

249202

Рік 21.

Р. 1902 кн. II.

Т. XLVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHELLUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BEWEGT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

21. Jahrgang.

1902, II B.

B. XLVI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Вийшла 25. IV с. с. 1902.

XI.

Р. 1902 кн. II.

T. XLVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

XI Jahrgang.

1902, II B.

B. XLVI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
цід зарядом К. Беднарського.

—♦—♦— Вийшло 25/IV с. с. 1902. —♦—♦—

НБ ПНУС

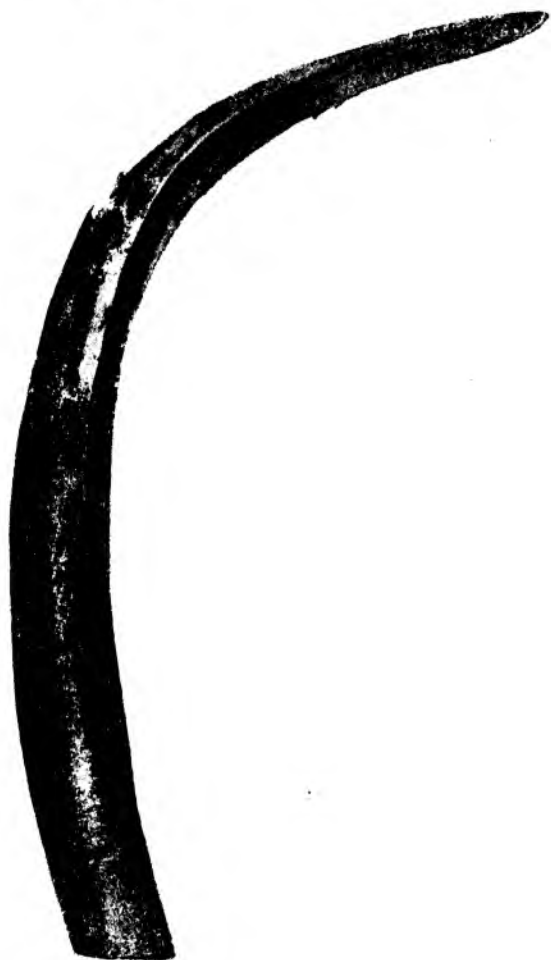

249202

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного Інституту
Інв. 249202

49202

ТАБЛ. I.

НИВАРИТЕЛ А
...
...
... 49202 ...

ТАБЛ. II.

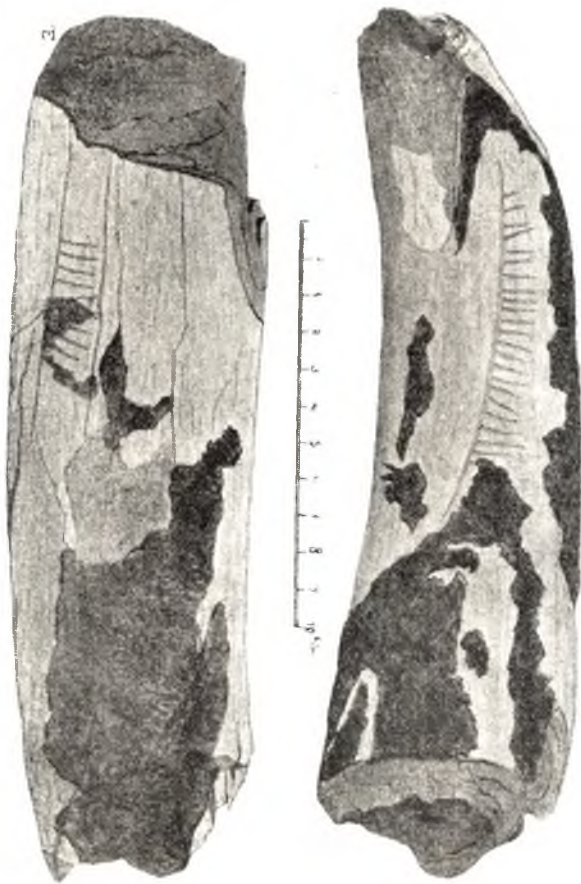

ТАБЛ. III.

СВЯТИЙ КЛИМЕНТ У КОРСУНІ.

Причинки до історії староруської легенди.

І. Вступ.

Легенда, се не історія. Та про те воно не парадокс, коли один із новітніх учених говорить, що не одна легенда має в собі більше правди, ніж не одна історія. Все діло в тім, щоб уміти видобути правду, як метал з руди. Так само як у металургії, так і в історіографії се діло вимагає значних технічних засобів, виробленої критичної методи та великої обережності, щоб могло довести до результатів більше менше цінних для нашого розуміння минувшини.

Коли під назвою легенди розуміти оповідань про якусь подію в обсягу релігійного життя, уложене в тенденцією — розбудити та піднести релігійне почуте або скріпити певне релігійне віруванє у читачів чи слухачів і коли обмежити ся лише на поле самої християнської легенди, то прийдець ся поперед усього сконстатувати, що се поле безмірно широке і материял для студій безмірно богатий. Маючи в собі від самого почину тенденцію пропаганди — етичної й філософічно-догматичної, християнство від самого початку мусіло між иньшим послугувати ся й таким могутнім способом пропаганди, як легенда, мусіло подавати факти дійсні або й видумані в формі оповідань прилагоджених для цілей пропаганди, уложених так, щоб із них впливав такий і такий моральний погляд або така й така доґма. Вже перші документи християнської пропаганди, еванґелія та апостольські діяння були в значній мірі редаговані в тім дусі; католицькі й некатолицькі теолоґи признають згідно, що маємо в них не історичні моноґрафії, а оповіданя зложені для цілей догматично-моралізаційних, писаня, в яких строга історична правда мусіла

дуже часто уступати на бік перед тенденцією, часто висловленою в самім заложеню даного твору (найвиразнійше в євангелію тзв. сьв. Іоана).

Та коли в тих канонічних документах старої християнської церкви в основі оповідання всюди лежить історична дійсність, деколи писаня безпосередніх очевидців, частійше устна традиція поколінь, що безпосередно ще чули проповідь апостолів та учеників апостольських, то вже в II і III віці по Хр. бачимо в тзв. апокріфічних євангеліях та апостольських діянях рішучу перевагу фантазії над дійсністю. Якесь маленьке зерно правди, взяте чи то з писаних старших документів, чи з устної традиції, обсновуєть ся мов густою павутиною безконечними видумками, зложеними завсїди з певною метою, з певною метою, для підпертя певних чи то католицьких чи єретицьких поглядів та вірувань. Особливо повстане великої купи синкретистичних сект звісних під загальною назвою іностицизму в II—IV віках, що мішали до купи віруваня, погляди, мітології та містерії Єгипту, Вавилону, юдаїзму та геленїзму з християнством, витворило величезну масу таких оповідань, які в значній частині, хоч пообчищувані здебільшого з єретицьких доктрин, перенала потім католицька церкв і передала пізнійшим часам. Пізнійше, від часу тріумфу християнства в IV в. спомини, локальні традиції або й записки про недавно пережиті часи переслідувань, геройської сталости та страшних мук християнських „свідків“ - мучеників дали сильний імпульс для фантазії пізнійших нащадків, і знов довкола немногих імен тих героїв християнства, які дійшли до відома потомків, почали снувати ся нові оповіданя, де фантазія поринала в безоднях крови і найстрашнійших мук, веліла своїм героям видержувати з радістю, з набожним співом на устах або з наругою над катами нечувані катуваня. На звір одного дійсного мучеництва творено десятки, сотки, діїони видуманих, і так повстала величезна література християнських мартирологів. „До тих мартирологів — пише один сучасний учений¹⁾ — що творять головну масу гатіографічної літератури, пристає найліпше порівнанє з пралісом. Їх публікація, над якою працюють від XVII в., доси ще не скінчена²⁾, не говорячи вже про те, щоб

¹⁾ А. Ehrhard, Theologie, в Крумбахеровій Geschichte der byzantinischen Litteratur, друге виданє.

²⁾ Проф. Ергард має на думці монументальну публікацію тзв. Бюландистів из Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur, що вихо-

поодинокі тексти і їх рецензії були як-так розсліджені. Та про те дотеперішні досліди дозволяють у тій масі розрізнити декілька відділів. Найважнійший відділ — се правдиві мученицькі акти в доби переслідування аж до церковного триумфу, з деякими додатками в часу Юліяна Апостата і в приводу пізнійших переслідувань. Другий відділ — се апокріфічні апостольські діяння, що виплили в подібного зацікавлення особами і подіями найвиднійших апостолів. Вони розпадають ся на дві серії — ігностичних і католицьких; католицькі — се перерібки ігностичних, що розпочали ся в другій половині IV віку і в головному були готові перед VI віком¹⁾. Обік апостолів були також иньші біблійні особи старого й нового заповіта предметом апокріфічної літератури, якої парості гублять ся в IX—X віці. На третій відділ, перерібки поганських мітів і легенд, у-перве звернув пильну увагу Увенер. І в кінці неавтентичні мученицькі акти, відділ найчисленнійший, у якому знов звалено до купи дуже різнородні річи. Маємо тут і перерібки правдивих мученицьких актів, що були підладжені до літературного смаку пізнійшого часу; иньші основують ся на устних (місцевих) традициях, риторично розширених і перероблених на оповідання; багато тут і чистих видумок, що мали служити для якихось побожних або иньших цілей“. ²⁾

Дальшу, що до часу троха пізнійшу групу творять життя иньшого рода християнських героїв — пустинників, аскетів, анахоретів, стовпників. Хоча в основі тих житий далеко більше історично правдивого, чим у більшій частині мученицьких повістей, то про те й фантастичного, дивоглядного й абсурдного тут також велика сила, тільки що фантазія авторів летить у иньшім напрямі: аскетичні подвиги, муки завдані власному тілу, візії та галюцинації, пророцтва, нераз гумористичні збитки демонів, ось поле, на якому порушують ся найчисленніші епізоди тих „патериків“. І тут при їх укладаню всюди панує той сам принцип — драстичними, по змові чудесними прикладами показати силу чесноти, а огидність, небезпеку гріха та злочину. Що й тут крім матеріялу строго історичного оброблювано часом видуманих

дить від р. 1643 і доси обіймає в 64 здоровенних фоліянтах життя святих лише до д. 4 падолиста.

¹⁾ Збірка тих апокріфічних текстів, захованих в укр.-руських рукописах і розвідка про них приготовлена мною вийде незабаром як III том „Памяток укр. письменства“.

²⁾ Karl Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur, zweite Auflage. München 1897, стр. 177—178.

героїв або перероблювано чужі, Бог зна відки занесені вірці, орієнтальні, старогипетські або старогрецькі повістеві та новелістичні теми, доказали новочасні досліди над літературною історією повісти про Варлаама й Йоасафа, над житієм сьв. Аверкія, Пафнутія, Онуфрія, Олексія і т. и.

Що особливо вдаряє при читаню тих творів (не забуваймо, що в збірці Боляндистів їх опубліковано дощй коло 30.000, та що се тільки решти первісно далеко ще богатшої літератури!), се певна одностайність їх концепції й шабльоновість у трактуваню предмету. Головне тло оповіданя — се побожні рефлексії та моральні упімнення, або риторичні похвали сьвятому; в тих фразах мов у густій млі тоне реальне окруженє, тло часу і місця, коли й де жив сьвятий. Оповіданє, хоч звичайно подає місцевість, але дуже рідко звязанє з нею, найчастійше відбуває ся в якімсь неозначенім окруженю. Не менше шабльоново і без психологічної індивідуалізації рисовані й дієві особи. Бачимо тут звичайно не живих людей, а тільки дві маски: сьвятих, що вже від дитинства сьвяті, побожні і наділені всіми чеснотами — часом вони сьвяті й роблять чуда ще перед уродженєм — і грішників, закамєнілих, злих та заслїплених на всі чесноти сьвятих; се найчастійше безпосередні слуги і знаряди злих демонів.

Хоча найбільша часть тої гатиографічної літератури повстала або бодай відлила ся в оту що йно схарактеризовану форму в часі від IV до X віку нашої ери, в нору найбільшого духового упадку, якого зазнала цивілізована людськість від часів Олександра Македонського, то про те не треба думати, що вина тут лежить спеціально на остатніх столїтях або на тзв. візантинїзмі. Навпаки, християнська гатиографія й легенда була безпосередною наступницею грецького любовного і фантастичного романа, від якого не тільки запозичала і фабулу і конфлікти і поодинокі сцени та моменти, але від якого вповні й неподільно взяла літературну манеру і тенденційність. Характеризуючи грецьку новелїстику пізнійшої доби, на скільки можна судити про неї по неможлих дохованих до нашого часу останках, говорить Ервін Роде, що її найкращою прикметою треба признати бистру обсервацію щоденного житя, здоровий і неупереджений реалїзм малюнка. „В повнім противенстві до неї стоїть вітром підбитий та пустий ідеалїзм найбільшої части грецьких романів. Замість ясно схопленої і виразно змалюваної дійности порушують ся його постаті в мглистім, затуманенім мороці, невідомого місця й часу; і самі ті постаті зі своєю пустою чеснотою подібні до чого хо-

чете, лиш не до крениких фігур новелістичної дійсности. Немов безкровні, прозорі тіни магічної ліхтарні мигають та вештають ся вони дивним хороводом поперед наші очи. Аби де хоч розмах до психольотичного змалюваня справді живої людини! Пі, автори любують ся тільки в хаотичнім замотуваню найдивогляднійших подій, у яких нас цікавлять тільки події, та які зовсім не причиняють ся до виявленя характеру героїв¹⁾ Усе те в повним правом можна сказати й про літературну манеру християнських легенд та житий, тільки хіба в тою відміною, що тут на місце любови грецького романа основним мотивом робить ся віра. Для неї герої наших легенд покидають сімю, рідний край, приймають муки, борють ся з покусами, її сплюю творять чуда, в ній находять потіху в гору, надлюдську сталість та терпливість у катуваннях, радість при смерти.

Отсей літературний шаблон, вироблений поганськими софістами доби упадку грецького письменства, а перейнятий і певно не поправлений християнськими гатіографами, зробив ся в часом немов обовязковим, став ся якимсь гієратичним стилем, що від часу до часу простягав своє панованє й на сусідні домени історіографії. Візантійські літописі та хронографи стоять під його впливом, бодай у дуже значній мірі. Він панує неподільно також у початках славянського письменства, а історія славянських апостолів Кирила і Методія й доси являєть ся в многих точках темною; загадковою та суперечною головно через те, що майже одинокі її жерела — легенди, а без помочи иньших документальних даних історики, не вважаючи на всю свою старанність та бистроумність, не можуть поза шаблонамп стилю добити ся до дійсних історичних фактів. Те саме бачимо також і в початках християнства на Руси, в літописних та легендових оповіданях про хрещене Ольги і Володимира, не говорячи вже про численні, зовсім по грецьким шаблонам роблені житія руських святих. Та коли проте вчені вважають легенду важним і цінним історичним документом, то треба сказати, що робить ся се в иньшій значіню і в иньшій мірі, ніж в иньшими документами. Судові та адміністраційні акти, розпорядження правительства, закони, монети, річеві останки — все се історичні документи, безпосередні свідки державного чи приватного, матеріального, суспільного жита. Легенда не підлягає такому самому трактуваню, як

¹⁾ Erwin Rohde, Der griechische Roman und seine Vorläufer. Zweite Auflage. Leipzig 1900, стор. 7.

ті документи. Вона свідчить про певні вірування, певні етичні чи духові ідеали, часто лише про існування певної традиції в якомсь краю або певної тенденції в якійсь верстві або суспільності. Вона — документ написаний таємним, образковим письмом, виробленим і усьвяченим віками, яке дуже часто значить зовсім не те, що показує текст читаний буквально. Для її зрозуміння треба ключа, а сей ключ може дати нам порівняне різних варіантів даної легенди та досліджене їх генетичної звязи і докладне вистудіюване тих історичних обставин, боротьби партій, церков, вірувань та змагань, серед яких повстала та розвивала ся легенда. Яка се важка та складна праця, про се найліпше знає кожний славіст, що слідив хід дотеперішніх праць над історією славянських апостолів Кирила і Меодія.

Дуже важна річ при критичній праці над легендами вміти розрізнити епізоди, за якими слід шукати фактичного зерна, від таких, що автори легенди були, так сказати, з гори накинені вимогами його стилю, подиктовані основною тенденцією галіографії. В своїй ще й сьогодні многоцінній праці „*Essay sur les légendes pieuses du Moyen-Age*“, у-перше опублікованій ще 1843 р., подав був Альфред Морі ось який канон „елементарних принципів для толкованя і вияснюваня легенд“. По його думці автори-галіографи силкують ся в своїх оповіданях:

1. „Уподібнювати жите святаго до жита Ісуса Христа.

2. Перемішують дословне і фігуральне значіне певних речень, беручи в дословнім значіню те, що первісно було сказано образово.

3. Забувши значіне фігуральних символів komponують нові оповіданя, щоб вияснити їх, або накручують в тій ціли давнійшу традицію“.¹⁾

Канон Морі, як бачимо, основно різнить ся від раціоналістичного канона Фр. Штрауса, висловленого в передмові до його „*Das Leben Jesu*“. Морі виразно застерігаєть ся против того, що не в тім річ, щоб у легендах відкидати все чудесне та неправдоподібне на тій основі, що воно нам здаєть ся чудесним та неправдоподібним. „Нехай і так, що ті факти фантастичні, неправдиві, — але якеж було їх жерело?“ (тамже, стор. IV). І треба признати — праця Морі на се найкращий доказ, що сей критичний канон вніс промінь нового світла в темний прадіс

¹⁾ L. F. Alfred Maury, *Essai sur les légendes pieuses du Moyen-Age*. Paris 1843, стор. III.

християнської гагіографії. Певна річ, він не вичерпав усього. Пізнійші студії показали, що багато житий і багато епізодів у старих легендах вимагають інших пояснень, виплили з інших жерел¹⁾. Та про те Альфредови Морі належить ся велика заслуга як першому піонерови справді новочасного історичного досліду на тім полі.

Одною з найцікавіших легенд, що повставши в перших віках християнства розвивала ся протягом століть і завдяки деяким справді виємковим обставинам раз по разу набирала імпульсів до нового розвитку і пускала нові парости серед дуже різнородного окруження, була легенда про святого Климента, одного з перших єпископів римських і наступників апостола Петра на папським престолі. Ся легенда в її історичнім розвитку та розгалуженю цікава не лише для історика цивілізації загалом, але особливо цікава для славіста через те, що сплітає ся досить несподіваним способом з історією перших славянських апостолів Кирила й Методія, з нашим літописним оповіданем про хрещенє Руси, а навіть деякі її парості сягають далі, до часів Ярослава сина Володимирового, до половини XI віку. Тексти різних версій і паростий сеї легенди належать до найстарших памяток староруського письменства, ба що більше, на основі тих, первісно грецьких текстів були у нас, у південній Руси, зложені й оригінальні або на пів оригінальні літературні памятки. Був мабуть такий момент, коли свяятий Климент готов був стати ся нашим національним святим, патроном руської землі, популярним як пізнійше сьв. Юрій або сьв. Микола.

Спеціально в легендових оповіданнях про сьв. Кирила і Методія епізод з віднайденем мощів сьв. Климента в Корсуні грає важну роль і творить свого рода ключ до розв'язання неодної загадки, яку насувають ученим тексти тих легенд. Не диво, що

¹⁾ Досить буде вказати на Узенера та Веселовского, що в ряді праць (сего остатнього „Изъ истории романа и повѣсти“ т. I) вказали походженє деяких християнських житий із старших, поганських грецьких жерел, на Лібрехта, що вказав индийське походженє „Варлаама і Йоасафа“, на Ліпсіуса (Apokryphe Apostelgeschichten und Apostellegenden), що вяснив спеціальні прикмети іностичних легенд, не обняті каноном (замилуванє до говорячих звівірів, Христос в виді малої дитини, рівноправність жінки в церковних справах і т. и.), та Амеліно, що пробував вказати староегипетські традиції та літературні форми в многих християнських легендах (див. E. Amélineau, Contes et romans de l' Egypte chrétienne, Paris 1888, 2 том, йогож Monuments pour servir a l'histoire de l' Egypte chretienne, йогож Le gnosticisme egyptien і. т. и.).

займаючи ся розв'язанем тих загадок різні вчені мусіли торкати ся й сеї легенди. Та треба сказати, що ніхто з них не завдав собі праці прослідити її початок і розвій у цілім об'ємі і тільки тоді брати ся до розв'язаня загадок, які насувають різні реляції про корсунський епівод. Отсе й склонило мене зібрати незалежно від сього спеціального епіводу по змові весь матеріал, потрібний для в'ясненя розвою легенди про сьв. Климента. І коли мені самому не вдасть ся дати з сего пункту доброї розв'язки всіх загадок, які насувають легенди про Кирила і Методія та иньші зв'язані з нашою, то все таки я думаю, що моя праця не буде зайва, бо бодай охоронить иньших дослідників на тім полі від помилок, від ходження на помацки та прийманя буквально за правду таких річей, які треба розуміти *sub specie* легендарного стилю.

Розуміть ся, що на різних полях, куди веде мене отся тема, і де працювало вже доси багато високоталановитих і заслужених спеціялістів, я не маю претензії подати чи то нові матеріали, чи якісь нові уваги. Переважно мені прийде ся обмежатись на переповіданю здобутків дотеперішніх праць. Новим буде хіба трактоване в однім зв'язку здобутків праць новочасних теологів та істориків церкви і праць славістів, на скільки одні й другі дотикають нашої легенди. Та може вкінці заважать дещо й ті невеличкі, бодай зглядно нові рукописні та друквані матеріали, які мені удалось зібрати й у-перве ввести в круг досліду.

II. Що ми знаємо про дійсного сьв. Климента?

Вихідною точкою досліду всякої легенди, що подає релігійно-моральне поученє в формі історичного оповіданя, мусить бути очевидно пошукуване в тім напрямі, на скільки те оповідане має в собі історичної дійсности, на скільки в обслоні пізнійших тенденційних видумок криє ся справжнє історичне ядрє. Вилуццивши те ядро дослідник тим самим матиме вже один дуже важний ключ до в'ясненя мотивів і шляхів дальшого розвитку легенди, хоча, розуміть ся, се ще не завсїди значить, що він буде мати в'яснену всю загадку, в усіх її історичних перемінах та розгалуженях.

Дослідник легенди про сьв. Климента Римського находить ся в тім щасливім положеню, що може розпочати свою мандрівку

Зміст XLVI тому.

1. Магдаленське майстерство на Україні, написав Хведор Вовк (з рисунками й фототипіями) с. 1—12
 2. Святий Климент у Корсуні, причинки до історії староруської легенди, Дра Івана Франка (Далі буде) с. 1—44
 3. Угроруські духовні вірші, подав Володимир Гнатюк (Вступ. Вірші з північної Угорщини ч. 1—54) с. 1—68
 4. Miscellanea: а) Монах ворожбитом, под. М. Грушевський; б) Руська пісня польського агітатора з 1848 р., под. Ф. Королевський; в) Як складають ся легенди, под. Олексій Маркович с. 1—6
 5. Наукова Хроніка: Огляд часописей за р. 1900 — часописи видавані по-за Україною (зміст на с. 24) . с. 1—24
 6. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 44) с. 1—44
-

Inhalt des XLVI Bandes.

1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theodor Volkov (mit mehreren Illustrationen und Phototypen) . S. 1—12
2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort. II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III. Die Pseudo-Clementinen) . S. 1—44

3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgeteilt von Vladimir Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—54)	S. 1—68
4. Miscellanea	S. 1—6
5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss)	S. 1—24
6. Bibliographie	S. 1—44

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Bandes.

Магдаленське майстерство на Україні.

НАПИСАВ

Хведор Вовк.

Працюючи без устанку коло дальшого розкопування палеолітичного становища на ґрунтах Зіваля і Багреєва (тепер Зайцева) на Кирилівській улиці у Києві, д. Хвойка був ласкав знов надіслати нам звістки про нові знахідки, з котрих деякі мають надзвичайний інтерес і несподівано велику наукову вагу. Складаємо найщирішу подяку високо шанованому київському археологові і поспішаємось скористуватись його новими дослідями.

Розкопування кручі у оселі Зайцева посунулось за два літа (1899 і 1900 років) значно далеко. У вздовж гори площа займлена археологічною верствою дійшла вже до 112 метрів, а у поперек до 70 метрів. З геологічного погляду розкопування не дало нам поки що нічого нового. Археологічна верства лежить скрізь на глибині 20 $\frac{1}{2}$ —22 метрів у четвертичних сіро-зеленуватих дрібних пісках, а де вони змиті, то просто на верстві синьої споділової глини третичного втворення, помалу схилених з південно-західної сторони на північно-східню. Поверх верстви сіро-зеленуватих пісків знаходять ся верстви четвертичного-ж втворення: дрібчастий пісок з рудою закрашеною залізом глиною, жорствою і окремими або нагромадженими цілою верствою кругляками, лусткі (верстуваті) піски, глинясті піски і нарешті жовта глина — льос¹⁾.

Розвідка ся ш. нашого археолога була надіслана нам іще рік тому, для Матеріялів укр.-рус. етнології, але що Матеріяли сі були зайняті иньшими працями, ціна розвідка його залежала ся й виходить тепер в Записках, щоб стати скорше приступною ширшому сьвітови.

Ред.

¹⁾ Матеріяли до українсько-руської етнології, I, ст. 9.

Археологічна верства, як і перше, містить останки численних огнищ, ціле нагромадження обпалених, побитих і цілих кісток, уголля і попелу, місцями до 40 і 50 см. грубости. Кістки у більшій частині маммутячі. Лічачи по знайдених слідних щелепах треба рахувати на найменше 67 звіра ріжного зросту, але-ж їх чимало мабуть було ще і попалено і порозспалось... Окрім маммутячих кісток (*Elephas primigenius*) у тій же верстві, а також і у гніздах трохи вище від неї, у верстві лустяких пісків знайдені були по звіткам д. Хвойки ще верхня частина черепа з зубами носорожця (*Rhinoceros tichorhinus*), теж верхня частина черепа з зубами лева (*Felis leo*), зуби дуже великого печерного ведмідя (*Ursus spelaeus*), щелепи гієни (*Hyaena spelaea*) і стегенна кістка якогось доси ще не визначеного звіра.

Окрім кісток було ще знайдено чимало по часті почорнілого, по часті злігнітйзованого, а де коли й зовсім скаменілого дерева. Між иньшим викопано було два дуже великі і грубі паї. Зразки сього дерева надіслані нам д. Хвойкою віддані до ботаничної лабораторії парижського Museum'a за для наукового визначення, за котре знов був ласкав узятись асистент д. Б. Рено (*B. Renault*).

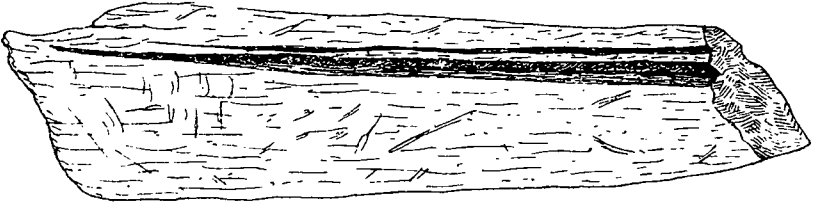
Що до начиння, то його було знайдено не так багато — найбільше, як нам пише д. Хвойка, крем'яні відщипки (*lames*) форми ножів, скребачки і різні уломки. Д. Хвойка пише нам ще про палиці чи довбні з маммутячих икл, але-ж не бачивши їх і не маючи навіть фотографій, ми про них не можемо нічого казати. Пригадаємо одначе що палиці з кісток маммута річ не зовсім невідома. Гр. Завіша знайшов одну таку палицю з маммутячого ребра у так званій „Мамутячій печері“ біля Кракова ¹⁾.

Найбільше-ж цікавими знахідками д. Хвойки у остатні часи були безперечно оброблені маммутячі икли. Таких було чотири :

I. Маммутяча икла з повздожним рівчачком (Таб. I.). Се досить велика икла молодого маммута, має 170 см. довжини і 38 см. навкруги коло грубшого кінця. Повздож икли по внутрішній стороні її кривини, починаючи з грубшого кінця і не доходячи на одну приміром третину усїєї довжини до гострого кінця, — продовбаний рівчачок, трохбічний, у перекрої у 4—5 см. завширшки і 1—3 см. завглибшки. Дно рівчачка, особливо у ширшій частині

¹⁾ G. et A. de Mortillet *Le Préhistorique*, 3-me ed., P. 1900, p. 198.

витерте, неначе виглажене, а на боках зверху видно сліди од додання невеличким крем'яним начинням. Міркуючи наздогад, можна припустити чи не служила ся икла до обточування (за помічу мокрому піску) дрібних річей з кости, таких як голки, або що?... З другого боку дуже можливо також, що сей рівчочок був початком роботи, щоб відщепити довгеньки шматки икли на вироб таких-же дрібних річей. У Musée préhistorique Г. і А. де Мортіле ми маємо

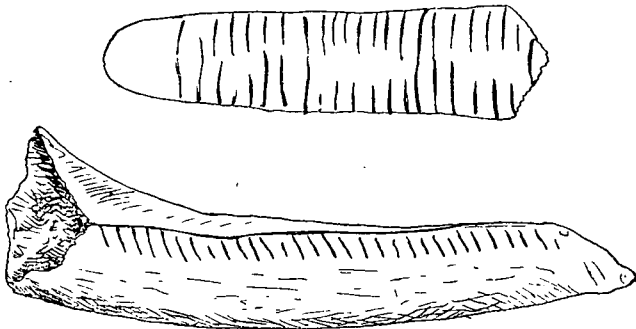

Мал. 1. (до порівняння)

Кістка з виглубленим рівчачком (Сен-Жерменський музей).

два зразки досить подібних виробів з таким-же трохбічним рівчачком (мал. 1.)¹⁾. Сліду дрібних костяних виробів з маммутячих икл ми хоч і не здібуємо у знахідках на Кирилівській улиці, але вони дуже легко могли й перетрухнути, або зістатись неспостереженими.

II. Уломок маммутячої икли з нарізаними пружками (Табл. II а)
21 см. довгий і 4, 5 см. грубий у середньому промірі. Один

Мал. 2 (до порівняння)¹⁾

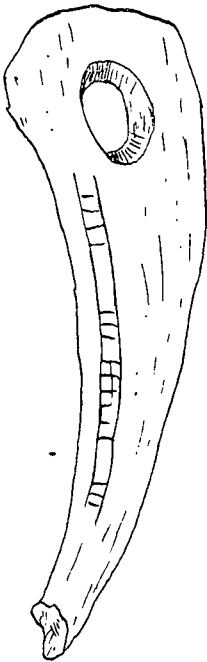
Нарізки на обробленій кістці північного оленя (по Massénat).

довгий трошки скривлений дугою пружок йде вздовж уломка, а од його йдуть рядком 23 поперечних не рівних і не досить рі-

¹⁾ G. et A. de Mortillet Musée préhistorique pl. XXIV, fig. 165 і 166. Порівн. також у Girod et E. Massénat, Les stations de l'âge de renne dans les vallées de la Vézère et de la Corrèze, pl. LXXVIII, fig. 11 et 12.

вно поставлених до великого — маленьких пружечків. Такі пружки чи риси трапляють ся не дуже рідко на різаних кістках магдаленської доби. До порівняння подаємо на приклад (мал. 2) нарізки на обробленій кістці північного оленя з колекції Massénat ¹⁾.

III. Другий уломок маммутачої икли з нарізками (Табл. II. б) мало що більший од першого (21.5 см. задовжки і 6 см. у найбільшому промірі). На одному боці дві довгі (7 — 7.4 см.) трохи не рівнолежні пруги, між котрими нарізано у поперек дев'ять маленьких пружків що йдуть од одного пругу і трохи не до-

Мал. 3. (до порівняння)
Драбинчастий орнамент
на костяному начинні
(колл. Piette'a).

ходять до другого. Такі рівнолежні пруги перехрещені маленькими поперечними пружками в виді драбинок, або самі поперечні пружки, нарізані рядками, здбують ся теж дуже часто у магдаленському майстерстві. Порівняймо на приклад такий-же точнісінько малюнок зроблений на костяному начинні, знайденому д. Петтом (мал. 3) ²⁾. Знаходячи їх на дрібних костяних паличках, котрі могли уживати ся за держальна до камяного начиння, Г. де Мортіле думав, що їх роблено за для того, щоб слизьке держально міцнійше тримало ся у руці; деякі иньші археольоги мали їх за ловецьки карби (marques de chasse), що нагадують і теперішні знаки за для числення у неписьменних народів, як на приклад „бирки“ і т. и.) ³⁾. Можлива і далеко більше припустима річ і те знов, що се просто орнаментальні нарізки, які не мають ніякої практичної мети, як у нас роблять часом на цїпках, або що ⁴⁾. Д. Петт, прирівнюючи такі нарізки до карбів давних Скитів, Германців і иньших на-

¹⁾ P. Girod et E. Massénat Op. cit Pl. II. fig. 2 a. Порівн. також Much Kunsthistorischer Atlas Taf. III, fig. 36, 37 (з печери Maszyca біля Кракова).

²⁾ Piette, L' art pendant l'age de renne (видруковане, але не випущене ще видавце) pl. XXII, fig. 1 a. Див також Girod et Massénat pl. XXXVI fig. 2.

³⁾ G. et A. de Mortillet, Musée préhistorique, pl. XXII, текст до fig. 153 і 154.

⁴⁾ Ibid, loc. cit. E. Carthailhac et M. Boule, La grotte de Reilhac, Lyon 1880 p, 45.

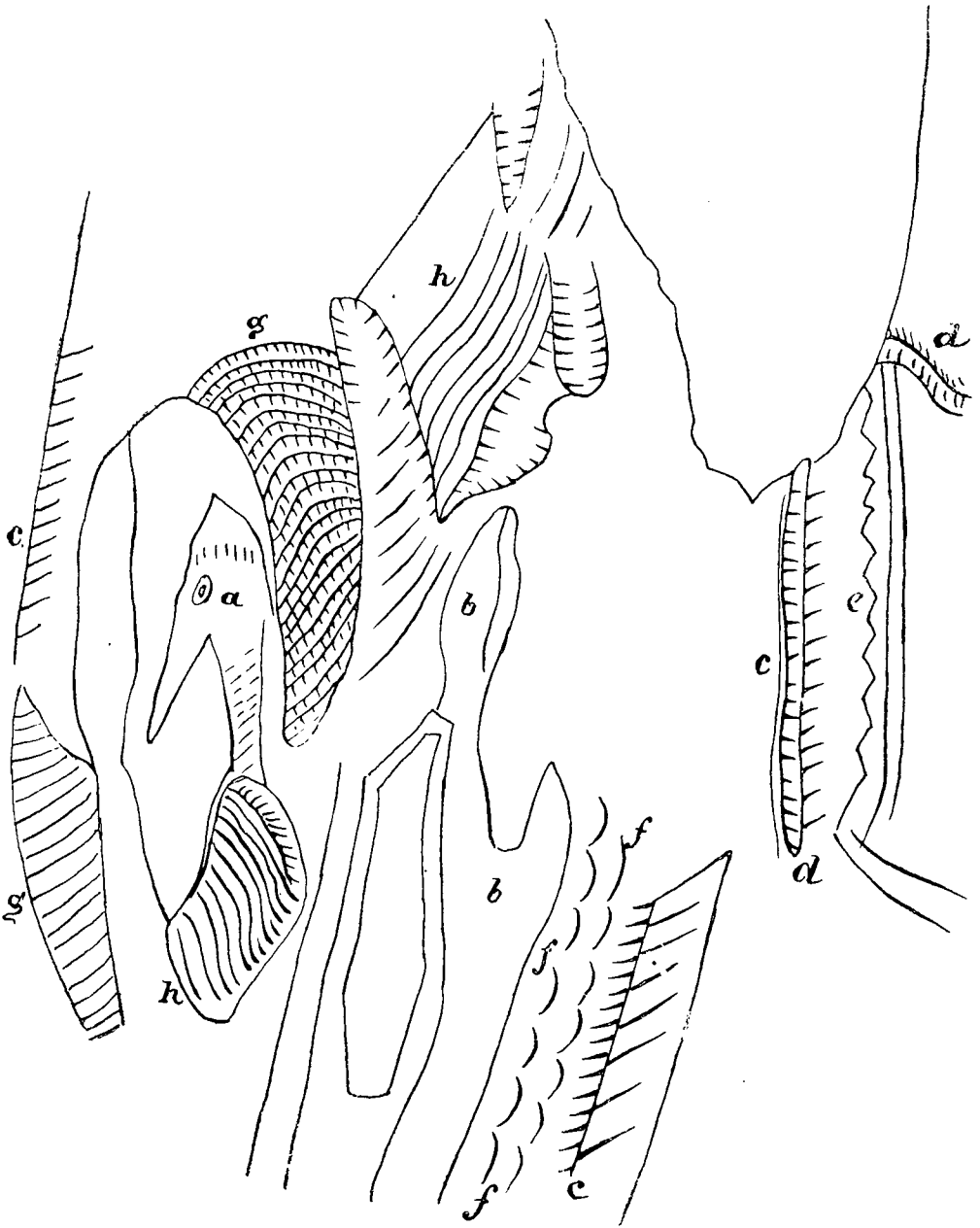
родів північної Європи, а також давних Татар, думає, що вони мали якийсь значіння, а кістки ними оздоблені були амулетами¹⁾.

Малюнок обох цих уломків беремо з репродукції малюнка самого д. Хвойки уміщеного у Археологічеській Львотписи д. Біляшевського (Кієвск. Старина, 1900, IV).

IV. Орнаментований уломок маммутьячої икли (Табл. III) — се безперечно найцікавіша і найзначніша з усіх новітших знаходок д. Хвойки. Се уломок гострого кінця маммутьячої пєлї, 30 см. довжини. Зверхня сторона кривини, починаючи від кінця і майже до половини уломка зтерта, видно що не за життя самого звіра, як се трапляєть ся дуже часто на маммутьячих пєлах, а після того як був вже нарізаний малюнок, бо частина його видимо знищена. Решта-ж поверхні икли вся заповнена різьбою. Розглядаючи фотографії і розгорнутий малюнок сієї різьби (мал. 4), ласкаво надіслані нам д. Хвойкою, ми, як не силкуємось, не можемо знайти у ній нічого досить вразного, окрім хіба одного начерка на лівому боці малюнка, неначе б то голови якоїсь ніби болотяної птиці з оком і досить довгим дзюбом (а). Праворуч від неї видно щось таке, що нагадує трохи віти з рогів оленя (b), а решта має скрізь характер більш або менш орнаментальний. Розбираючи ці орнаментальні мотиви один по одному, ми знаходимо найперше ті-ж самі довгі пруги з маленькими поперечними пружками в виді драбинки (с), які ми бачили й на попередніх двох иклах. Різниця хіба тільки у тому, що тут поперечні пружки йдуть вноді більше скісно, а деколи трапляють ся і з обох боків довгих пругів. Потім ми бачимо тут рівнолежні, досить наближені один до одного пруги з тими-ж драбинястими поперечними нарізками, оздоблені з одного боку маленькими, дуже частими неначе б то рісничками (d). Далі ми маємо зигзагувалу линію (e), чи як її звуть французьки археологи — кроквочки (chevrons), які дуже часто трапляють ся на магдаленських різаних кістках у Франції то як орнамент на скульптурних річах, то самостійно, як наприклад у наведеному нами малюнку (див. мал. 5) з уломка костяної дощечки знайденої у Laugerie Basse²⁾. У долішній стороні уломка,

¹⁾ E. Piette et J. de la Pastorie, Etudes d' Ethnographie préhistorique. L' Anthropologie T. IX. (1898) p. 544—547. Див. також і малюнки.

²⁾ P. Girod et E. Massénat Op. cit. pl. IX. fig. 5. Див. також тамечки-ж pl. I. fig. 3 a і b, pl. VIII. fig. 10 і pl. XVII., fig. 3 et 4; чимало зразків ми бачили теж і у колекції Петта.

Мал. 4.

Розгорнутий малюнок на уломку мамутичій икди (по мал. д. Хвойки)

правійше од малюнка, що трохи нагадує оленячий ріг, йдуть два рядки півдужок (f. f.), котрі те-ж здибують ся не раз на магдален-

Мал. 6. (до порівняння).

Кривочки на кістках з Laugerie Basse (по Massénat).

ських різаних кістках і описують ся французькими авторами під назвою півмісяців (croissants), які можна бачити на магдаленському рисунку (див. мал. 6), скопійованому нами з одного зразка

Мал. 6. (до порівняння):

Орнамент півмісяцями (колл. Петта).

з колекції д. Петта, що був на Паризьській виставі, з тнею ріжницею, що на іклі д. Хвойки півмісяці повернені ріжками усі в один бік. Той же малюнок, що пригадує оленячий ріг (b), дуже подібний також і до вирізаної з кістки шпички, викопаної д. Петтом у Brassempouy, котру, як він каже, маючи велику охоту, можна прирівняти і до пупашка з квітки (див. мал. 7) ¹⁾. Далі

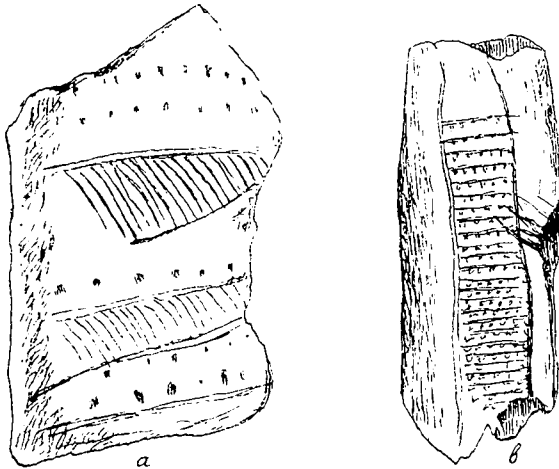
Мал. 7. (до порівняння).

Кістка оленя форми пупашка (по Piette'у).

з обох боків пташиної головки знаходять ся нарізки форми не то крил, не то якихсь оздоблених ріжків (g), котрі теж здають ся

¹⁾ E. Piette, La station de Brassempouy. L' Anthropologie T. VI (1895) p. 133. fig. 4.

нам подібними до одного з рисунків, вирізаних на кістці знайденої у Laugerie Basse і описаних під назвою *triangles de traits obliques* у Жіро і Массна (див. мал. 8, а) ¹⁾. Що ж до зубчатих пружків

Мал. 8. (до порівняння).

Рисунки на різаних кістках північ. оленя (колл. Massénat).

жків (*lignes crénelées*), котрими оздоблений один з сіх різків (праворуч од голови, g), то зовсім подібні до їх ми бачимо на другій кістці з того-ж таки Laugerie Basse (див. мал. 8 b) ²⁾ і з твєї-ж колекції Massénat. Зістають ся ще чотирикутники з повздожних або поперечних, трохи викривлених пружків (h), котрим зовсім подібних ми не знайшли у магдаленському орнаменті, але котрі теж трапляють ся іноді з прямих пружків у орнаменті кістяних виробів і описують ся Петтом як *écussons* і т. и.

В загалі, до порівняння орнаментальних мотивів і самої техніки різьби знайденого д. Хвойкою уломка маммутячої іккли, ми мали дуже щасливу нагоду бачити не малюнки тільки, а й самі оригінали чудових збірок дд. Петта і Массна, що були виставлені у секції Парижського Антропологічного Товариства на Всесвітній виставі 1900 р. Отже-ж на наш погляд, однаково як і на погляд дд. Петта і А. де Мортіле, що разом з нами роздівлювались і прирівнювали фотографії іккли д. Хвойки до магдаленських зразків, як орнаментальні мотиви так і техніка різьби сієї іккли — безперечно магдаленські. Як нарешті й кожний

¹⁾ P. Girod et E. Massénat Op. cit. pl. VII. fig. 9.

²⁾ Ibid. fig. 1.

може побачити з тільки що зробленого нами порівняння найдрібніших деталей, на иклі д. Хвойки нема майже ні одного орнаментального мотива, котрого-б ми не знайшли між зразками магдаленської доби у Франції, де ся доба найбільше висвітлена, а може й дійшла до найбільшого розвою. Спосіб різання о стільки однаковий, що навіть такий досвідчений знавець магдаленського майстерства як д. Петт сказав нам, що глянувши на иклу з кирилівського становища, він не задумав ся-б признати її за знайдену у одній з французьких магдаленських печерь.

У нашій попередній статті про палеолітичні знахідки на кирилівській улиці у Києві, ми, на підставі типологічного характеру знайденого у с'їм становищі камяного начиння, висловили вже що його треба вважати за належне до магдаленської доби ¹⁾. Студія над знайденими д. Хвойкою маммутячими иклами, як ми бачимо, цілком підтверджує висловлену нами думку. У недавно виданому томі *La Grande Encyclopédie* один з досить відомих французьких антропологів, д. Заборовекій, говорячи про київські й иньші українські палеолітичні знахідки, згожуєть ся зовсім з нашими поглядами і в кінці каже, що хоч у с'їх знахідках і бракує поки що магдаленського майстерства, але незабаром і воно буде мабуть знайдене. Як бачимо, воно справді тепер знайдене і магдаленський характер київо-кирилівського становища мусить уважатись безперечно доведеним.

Сконстатувавши таким побитом факт належності знайденої д. Хвойкою икли і київського палеолітичного становища до магдаленської доби, звернемось далі до ближшого порівняння магдаленської доби у нас і в західній Європі, о скільки нам дають матеріял до того київські й иньші українські знахідки, й особливо цінна икла д. Хвойки.

Ще Lartet, держачись у ті часи палеонтологічної системи, поділив палеолітичний період на чотири частини: добу великого ведмідя, добу маммута, добу північного оленя і добу первісного бика. Пізнійше Габр. де Мортіле, поводячись потребою заснувати свою

¹⁾ Матеріяли до українсько-руської етнології, I. ст. 217. При усій виразности магдаленського типу камяного начиння у київо-кирил. становищі, у йому досі бракує одного з найбільш характерних для магдаленської доби знарядь — різця (burin). Деякі в викопаних д. Хвойкою кремінців досить близько підходять до сього начиння, але в загалі треба сказати що усі знайдені д. Хвойкою крем'яні начиння не досить ще відомі. На великий жаль ми не маємо навіть фотографій начиння остатніх знахідок, а за для того мусимо залишити питання про різці поки що нерозв'язаним, будучи одначе певним, що різці нарешті таки знайдуть ся.

систему на прикметах дотичних чоловіка, дав новий поділ палеоліту на доби: шельську, с.-ашельську, мустьєрську, солютрейську, магда-ленську і турасську, котрі окрім різниці у чоловічих камяних і инь-ших виробках, відрізняють ся ще й тим, що у шельську добу разом з чоловіком жили *Elephas antiquus* (і навіть *Elephas meridionalis*) і *Rhinoceros Merckii*, у с.-ашельську з'явивсь вже *Elephas primigenius* (мамонт), у мустьєрську добу мамонт разом з *Rhinoceros tichorhinus* був найбільш переважним звіром, у солютрейську переважував кінь (*Equus caballus*), а у магда-ленську, при існуванні ще маммута, особливо у початку, найголовнішим звіром був північний олень (*Cervus Tarandus*), з кісток котрого вироблялось у ту добу начинне більш ніж з кременю і вирізувались майже всі оті майстерські річи, що дивують нас і досі. Таким побитом північний олень був найбільше характерним звіром магда-ленської доби. Одначе так було не скрізь. Діло у тому, що північний олень ніколи не міг жити, як і тепер не живе, инакше як по дуже холодних сторонах, тоді як мамонт жив і по сторонах розмірно теплішхх. Тим то ми не й не знаходимо північного оленя навіть і в магда-ленську добу ні в Італії, ні у Гіспанії, ні здаєть ся й у нас на Україні¹⁾. Не дуже далеко від Кракова гр. Завіша знайшов ще у маммутячій печері трохи кісток північного оленя разом з великою силою маммутячих останків, далі-ж на схід або краще у східно-південну сторону, у Новій Александрії у Люблинщині північного оленя у палеоліті, скільки ми знаємо, вже зовсім не було, не було його й у нашому становищі на Кирилівській ул. у Києві, ні у Гонцях, ні у Костенках у Вороніжчині, де знайдено було з маммутячими кістками дуже багато крем'яного начиння виразно магда-ленського типу (між иньшим і чимало різців).

Отже наша магда-ленська доба відрізняєть ся від західно-европейської найперше тим, що у нас здаєть ся не було зовсім північного оленя, і у той час, а може навіть і трохи пізнійше, як у Франції костяні вироби виготовлювались з кісток *Cervus Tarandus*, у нас пробував ще найбільше мамонт і чоловік магда-ленської доби вирізував свої рисунки на його иклах.

Підемо ще далі. Вироби магда-ленської доби з маммутячих икл відомі добре і у Франції, але тут є різниця і хронологічна і культурно-історична. Діло у тому, що по дослідям французьких палео-етнольоів, а особливо д. Е. Piette'a, котрий трохи не ціле своє

¹⁾ G. et A. de Mortillet, Le Préhistorique 3. éd. 1900 p. 403 і 658.

житте провів у розкопуванні печерь магдаленської доби, між двома половинами цієї доби є велика різниця: у першій половині, котру він зве епохою слоневої кости (époque eburnienne) виробили майже не всі з маммутьячих икл, у другій половині (époque taïgandienne) з рогів і кісток північного оленя. Різьба почалась ще давніше магдаленської доби — у солютрейську, котру одначе д. Петт не вважає за окрему добу, а має за початок магдаленської. Як би не було, а у солютрейську добу за для різьби вживали ще не дуже твердий камінь і з його вироблювали ціли фігурки, чи як то кажуть скульптурні повно-випуклі річи (en ronde-bosse); у першій половині, або скоріше у початку магдаленської доби, до різьби вживались вже маммутьячі икли і з них теж робили тільки фігурки, пізніше почали робити пів-випуклі річи (горорізьбу), а нарешті, коли почали вживатись вже роги й кістки північного оленя, повно-випукла різьба була вже не можлива, через те що роги цього звіра у середині губкуваті, і майстерство звелось незабаром з пів-випуклої скульптури (релефа) на вирізування по рівному чи різаний малюнок (gravure). У всіх своїх розвідках по печерах д. Петт завше міг відрізнити верству скульптури з маммутьячих икл від верстви різьби на кістках північного оленя, котрі відрізнялись одна від одної і фауною і майстерством. На Парижській виставі 1900 року можна було бачити виставлені Петтом зразки майстерства усіх сих доб з дотичним знярядем кожної доби, маючи таким побитом перед очима цілу картину поступового розвою майстерства з скульптури до різьби чи малювання.

Отже-ж рівняючи теперечки орнаментовану иклу д. Хвойки до зразків французької магдаленської доби, ми бачимо що по материялу вона відповідає першій епосі її, а по розвою майстерства — другій, себ то епосі північного оленя. Инакше кажучи, у нас у Києві, і може бути що й скрізь на Україні, ми маємо діло з пізнішою епохою магдаленської доби, у котру у нас жив не північний олень, а ще маммут... Вважаючи на те, що на Сибіру знаходили маммутьів і носорожців ще з цілою шкурою і з мясом і що вони значить жили там розмірно не дуже ще давно, можна думати, що й у нас маммут жив коли не так недавно, то усеж таки пізніше ніж у Франції, де він у ту пору уже переводивсь, а може вже й зовсім перевівсь. З другого-ж боку, коли няти віру в те, що колишні насельники західної Європи кінця магдаленської доби мандрували, слідкуючи за північним оленем, у північну Европу, то не буде нічого дивного коли, подавшись трохи на

південь, вони знайшли, замість північного оленя, ціли гурти мамму-тів і на їх вгладх залишили нам слід свого майстерства.

Як би не було, а нарешті доводить ся усе таки сконстатувати що наше палеолітичне становище у Київі, дарма що дуже давне, не тільки не найдавніше у цілій Европі, як бажають, здаеть ся, думати деякі із квівських археольогів, а належить до доби розмірно досить пізньої. Вважаючи на те, що Київ стоїть трохи не самому краї льодовенної просторони й пригадуючи що на Чорноморі знайдено вже становище мустерської доби, треба думати, що мабуть незабаром квіво-кирилівське становище не буде найдавнішим і на Україні.

СВЯТИЙ КЛИМЕНТ у Корсуні.

Причинки до історії староруської легенди.

І. Вступ.

Легенда, се не історія. Та про те воно не парадокс, коли один із новітніх учених говорить, що не одна легенда має в собі більше правди, ніж не одна історія. Все діло в тім, щоб уміти видобути правду, як метал з руди. Так само як у металургії, так і в історіографії се діло вимагає значних технічних засобів, виробленої критичної методи та великої обережності, щоб могло довести до результатів більше менше цінних для нашого розуміння минувшини.

Коли під назвою легенди розуміти оповідане про якусь подію з обсягу релігійного життя, уложене з тенденцією — розбудити та піднести релігійне почуте або скріпити певне релігійне віруванє у читачів чи слухачів і коли обмежити ся лише на поле самої християнської легенди, то прийдець ся поперед усього сконстатувати, що се поле безмірно широке і матеріал для студій безмірно багатий. Маючи в собі від самого почину тенденцію пропаганди — етичної й філософічно-догматичної, християнство від самого початку муєло між иньшим послугувати ся й таким могутнім способом пропаганди, як легенда, муєло подавати факти дійсні або й видумані в формі оповідань прилагоджених для цілей пропаганди, уложених так, щоб із них впливав такий і такий моральний погляд або така й така догма. Вже перші документи християнської пропаганди, євангелія та апостольські діяння були в значній мірі редактовані в тім дусі; католицькі й не католицькі теолоґи признають згідно, що маємо в них не історичні монографії, а оповіданя зложені для цілей догматично-моралізаційних, писаня, в яких строга історична правда муєла

дуже часто уступати на бік перед тенденцією, часто висловленою в самім заложеню даного твору (найвиразнійше в євангелію тзв. сьв. Іоана).

Та коли в тих канонічних документах старої християнської церкви в основі оповідання всюди лежить історична дійсність, деколи писаня безпосередніх очевидців, частійше устна традиція покоління, що безпосередно ще чули проповідь апостолів та учеників апостольських, то вже в II і III віці по Хр. бачимо в тзв. апокріфічних євангеліях та апостольських діянях рішучу перевагу фантазії над дійсністю. Якесь маленьке зерно правди, взяте чи то з писаних старших документів, чи з устної традиції, обсновуєть ся мов густою павутинною безконечними видумками, зложеними завсіди з певною метою, з певною методою, для підпертя певних чи то католицьких чи єретицьких поглядів та вірувань. Особливо повстане великої купи синкретистичних сект звієних під загальною назвою ігностицизму в II—IV віках, що мішали до купи вірування, погляди, мітології та містерії Єгипту, Вавилона, юдаїзму та геленізму з християнством, витворило величезну масу таких оповідань, які в значній частині, хоч пообчищувані здебільшого з єретицьких доктрин, переняла потім католицька церква і передала пізнійшим часам. Пізнійше, від часу тріумфу християнства в IV в. спомини, локальні традиції або й записки про недавно пережиті часи переслідувань, геройської сталости та страшних мук християнських „свідків“ - мучеників дали сильний імпульс для фантазії пізнійших нащадків, і знов довкола немногих імен тих героїв християнства, які дійшли до відома потомків, почали снувати ся нові оповідання, де фантазія поринала в безоднях крови і найстрашнійших мук, веліла своїм героям видержувати з радістю, з набожним співом на устах або з наругою над катами нечувані катування. На взір одного дійсного мучеництва творено десятки, сотки, леїони видуманих, і так повстала величезна література християнських мартирольовів. „До тих мартирольовів — пише один сучасний учений¹⁾ — що творять головну масу гагіографічної літератури, пристає найліпше порівнанє з пралісом. Їх публікація, над якою працюють від XVII в., доси ще не скінчена²⁾), не говорячи вже про те, щоб

¹⁾ A. Ehrhard, Theologie, в Крүмбахеровій Geschichte der byzantinischen Litteratur, друге виданє.

²⁾ Проф. Еррард має на думці монументальну публікацію тзв. Боландистів пз. Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur, що вихо-

поодинокі тексти і їх рецензії були сьак-так розсліджені. Та про те дотеперішні досліди дозволяють у тій масі розрізнити декілька відділів. Найважнійший відділ — се правдиві мученицькі акти з доби переслідування аж до церковного тріумфу, з деякими додатками з часу Юліяна Апостата і з приводу пізнійших переслідувань. Другий відділ — се апокріфічні апостольські діянн, що виплили з подібного зацікавлення особами і подіями найвиднійших апостолів. Вони розпадають ся на дві серії — іностичних і католицьких; католицькі — се перерібки іностичних, що розпочали ся в другій половині IV віку і в головному були готові перед VI віком¹⁾. Обік апостолів були також иньші біблійні особи старого й нового заповіта предметом апокріфічної літератури, якої парості гублять ся в IX—X віці. На третій відділ, перерібки поганських мітів і легенд, у-перве звернув пильну увагу Узенер. І в кінці неавтентичні мученицькі акти, відділ найчисленнійший, у якому знов звалено до купи дуже ріжнородні річи. Маємо тут і перерібки правдивих мученицьких актів, що були підладжені до літературного смаку пізнійшого часу; иньші основують ся на устних (місцевих) традициях, риторично розширених і перероблених на оповідання; багато тут і чистих видумок, що мали служити для якихось побожних або иньших цілей“. ²⁾

Дальшу, що до часу троха пізнійшу ірпу творять жития иньшого рода християнських героїв — пустинників, аскетів, анахоретів, стовпників. Хоча в основі тих житий далеко більше історично правдивого, чим у більшій часті мученицьких повістий, то про те й фантастичного, дивоглядного й абсурдного тут також велика сила, тільки що фантазия авторів летить у иньшім напрямі: аскетичні подвиги, муки завдані власному тілу, візії та галюцинації, пророцтва, нераз гумористичні збитки демонів, ось поле, на якому порушують ся найчисленнійші епізоди тих „патериків“. І тут при їх укладаню всюди панує той сам принцип — драстичними, по змозі чудесними прикладами показати сиду чесноти, а огидність, небезпеку гріха та злочину. Що й тут крім матеріялу строго історичного оброблювано часом видуманих

дить від р. 1643 і доси обіймає в 64 здоровених фоліянтах жития сьвятих лише до д. 4 падоллиста.

¹⁾ Збірка тих апокріфічних текстів, захованих в укр.-руських рукописах і розвідка про них приготовлена мною вийде незабаром як III том „Памяток укр. нисьменства“.

²⁾ Karl Grumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur, zweite Auflage. München 1897, стор. 177—178.

героїв або перероблювано чужі, Бог зна відки занесені взірці, орієнтальні, старогипетські або старогрецькі повістеві та новелістичні теми, доказали новочасні дослідни над літературною історією повісти про Варлаама й Йоасафа, над житієм св. Аверкія, Пафнутія, Онуфрія, Олексія і т. и.

Що особливо вдаряє при читаню тих творів (не забуваймо, що в збірці Боляндистів їх опубліковано доси коло 30.000, та що се тільки решти первісно далеко ще богатшої літератури!), се певна однотайність їх концепції й шабльоновість у трактуваню предмету. Головне тло оповіданя — се побожні рефлексії та моральні упізнаня, або риторичні похвали св'ятому; в тих фразах мов у густій млі тоне реальне окруженє, тло часу і місця, коли й де жив св'ятий. Оповіданє, хоч звичайно подає місцевість, але дуже рідко звязане з нею, найчастійше відбуває ся в якімсь неозначенім окруженю. Не менше шабльоново і без психологічної індивідуалізації рисовані й дієві особи. Бачимо тут звичайно не живих людей, а тільки дві маски: св'ятих, що вже від дитинства св'яті, побожні і наділені всіми чеснотами — часом вони св'яті й роблять чуда ще перед уродженєм — і грішників, закамєнілих, злих та засліплених на всі чесноти св'ятих; се найчастійше безпосередні слуги і знаряди злих демонів.

Хоча найбільша часть тої гагіографічної літератури повстала або бодай відлила ся в оту що йно схарактеризовану форму в часі від IV до X віку нашої ери, в пору найбільшого духового упадку, якого зазнала цивілізована людськість від часів Олександра Македонського, то про те не треба думати, що вина тут лежить спеціально на остатніх століттях або на тзв. візантійзмі. Навпаки, християнська гагіографія й легенда була безпосередною наступницею грецького любовного і фантастичного романа, від якого не тільки запозичала і фабулу і конфлікти і поодинокі сцени та моменти, але від якого вповні й неподільно взяла літературну манеру і тенденційність. Характеризуючи грецьку новелістику пізнійшої доби, на скільки можна судити про неї по немногих дохованих до нашого часу останках, говорить Ервін Роде, що її найкращою прикметою треба признати бистру обсервацію щоденного житя, здоровий і неупереджений реалізм малюнка. „В повнім противенстві до неї стоїть вітром підбитий та пустий ідеалізм найбільшої части грецьких романів. Замість ясно схопленої і виразно змалюваної дійсности порушують ся його постаті в мгlistім, затуманенім мороці, невідомого місця й часу; і самі ті постаті зі своєю пустою чеснотою подібні до чого хо-

чете, лиш не до кренких фігур новелістичної дійсности. Немов безкровні, прозорі тіни магічної ліхтарні мигають та вештають ся вони дивним хороводом поперед наші очи. Аби де хоч розмах до психольогічного змальованя справді живої людини! Ні, автори любують ся тільки в хаотичнім замотуваню найдивогляднійшпх подій, у яких нас цікавлять тільки події, та які зовсім не причиняють ся до виявленя характеру героїв¹⁾ Усе те з повним правом можна сказати й про літературну манєру християнських легенд та житий, тільки хіба з тою відміною, що тут на місце любови грецького романа основним мотивом робить ся віра. Для неї герої наших легенд покидають сімю, рідний край, приймають муки, борють ся з нокусами, її силою творять чуда, в ній находять потїху в горю, надлюдську сталість та терпливість у катуваннях, радість при смерти.

Отсей літературний шаблон, вироблений поганськими софістами доби упадку грецького письменства, а перейнятий і певно не поправлений християнськими гатіографами, зробив ся з часом немов обовязковим, став ся якимсь гієратичним стилем, що від часу до часу простягав своє панованє й на сусідні домени історіографії. Візантійські літописі та хронографи стоять під його впливом, бодай у дуже значній мірі. Він панує неподільно також у початках славянського письменства, а історія славянських апостолів Кирила і Методія й доси являєть ся в многих точках темною, загадковою та суперечною головно через те, що майже одинокі її жерела — легенди, а без помічи иньших документальних даних історики, не вважаючи на всю свою старанність та бистроумність, не можуть поза шаблонамп стилю добити ся до дійсних історичних фактів. Те саме бачимо також і в початках християнства на Руси, в літописних та легендових оповіданях про хрещенє Ольги і Володимира, не говорячи вже про численні, зовсім по грецьким шаблонам роблені житія руських святих. Та коли проте вчені вважають легенду важним і цінним історичним документом, то треба сказати, що робить ся се в иньшій значіню і в иньшій мірі, ніж з иньшими документами. Судові та адміністраційні акти, розпорядженя правительства, закони, монети, річеві останки — все се історичні документи, безпосередні свідки державного чи приватного, матеріального, суспільного життя. Легенда не підлягає такому самому трактуваню, як

¹⁾ Erwin Rohde, Der griechische Roman und seine Vorläufer. Zweite Auflage. Leipzig 1900, стр. 7.

ті документи. Вона свідчить про певні вірування, певні етичні чи духові ідеали, часто лише про існування певної традиції в якійсь краю або певної тенденції в якійсь верстві або суспільності. Вона — документ написаний таємним, образковим письмом, виробленим і усьвяченим віками, яке дуже часто значить зовсім не те, що показує текст читаний буквально. Для її зрозуміння треба ключа, а сей ключ може дати нам порівняне різних варіантів даної легенди та досліджене їх генетичної звязи і докладне вистудіюване тих історичних обставин, боротьби партій, церков, вірувань та змагань, серед яких повстала та розвивала ся легенда. Яка се важка та складна праця, про се найліпше знає кожний славіст, що слідив хід дотеперішніх праць над історією славянських апостолів Кирила і Методія.

Дуже важна річ при критичній праці над легендами вміти розрізнити епізоди, за якими слід шукати фактичного зерна, від таких, що авторови легенди були, так сказати, з гори накинени вимогами його стилю, подиктовані основною тенденцією гатіографії. В своїй ще й сьогодні многоцінній праці „*Essay sur les légendes pieuses du Moyen-Age*“, у-перше опублікованій ще 1843 р., подав був Альфред Морі ось який канон „елементарних принципів для толкованя і вьяснюваня легенд“. По його думці автори-гатіографи силкують ся в своїх оповіданнях:

1. „Уподобнювати жите святаго до житя Ісуса Христа.

2. Перемішують дословне і фігуральне значіне певних речень, беручи в дословнім значіню те, що первісно було сказано образово.

3. Забувши значіне фігуральних символів komponують нові оповідання, щоб вьяснити їх, або накручують в тій цілі давнійшу традицію“.¹⁾

Канон Морі, як бачимо, основно різнить ся від раціоналістичного канона Фр. Штрауса, висловленого в передмові до його „*Das Leben Jesu*“. Морі виразно застерігаєть ся против того, що не в тім річ, щоб у легендах відкидати все чудесне та неправдоподібне на тій основі, що воно нам здаєть ся чудесним та неправдоподібним. „Нехай і так, що ті факти фантастичні, неправдиві, — але якеж було їх жерело?“ (тамже, стор. IV). І треба признати — праця Морі на се найкращий доказ, що сей критичний канон вніс промінь нового світла в темний праліс

¹⁾ L. F. Alfred Maury, *Essai sur les légendes pieuses du Moyen-Age*. Paris 1843, стор. III.

християнської гатиографії. Певна річ, він не вичерпав усього. Пізніші студії показали, що багато житий і багато епізодів у старих легендах вимагають інших пояснень, виплили з інших жерел¹⁾. Та про те Альфредови Морі належить ся велика заслуга як першому піонеру справді новочасного історичного досліджу на тім полі.

Одною з найцікавіших легенд, що повставши в перших віках християнства розвивала ся протягом століть і завдяки деяким справді виемковим обставинам раз по разу набирала імпульсів до нового розвою і пускала нові парости серед дуже ріжнородного окруження, була легенда про святого Климента, одного з перших єпископів римських і наступників апостола Петра на папським престолі. Ся легенда в її історичнім розвою та розгалуженю цікава не лише для історика цивілізації загалом, але особливо цікава для славіста через те, що сплітає ся досить несподіваним способом з історією перших славянських апостолів Кирила й Методія, з нашим літописним оповіданем про хрещене Руси, а навіть деякі її парості сягають далі, до часів Ярослава сина Володимирового, до половини XI віку. Тексти ріжних версій і паростей сеї легенди належать до найстарших памяток староруського письменства, ба що більше, на основі тих, первісно грецьких текстів були у нас, у південній Русі, зложені й оригінальні або на пів оригінальні літературні памятки. Був мабуть такий момент, коли святий Климент готов був стати ся нашим національним святым, патроном руської землі, популярним як пізніше св. Юрій або св. Микола.

Спеціально в легендарних оповіданнях про св. Кирила і Методія епізод з віднайденем мощів св. Климента в Корсуні грає важну роль і творить свого рода ключ до розв'язання неодної загадки, яку насувають ученим тексти тих легенд. Не диво, що

¹⁾ Досить буде вказати на Узенера та Веселовського, що в ряді праць (сего остатнього „Изъ истории романа и повѣсти“ т. I) вказали походжене деяких християнських житий із старших, поганських грецьких жерел, на Лібрехта, що вказав індійське походжене „Варлаама і Йоасафа“, на Ліпсіуса (Apokryphe Apostelgeschichten und Apostellegenden), що вияснив спеціальні прикмети гностичних легенд, не обняті каноном Морі (замилуване до говорачих зв'єрів, Христос в виді малої дитини, рівноправність жінки в церковних справах і т. п.), та Амеліно, що пробував вказати староегипетські традиції та літературні форми в многих християнських легендах (див. E. Amélineau, Contes et romans de l'Egypte chrétienne, Paris 1888, 2 томи, йорож Monuments pour servir a l'histoire de l'Egypte chrétienne, йорож Le gnosticisme égyptien і т. п.).

займаючи ся розв'язанем тих загадок різні вчені мусіли торкати ся й сеї легенди. Та треба сказати, що ніхто з них не завдав собі праці прослідити її початок і розвій у цілім обемі і тільки тоді брати ся до розв'язання загадок, які насувають різні реляції про корсунський епізод. Отсе й склонило мене зібрати незалежно від сього спеціального епізоду по змозі весь матеріял, потрібний для в'яснення розвою легенди про сьв. Климента. І коли мені самому не вдасть ся дати з сего пункту доброї розв'язки всіх загадок, які насувають легенди про Кирила і Методія та иньші зв'язані з нашою, то все таки я думаю, що моя праця не буде зайва, бо бодай охоронить иньших дослідників на тім полі від помилок, від ходження на помацки та приймання буквально за правду таких річей, які треба розуміти *sub specie* легендарного стилю.

Розумієть ся, що на різних полях, куди веде мене отся тема, і де працювало вже доси багато високоталановитих і заслужених спеціалістів, я не маю претензії подати чи то нові матеріяли, чи якісь нові уваги. Переважно мені прийде ся обмежатись на переповіданю здобутків дотеперішніх праць. Новим буде хіба трактоване в однім зв'язку здобутків праць новочасних теологів та істориків церкви і праць славістів, на скільки одні й другі дотикають нашої легенди. Та може вкінці заважать де що й ті невеличкі, бодай зглядно нові рукописні та друковані матеріяли, які мені удалось зібрати й у-перве ввести в круг дослїду.

II. Що ми знаємо про дійсного сьв. Климента?

Вихідною точкою дослїду всякої легенди, що подає релігійно-моральне поучене в формі історичного оповіданя, мусить бути очевидно пошукуване в тім напрямі, на скільки те оповідане має в собі історичної дійсности, на скільки в обслоні пізнійших тенденційних видумок криє ся справжнє історичне ядро. Вилуцшивши те ядро дослідник тим самим матиме вже один дуже важний ключ до в'яснення мотивів і шляхів дальшого розвитку легенди, хоча, розумієть ся, се ще не завєди значить, що він буде мати в'яснену всю загадку, в усіх її історичних перемінах та розгалуженях.

Дослїдник легенди про сьв. Климента Римського находить ся в тім щасливім положеню, що може розпочати свою мандрівку

від того історично безсумнівного факту, що Климент Римський, голова чи взагалі впливовий член римської церкви в I чи в початку II в. по Хр. існував дійсно і був свого часу звісною фігурою. Правда, зараз по за сим ствердженням, до якого ще вернемось, починає ся ряд сумнівів і непевностей. Климентів у ту пору в римській державі було багато; Тацит коло половини першого віку християнської ери згадує при різних нагодах п'яток різних Климентів¹). Св. Павло в своїм листі до Филип'ян, у закінченю (гл. II, 2—3) пише: „Благаю Еводію і благаю Синтихію жити в доброму розуміню о Господі. І ти також, мій вірний супруже, благаю тебе, піддержуй їх, що працювали зо мною разом для євангелія, а також з Климентом і з иншими моїми співробітниками, яких імена записані в книзі житя“. Як і в иньших Павлових листах, так і в отьому маємо вказівки на багато осіб знайомих Павлови, але зовсім незвісних нам. До таких належать ті филипянські дами Еводія і Синтихія, про яких згадує Павло²), і той загадковий „супруг“ (у грецькім *σὺζυγος*), у яким можна бачити або мужа котрої з них, або чоловіка з іменем Сизифа, а в яким деякі коментатори хотіли бачити навіть жінку св. Павла³) (слово *σὺζυγος* у грецькім може бути мужеського й женського роду, а vocativus маскує різницю в родівниках та прикметниках).

Так само, як про ті особи, ми не знаємо нічого ближшого й про Климента, згаданого в звязку з ними. Можемо тільки те

¹) Див. Tacitus, *Annales* I, 23; II, 39; XV, 73; *Historiae* I, 86; IV, 68.

²) Цікаво, що пізнійша традиція з таких жинок, згадуваних часто в Павлових листах, робила звичайно мужчин. Так стало ся з визначною проповідницею євангелія Пріскою або Пріскілою, з якої в апокріфічних, але церквою не заборонених реєстрах учеників, звісних під іменами отців церкви Доротей, Гіполіта та Епіфанія, але скомпонованих десь у V—VI віці, зроблено мужчину Пріска, і про яку в Псевдо-Доротеевім реєстрі читаємо: „Priscas. Recordatur etiam huius Paulus. Colophonae episcopus fuit“. Те саме стало ся з Юнією згаданою Павлом у листі до Римлян, з Апфією згаданою в листі до Филип'яна і з Еводією згаданою в отьому місці. Псевдо-Доротей пише про неї: „Evodus. Meminit etiam huius Paulus. Primus post Petrum apostolum coryphaeum Antiochiae episcopus fuit“. Див. Sulpitii Severi Aquitani *Historiae sacrae a mundi exordio libri duo, item Dorothei ep. Thyri... De vita prophetarum et apostolorum Synopsis. Coloniae Agrippinae* 1573, стор. 298, 299; див. також мої Памятки укр. м. і літ. том III, стор. 218, 221.

³) Див. E. Reuss, *Les épîtres Pauliniennes* II, 301 (у його виданю *La Bible, traduction nouvelle avec introductions et commentaires. Nouveau Testament, troisième partie. Paris* 1878).

сказати на певно, що сей Климент, Павлів ученик, був християнин і визначний член філіпянської християнської громади. Пізнійша християнська традиція, так як вона формувала ся в Александрії і загалом у Єгипті, відки вийшов прототип згаданих висше апокріфічних реєстрів апостолів та їх учеників¹⁾, навязує виразно до сього уступу Павлового листа і робить Климента Греком і мало що не родовитим Філіпянином. Ми знаємо, що Філіппи було перше грецьке і загалом європейське місто, в якому св. Павло проповідав і заснував християнську громаду (див. Апостольські Діяння гл. XVII, 11). Отже Псевдо-Доротеїв реєстр, доводячи до шпилья ту саму думку, пише про Климента: „Clemens. Meminit huius Paulus dicens: „Cum Clemente ac reliquis cooperariis meis“. Primus ex gentibus et Graecis in Christum credidit. Sardicae, quae nunc est Triaditza, factus est episcopus“. (Sulpitius Severus, op. cit. 297—298, пор. церковно-славянський текст у моїх Памятках III, 280). В тій традиції нема нічого неможливого, хоча славянська назва „Триадитца“ замість старої Сардики вказує на її пізні походження. Та проте в основі сеї вказівки, як і многих иньших подібних, розсипаних по анонімних та апокріфічних писаннях тої доби, міг лежати значно старший місцевий переказ. В усякім разі варто зазначити, що ще і в VI в. існувала в християнській церкві традиція, яка сего філіпянського Климента не ототожнювала з Климентом римським, про якого нам зараз прийдесть ся говорити.

В традиції римської церкви коло половини II в. християнської ери вирнає імя Климента, яке від тепер мало заняті дуже видне становище в старохристиянському письменстві, в переказах, легендах, штуці. Найстарше свідощтво про нього знаходимо в книзі, що мала дуже велику повагу в старохристиянській церкві, якийсь час навіть зачисляла ся до новозавітного канона, та потім відкинена від нього, значно стратила на своїй популярности. Ся книга, се так названий „Пастирь“ Гермаса, написаний в Римі між роками 144—155 по грецьки. Се трактат зложений з трьох частий: перша містить у собі 5 візій (*ὄρασις*), друга 12 поручень (*ἐντολή*), а третя 10 уподоблень (*παραβολή*); все те буцим то обявляє Гермасови, незвісному близше римському християнинови, „пастирь“, тоб то обявлений йому ангел, та велить йому списати се все, передати римській

¹⁾ Див. про се R. A. Lipsius, Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden. Braunschweig 1883, т. I, стор. 23.

громаді, а зглядно на вжиток усеї церкви¹). Як бачимо, форма не нова ані загалом, ані в християнській церкві. Навпаки: і в юдаїстичній і в геленістичній літературі форма апокаліпси була в ту пору дуже улюблена²), таї християнське письменство мало величній взірець тої форми в Апокаліпсі св. Івана. Гермасова апокаліпса супротив Іванової виявляє деякі важні відміни, вводить у вступі інтересний образ жінки і загалом натяк на любовний мотив, натяк, що мав 12 сот літ пізнійше лягти в основу найвеличнійшої апокаліпси середніх віків, Дантової „Божественної Комедії“. Отже тут у тій вступній часті (Візня II) говорить „бабуся“ (*ἡ πρεσβυτέρα*), що являєть ся персоніфікацією церкви, до Гермаса: „*Ὅταν οὖν ἀποτελέσω τὰ ῥήματα πάντα, διὰ σοῦ γνωρισθήσεται τοῖς ἐκλεκτοῖς πάσιν. γράψεις δύο βιβλαρίδια καὶ πέμψεις ἐν Κλήμεντι καὶ ἐν Γραπτῇ. Πέμψει οὖν Κλήμης εἰς τὰς ἔξω πόλεις: ἐκείνῳ γὰρ ἐπιτέτραπται. Γραπτῇ δὲ νοουθησεί τὰς χήρας καὶ τοὺς ὀρφανοὺς. σὺ δὲ ἀναγνώσῃ εἰς ταύτην τὴν πόλιν μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τῶν προϊσταμένων τῆς ἐκκλησίας*“ (Hilgenfeld, op. cit. III, 12). Се значить: „А коли скінчу всі слова, нехай вони через тебе дійдуть до відома всіх вибраних. Напишеш дві копії і пішлеш одну Климентови, а одну Грапті. А Климент вишле (се писане) дальшим містам, бо до сього він приставлений; а Грапта вчитиме (по ньому) вдів і сиріт; а ти в отьому місті завідоми (про се) старших, що мають провід над церквою“.

Що можна на основі отього уступа сказати про Климента, згаданого в ньому? З огляду, що місце, в якому відбувають ся події Гермасового твору, означене як римська Кампанія, тобто сільська околиця Риму, можна прийняти як безсумнівну річ, що Гермасове писане по інтенції „бабусі“ мало

¹) Грецький текст сеї книги віднайдене аж у XIX віці; я користуюсь виданем Гільгенфельда: *Novum Testamentum extra canonem receptum*, ed. Adolphus Hilgenfeld. Editio altera, Lipsiae 1881. *Hermas Pastor graece*. Латинський текст друковано часто від XVI в.; видане Галлянда (*Veterum Patrum Bibliotheca*, t. I, Venetiis 1765) повторене у Міня (*Migne, Patrologiae cursus completus. Series graeca*, t. I, стовниці 1311—1412).

²) Доспть буде нагадати юдаїстичні візії: Ісаїї, Даниїла, Мойсея, а особливо грецький твір „Малюнок“ (*Πίναξ*) якогось Кебета, що виявляє і в товї і в деяких поглядах дуже близьке своацтво з Гермасовим „Пастирем“, пор. С. Taylor, *Hermas and Cebes (The Journal of Philology, vol. XXVII. 1900, стор. 276—319)*. Тайльор доходить до того, що „Малюнок“, уложений для пропаганди стоїчної філософії, був не лише взірцем, але й жерелом „Пастира“.

бути вислане до Риму, значить, там пробував і Климент. Він названий у парі з Траптою як пара людей, що мали приділені собі певні функції в римській церкві. Які-ж се були функції? Про Трапту се сказано досить виразно: вона була настоятелькою (сказати-б по теперішньому) християнської захоронки для вдів і сиріт¹⁾, де разом мала обовязок навчати початків християнської віри, була по тодішньому діяконіссою. Климента поставлено обік неї як такого, кому було приділено уділяти книг иньшим громадам і загалом вести з ними писемне порозумінє. Певна річ, се мусіло бути в ту пору важне і почесне становище, але висновувати з висше наведених слів, що Климент займав зверхне становище папи, мені здаєть ся, зовсім не можна. Гермас ані пів слівцем не натякає, щоб становище Климента було висше від становища Трапти; що найбільше можна би припустити, що він був пресвитером і мав функцію в роді секретаря або писаря християнської громади в Римі. Коли найновіший католицький історик старохристиянської літератури, проф. Оттон Барденгевєр, на підставі сих слів заявляє: „Klemens aber wird als Papst dargestellt; er steht an der Spitze der römischen Kirche und hat den Verkehr dieser Kirche mit den auswärtigen Gemeinden zu leiten“, ²⁾ то без допущеня наперед повзатої ідеї про Климентове папство сих слів по просту годі собі пояснити. Аджеж тут нема мови про ніяке авторитативне розпорядженє, про ніяке признанє книги канонічною, а лиш про просте закомунікованє її копій иньшим громадам. Не сказано також ані слова про те, що Гермас має просити в Климента дозволу або апробати сеї книжки. Тай колиж то атрибутом пап було — вести зносини римської громади з иньшими? З кінцевого реченя в повисшім цитаті, де Гермасови поручаєть ся дати знати старшим чи то пресвитерам сього міста,

¹⁾ Не треба бачити в тім реченю якоїсь модернізацві. Подібні інституції, конче потрібні в тодішніх великих містах, а особливо в Римі, повнім беззахистних та безробітних пролетаріїв, рабів і найріжнородніших сторонських людей, існували при християнських громадах ще від перших апостольських часів. Тав. Апостольські Конституції, що хоч зредатовані досить пізно (в V або VI віці), то про те мають у собі багато елементів, звичаїв та поглядів старохристиянської церкви, говорять досить детально про умови, під якими можна було приймати кандидаток до таких інституцій (Constitutiones Apostolicae lib. III, cap. I—III) і які мали бути їх функції (тамже lib. III, cap. VI. IX), див. Migne, Patrologiae graecae t. I, стовиці 423—435.

²⁾ Otto Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Litteratur. Erster Band. Freiburg i. B. 1902, стр. 568.

що мають провід над церквою, виводить Гарнак щось зовсім иньше, а власне те, „dass damals die römische Kirche von einem Presbyterkollegium geleitet wurde und wohl Bischöfe besass, dass jedoch ein monarchischer Bischof noch fehlte“. ¹⁾ Проф. Барденгевеєр перечить сьому висновкови, та не зазначає трудностей, які промовляють против нього в самім тексті. А промовляє по моїй думці стилізація, з якої не то що не видно, чи в обох разгах говорить ся про одно місто, а радше можна би догадувати ся, що мова тут про два ріжні міста. -Бо коли при Клименті ужито слова „пошли“, немов до якоїсь дальшої місцевости, то в другім разі сказано „дай знати в отсе місто“, немов у якусь близьку місцевість, не в Рим. Гермас, як сказано, не живе в самім Римі. В його найближшій сусідстві могло бути якесь иньше містечко, якими густо засіяна була околиця Риму; там очевидно була християнська громада, в якій провід вели пресвитери, і їм мав дати знати Гермас про об'яву, яку одержав від Бога; про устрій римської громади ся остатня фраза по моїй думці так само нічого не говорить, як початкова про Климентове папство. І коли проф. Барденгевеєр наводить аналогічний випадок з кінця II віку, де зібрані на синоді в Палестині християне, посилаючи свої ухвали римській громаді, додають: „Подбайте про те, щоб відписи отього нашого листа були розіслані по всій церкві“ (див. Eusebii Historia ecclesiastica V, 25), то се не промовляє ніяк ані за Климентовим папством, ані за тим, що ведене такої кореспонденції з ріжними громадами було атрибуцією папи, як хоче Барденгевеєр (op. cit. 568 нота), але зовсім навпаки; бож Палестинці зі своїм жаданем виразно звертають ся до римської громади, а не до тодішнього папи Віктора.

Та з сим уступом вяже ся ще одно важне питанє, на яке, по моїй думці, новочасні історики старохристиянської літератури не звернули належної уваги. Гермас пише про Климента як про сучасного, як про функціонера римської церкви, що ще сповняє свою службу. Коли він се пише? Я згадав уже вище, що час написаня „Пастиря“ кладуть на роки між 144—155. Чинять се на основі старого уривка реєстру канонічних книг, який віднайшов і опублікував Мураторі і який задля сього називає ся Мураторієвим каноном. Сей канон, зложений ще при кінці II віку, вичисливши книги нового завіта, додає: „Pastorem

¹⁾ A. d. Harnack, Geschichte der altchristlichen Litteratur bis auf Eusebius, Band II, erster Theil, 175.

vero nuperrime temporibus nostris in urbe Roma Hermas conscripsit, sedente [in] cathedra urbis Romae ecclesiae Pio episcopo fratre ejus; et ideo legi eum quidem oportet, sed publicari vero in ecclesia populo neque inter prophetas completos numero, neque inter apostolos in finem temporum potest¹⁾ Значить, коли няти віри сим словам — а на історичну важність та віригідність Мураторієвого канона згоджують ся і католицькі і протестантські вчені²⁾, — то виходить, що Гермас був братом папи Пія, який займав римський престіл власне в роках 144—155, що „Пастирь“ написаний був тодіж у Римі і що вже незабаром його почали читати прилюдно по церквах чи то між пророцькими, чи між апостольськими книгами. Се остатне стверджує нам документно один із найстарших дохованих до нашого часу кодексів книг нового завіта, знайдений Тішендорфом у монастирі на Синайській горі, тзв. Codex Sinaiticus, де при кінці маємо також текст (неповний) Гермасового „Пастиря“. Та коли слова Мураторієвого канона правдиві, коли „Пастирь“ був писаний за понтіфікату Пія I і говорить про Климента як про сучасного, то сей Климент 1) не міг бути в тім же часі папою, і 2) мусів жити і бути в Римі що найпізнійше ще в 144 році.

Друге що до часу, далеко важнійше свідощтво маємо в листі Діонізія єпископа коринтського, написанім коло р. 170 до римського папи Сотера (засідав на папськім престолі в рр. 166—174) в відповіді на його лист до коринтської громади. Читаємо там ось які слова коринтського єпископа: „Сьогодні святкували ми святий день Господній і відчитали ваш лист; від тепер раз у раз будемо відчитувати його для свого напученя, так як і той лист, що давнійше написав до нас Климент“ (сей лист Діонізія заховав нам Евзєбій у своїй *Historia ecclesiastica* IV, 23). Значить, у ту пору, коло 170 р. існував лист Климента, писаний із Риму до Коринтян і відчитуваний там що неділі в церкві нарівні з канонічними книгами. І сей лист дійшов до нас. Про його автентичність і про його тотожність з тим, про який говорить Діонізий, тепер майже нема сумніву в науці;

¹⁾ Th. Zahn, Geschichte des neutestamentlichen Kanons II, 1, стор. 1.

²⁾ Th. Zahn, Kanon Muratori (Hauack, Realencyklop. der protest. Theol. u. Kirche, Bd. IX, Leipzig 1901, стор. 796—806).

значить, не може бути сумніву й про те, що його автор, Климент, існував, жив у Римі перед р. 170 і займав там високе і почесне становище. Та може сей лист, досить просторий документ, дає нам які ближші відомости або хоч натяки про особу самого автора і про час, у яким він був написаний?

Отже поперед усього мусимо сконстатувати, що ані в адресі, ані в тексті, ані в закінченю сього листа його автор не названий і загалом про його особу не сказано нічого і ніяк. Се й не диво, лист був соборний, як видно з самої адреси: „Церков божа, що пробуває в Римі, до церкви божої, що пробуває в Коринті, до покликаних і освячених у волі божій через нашого Господа Ісуса Христа“.¹⁾ Що автором листу був Климент, на се крім згаданого вже свідощтва Діонізія з Коринту маємо ще й друге, троха пізнійше свідощтво з II в., а власне свідощтво найстаршого історика церкви Гегезіппа, який у своїй полеміці против іностиків, писаний коло 180 р., цитував і шпрше обговорював Климентів лист, додаючи при тім, що розрухи і свари серед коринтських християн, які дали привід до написаня сього листа, вибухли були в часі панованя Доміціана (81—96 по Хр.). Правда, сей твір Гегезіппа не дійшов до нас, та отсея уступ із нього заховав пізнійший історик Евзебій (*Historia eccles.* IV, 22), який також часто згадує про сей лист і виразно каже, що він був написаний Климентом „*ἐκ προσώπου τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας*“, від лица римської церкви (ор. cit. III, 38). І тут знов мусимо сконстатувати, що ані адрес, ані текст листа, ані отсе свідощтво Евзебія не дає підстави до твердження про якесь зверхне, авторитативне становище Климента в римській церкві. Особа автора в листі не висуває ся ані на хвилину понад загальні упізнєня до згоди, до покори і послуху зглядом старших. Тон листа простий, щирій, приятельський, але якогось наказу, якогось поклику на висість Римлян чи на зверхну власть автора нїде ані тїни. І коли Барденгевер (ор. cit. 101) свідощтво Евзебія „*ἐκ προσώπου*“ толкує словами „als Vorsteher und Vertreter“, то й сим разом мусимо сказати, що грецький текст і зовсім згідне з ним свідощтво Єроніма („*ex persona Romanae ecclesiae*“ Hieronimus, *De viris illustribus* cap. XV) не дає до такого толкованя нїякої підстави. Навпаки, далеко правдоподібнійше було би припущєне, що Климент написав сей лист

¹⁾ Грецький текст Hilgenfeld, ор. cit. I, стор. 3—68, латинський Migne, *Patrol. graecae* t. I, стовпець 121—178.

власне як секретарь чи писарь римської громади і висловив у ньому думки усталені на спільній нараді римських християн з приводу коринтських неспокоїв, додаючи від себе хиба стилізацію та мотивоване поодиноких тез. Здасться, що коли-б автор займав у римській громаді начальне, авторитативне становище і міг наказати щось Коринтянам з власної влади, то мусів би був зазначити се в листі, держачись тут прикладу апостолів, а не пустив би був свого писання анонімно і не держав би його так наскрізь імперсонально.

Коли чого можна майже напевно догадувати ся про особу автора з Климентового листу до Коринтян, так се хиба ось чого: автор того листу був або з походження Жид або бодай вихований у жидівській вірі і лише пізнійше навернений на християнство. Книги, історії, навіть цілі уступи і фрази старозавітних писань живо стоять у його пам'яті. Що хвиля він покликаєть ся на старозавітні приклади, цитує старозавітні писання, говорить старозавітними фразами не зазначаючи їх як цитати, як правдивий вихованець рабінської школи. Розумієть ся, що й мова автора, хоч загалом проста й ясна, носить виразні сліди того, що він, хоч володів грецькою мовою, все таки думав по жидівськи¹⁾.

Троха пізнійше, та від попередніх значно відмінне свідомство маємо в третій книзі писання Іренея єпископа люїдунського *Adversus haereses* (гл. III). Ся третя книга Іренеєвого полемічного твору против іностиків була написана, як доказує Цан, коло р. 185²⁾. Хоча сей твір був писаний у Люїдуні, та про те Іренеєм кілька разів був у Римі (коло 154 і потім 170 р., Zahn, op. cit. 409), значить, нема сумніву, що він передає нам римську традицію про Климента таку, як вона сформувала ся вже при кінці другої половини II віку. Подаємо сей уступ у латинським тексті (звісно, що грецький оригінал Іренеєвого

¹⁾ Див. про се Eberhard Nestle, *War der Verfasser des ersten Clemens-Briefes semitischer Abstammung?* (*Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristenthums*, herausgegeben von Dr. Erwin Preuschen, Jahrg. I, 1900). Думку, що автор Климентового листу до Коринтян був християнином жидівського походження, уперве детально мотивував Лайтфут (I. B. Lightfoot, *The Apostolic Fathers*, part I. London 1890), та я сього видання не маю під рукою.

²⁾ Th. Zahn, *Irenäus Bischof von Lyon*, стаття в Alb Hauck, *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, Bd. IX, Leipzig 1901, стор. 404; пор. йогож *Forschungen zur Geschichte des Kanons*, Bd. IV (1891), стор. 247—283.

твору, що існував у рукописах іще в XVII в., не дійшов до нас крім досить численних і просторих цитатів та уривків). „Fundantes igitur et instruentes (у грецькій, розуміть ся, partic. aoristi: оснувавши і устроївши) beati apostoli ecclesiam, Lino episcopatum administrandae ecclesiae (в грецькій: *τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν*) tradiderunt. Hujus Lini Paulus in his, quae sunt ad Timotheum, litteris meminit. Succedit ei autem Anacletus (у гр. *Ἀνεγκλητος*). Post eum tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clemens, qui et vidit ipsos apostolos et contulit cum eis (*συμβεβληκῶς αὐτοῦς*), et cum adhuc insonantem praedicationem apostolorum et traditionem ante oculos haberet, — adhuc enim multi supererant tunc ab apostolis docti. Sub hoc igitur Clemente dissensione non modica inter eos, qui Corinthi essent fratres, facta, scripsit quae est Romae ecclesia potentissimas (у гр. *ἰκανωτάτην* — дуже просторий) litteras Corinthiis, ad pacem eos congregans et reparans fidem eorum, et annuntians quam in recenti ab apostolis acceperat traditionem“. (Migne, Patrol. gr. I, 31—33). Як бачимо, крім звісної вже нам відомости про лист до Коринтян маємо тут нову і дуже важну відомість, що автор того листу був сучасний апостолам, себто Петрови й Павлови, які заснували й упорядкували християнську громаду в Римі, що він не лише бачив їх, але був близький до них (*cum iisdem familiariter versatus fuerat*, як толкує грецьке *συμβεβληκῶς* Валерій — Migne op. cit. 34), і що був третім по апостолах єпископом римським. Належить ся підчеркнути тут два факти: що твір Іренея, в якому знаходимо сей уступ — полемічний і що автор як у цілім творі, так спеціяльно і в отьому уступі з натиском підносить одנותяглість і безпереривність та нічим не закаламучену чистоту правовірної Христової науки, яка буцім то в Римі йшла безпосередно із уст обох чільних апостолів. Та тепер ми знаємо, що апостольський вік християнської церкви зовсім не був такою іділлією, якою малюють його католицькі підручники. З листів Павлових, писаних із Риму, ми можемо бачити, що коло р. 65—6 в Римі були християне з Жидів, які крайне ворожо дивили ся на Павла за його проповідь між поганами та за його нехтоване Мойсейовим законом. „Деякі тут, — пише Павло в листі до Филипян, датованім із Риму з тюрми — що правда, проповідують Христа, але з духом зависти і полеміки... вони роблять се в дусі партийности, думаючи погіршити моє положене як увязненого“ (Филип. I, 15, 17). З иньших свідоцтв Павлових ми знаємо, що між Павлом і еру-

салимськими апостолами, отже поперед усього Петром, приходило із за сього до острих конфліктів, і до нас дійшли зовсім недвозначні сліди дуже старої традиції, в якій з боку партії „жидовствующих“, отже Петрових прихильників, Павло називаєть ся „ненависним чоловіком“, „ворогом“, ідентифікуєть ся з Симоном волхвом, із яким Петро бореть ся побідоносно в Сирії, а нарешті в Римі, ба навіть ідентифікуєть ся з Антихристом¹⁾. Значить, засноване римської християнської церкви при згіднім співділаню Петра й Павла мусимо вважати не за історичний факт, а за пізнійшу традицію, яка по вирівнаню і вигладженю тих первісних суперечок силкувала ся затерти їх сліди і а posteriori творити гармонію там, де первісно була незгода й ворожнеча. Лишаю тут зовсім на боці питанє, чи був св. Петро загалом у Римі, хоча й тут дуже поважні докази промовляють за тим, що римський побут, єпископство і мучеництво Петра належить також почислити до тих пізнійших легенд, зложених навмисно для витвореня фікції римського верховенства й римської апостольської правовірности (див. Lipsius, op. cit. т. II ч. I).

З якого жерела зачерпнув свої відомости Іреней? Чи се була устна традиція, чи може писана? Можливе, розумієть ся, одно й друге. Реєстр перших римських єпископів міг заховати ся в пам'яті старших членів римської церкви. Деяке підозріне будить те, що сказано про Климента. Бо коли про перших двох єпископів Іреней крім їх імен не вміє подати нічогоісінько близього, то про Климента він знає, що він „сам бачив апостолів і мав з ними близькі зносини“, що „їх проповідь звеніла йому в вухах, а їх перекази мав перед очима“ і що „тоді було ще багато людей, які перейняли науку просто від апостолів“. Як бачимо, деталі такого рода, які звичайно не переховують ся звиш 100 літ в устній традиції, а про які знов не легко припустити, щоб чоловік такий тверезий та совісний як Іреней виссав їх собі з пальця. Сама собою насуваєть ся думка про якесь писане жерело, де були представлені ті близькі зносини Климента з апостолами, ті апостольські науки та традиції, які він „мав перед очима“ (отже очевидно також писані!). Се жерело не дійшло до нас; воно

¹⁾ Див про се R. A. Lipsius, Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden. Zweiter Band, erste Hälfte. Braunschweig 1887, стр. 28—61; ноп. Erwin Preuschen, Paulus als Antichrist (Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristenthums, 1901, стр. 161—201.

було написане в первісній формі десь під кінець II в. і мабуть було звісне Іренееви; та на його основі була зложена повість написана ніби самим Климентом, про його молодечий вік, навернене на християнство, подорожі з ап. Петром і поставлене на єпископа в Римі, повість, про яку у нас буде мова в слідуєчій розділі. Що Іренееве свідощтво про Климента написане під впливом прототипа сеї повісті, се признає більша часть новітших дослідників¹⁾.

Та про те можливо, що й поза тою повістю існувала в Римі в другій половині II в. традиция про єпископа Климента. Правда, против сього припущення промовляють цитовані нами давніші свідощтва Гермасового „Пастиря“, а по части й самого Климентового листу до Коринтян. Натомісь підносить ся з католицького боку заміт, що всі найдавніші реєстри римських єпископів, починаючи від цитованого више Іренеевого, говорять про Климента як про одного з перших єпископів чи то пап римських. Се так. Тільки треба додати, що ті реєстри не сягають више поза 180-ий рік, а до того говорять не однаково. Бо коли Ірнеей кладе Климента на третім місці по апостолах (після Ліна і Аненклета), то вже в початку III в. в хроніці Гіпполіта маємо иньший порядок: Климента поставлено перед Аненклетом, якого тут названо Клетом. Евзебій у своїй Історії церкви подає Ірнеїв реєстр, Епіфаній і Єронім подають його також, але за прикладом Гіпполіта перемінюючи Аненклета на Клета; Августин, Оптат і иньші західні вчителі приймають Гіпполітовий катальої, що в IV в. ввійшов також у тзв. Ліберіянський реєстр пап (тому, що доведений до Ліберія). В Апостольських Конституціях проявляєть ся тенденция посунути Климента ще далі на зад: тут його зроблено зараз другим римським єпископом по Петрі, отже наступником Ліна. Рівнобіжно з тою рухливістю назви Климента в реєстрі йде також роздвоєне Іренеевого Аненклета на дві особи: Клета й Анаклета, так що в Ап. Конст. катальої найстарших римських єпископів виглядає так: Лін, Климент, Клет і Анаклет; у реєстрі Феліксовім Климент стоїть знов на третім місці, але вставлений між Клета й Анаклета, у Псевдо-Тертуліановім *Carmen adversus Marcionem* Климента поставлено після Клета й Анаклета (Uhlhorn, op. cit. 163—164). Новітші дослідники, як Ліпсіус (*Chronologie der römi-*

¹⁾ Див. G. Uhlhorn, *Clemens von Rom*, статья в *Hauck, Realencyklopädie IV*, 164 - 165; George Salmon, *Clemens Romanus*, статья в *A Dictionary of Christian Biography, literature, sects and doctrines*, edited by William Smith and Henry Wace. London 1900. vol. I, 505.

schen Bischöfe), Ляйтфут (Clement of Rome) та Гарнак (Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius) доходять до тої думки, що Іренеї мав під рукою писаний реєстр найстарших римських єпископів, але писаний не сучасниками, а тільки десь у половині II віку, за часів Сотера. Тим самим реєстром користувався в III віці Гіпполіт; на його основі в половині IV віку був зложений і тзв. Ліберіянський реєстр. Та в такому разі як пояснити різницю між Іренеевим та Гіпполітовим, а в дальшій ряді й Ліберіянським реєстром? Основуючи ся на тексті цього остатнього згадані вчені твердять, що той первісний, за часів Сотера списаний реєстр крім імен містив також порядкові числа, починаючи від „I, Лін“ а також записки про те, як довго котрий був єпископом; ба навіть, здається, були там пододавані ще деякі відомости, як ось про Климентів лист, про мучеництво Телесфора, про „Пастиря“, про еретиків Кердона, Валентина та Маркіона й т. и.¹⁾ Та годі заперечити, що й сей погляд насакає на значні труднощі. Бо що подає Ліберіянський реєстр про тих найдавніших єпископів? Читаємо там: „Петро був єпископом 25 літ, 1 місяць, 9 день; Лін 12 літ, 4 місяці, 12 день; Климент 9 літ, 11 місяців, 12 день; Клет 6 літ, 2 місяці, 10 день; Анаклет 12 літ, 10 місяців, 3 дни“. А коли по думці Гарнака з того самого старого реєстру, відки взяті отсі числа, взяв також Евзевій свою вказівку, що Климентів лист до Коринтян був писаний за часів Доміціяна, та що Климент умер у третім році Траянового правління, знач. 101 р., то вийде, коли держати ся Ліберіянського каталога, ось яка хронологічна таблиця:

Петро	вмер у середині	67 р.	(13-тий рік Нерона);
Лін	був єп. до падол.	79 „	
Климент	„ „ „ жовтня	88 „	
Клет	„ „ „ грудня	94 „	
Анаклет	„ „ „ жовтня	106 „	

Очевидна річ, що Евзевієві нотатки про Климента до цього реєстру зовсім не підходять. Та візьмим Іренеїв реєстр, де порядок єпископів відмінний. Виходить:

Петро	вмер у середині	67 р.
Лін	був єп. до падол.	79 „
Анаклет	„ „ „ жовтня	91 „
Климент	„ „ „ вересня	100 „

¹⁾ Adolf Harnack, Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius, Leipzig 1893. Erster Theil, zweite Hälfte, стр. 590.

З семи датами згоджувалось би те, що говорить Евзевій про написане листу до Коринтян. Але у того самого Евзебія маємо подвійну дату смерти Климента. Бо коли в Історії церкви сказано, що він умер у третім році Траянового правління, знач. 100 або 101 нашої ери, то в йогож Хроніці сказано, що Еварист, Климентів наступник, вступив на римське єпископство в 95 р. (Dictionary I, 555). Побачимо пізнійше, відки пішло таке баламуцтво.

Маємо ще одно свідощтво з кінця II в. про Климентове єпископство в Римі. В своїм полемічнім творі „De praescriptione haereticorum“, писанім коло 199 р., згадує про се славний африканський отець церкви Тертуліян. Та треба признати, що його згадка (Romanorum ecclesia Clementem a Petro ordinatum edit — De praescr. haer. cap. 32) стилізована досить скентично; Тертуліян подає се як тверджене римської церкви при кінці II в., але не як безсумнівний факт, признаний усею церквою і певний у його власних очах. Тертуліянова нотатка важна як сконстатоване, що при кінці II в. в Римі була традиція про Климентове папство і про його настановлене свв. Петром; але покликати ся на Тертуліянову нотатку як на доказ дійсної історичности сього твердження по мой думці ніяк не можна. Із Тертуліянової стилізації годі догадуватись, чи про сю римську традицію він дізнав ся устно, чи взяв її з якогось писаного жерела; одно можна сказати, що коли й було в ту пору яке писане римське жерело в роді згогадного Сотерового реєстру перших пап, то воно поза обсягом римської церкви, а спеціально в Африці, не мало ніякої особливой поваги, а навіть не було загально звісне. Загалом кажучи, католицька, спеціально римська традиція про Климента римського в другій половині II в. досить непевна і повна суперечностей. Гіпотеза про сучасність Климента з апостолами і настановлене його єпископом римським ще самим Петром у звязку з твердженням про дату написаня його листу до Коринтян у р. 95 і про його смерть у р. 101 розбиває ся на хронологічних трудностях, бож оставлений єпископом у 67 р. Климент був би мусів бути ним аж до 100, знач. цілих 33 роки. Щоб обминути ті ріжні трудности, пізнійші церковні письменники робили найріжнійші проби погодження суперечностей. Одні веліли Лінови вмерти ще за життя Петра або бути єпископом у Римі ще перед Петром (про се дивись у дальшій главі), а по його смерті буцім то апостол поставив своїм наступником Климента; другі, бажаючи уратувати Евзевієву дату Климентової смерти,

заставляли його зі скромности відступити своє місце Аненклетови і аж по його смерті обняти єпископський престіл; иньші веліли йому по 9 літах єпископованя знов усунутись із престола. Детально входити в мотивованє тих комбінацій не варто; яко пізні спекуляції вони не мають у собі вартости ані для історика церкви, ані для історика Климентової легенди.

Збираючи до купи те, що подано доси, ми можемо сказати:

1) Климент, про якого згадує сьв. Павло в листі до Филиппян, не має нічого спільного з Климентом Римським.

2) Климент згаданий у „Пастирі“ Гермаса — сучасник Гермаса, отже жив у Римі коло р. 145, не був папою і не може вважати ся ідентичним з Климентом, який буцім то був єпископом римським за Доміціяна.

3) Климент, автор листа до Коринтян, міг бути той сам, про якого згадує Гермас, та правдоподібно не був єпископом, а тим менше папою.

4) Перша звістка про Климента-єпископа появляеть ся не раніше як у 185 р. у Іренея, взята правдоподібно з усної традиції римської.

5) Звістка тогож Іренея про Климента, безпосереднього ученика апостольського, що повстала мабуть на основі прототипу тзв. Псевдоклиментин, мотивуєть ся у Іренея його полемічною тенденцією, але не має історичної підстави.

Значить, не маємо основи твердити, що Климент Римський не був історичною фігурою; можемо навіть з абсолютною певністю сказати, що він був автором листа до Коринтян, що займав досить видне місце в римській церкві, так що його імя звісне було сучасникам також у Коринті, — але поза сим нічого більше.

III. Повість Псевдо-Климента.

В р. 95 нашої ери стала ся в Римі пригода, сензаційна навіть як на ті часи, що ще не так давно виділи Нерона з його безумними вбійствами найблизших йому членів власної сім'ї. Братанок давнійшого кесаря Веспасіяна, кузен тодішнього кесаря Доміціяна, Тит Флявій Клеменс, женатий зі своєю кузинкою Флявією Домітіллею, найблизший до кесаря і конзуль того року, зараз по скінченю свого конзульства був арештований, разом з жінкою кинений до в'язниці, поставлений перед суд і признаний винним у якімсь тяжким злочині. Його зараз же покарано смертю,

а його жінку вислано на вигнання на один із відлюдних островів на Середземнім морі, Пандатерію чи Понтію, де вона пробула кілька літ. Сей факт описували сучасні історики; про нього говорить Светоній (Domitianus, сар. XV), згадує Діо Кассій та його пізнійший епітоматор Ксфілін; розуміть ся, що про нього говорять по своєму й історики християнської церкви.

Щож се був за злочин, за який засуджено Флявія Клеменса? Светоній говорить, що се був злочин „атеїзму“, а Діо Кассій подає ближше, що се був „юдаїзм“. Одно й друге можна би витлумачувати на одно, а власне на християнство, бо-ж безбожним з римського погляду був усякий, хто не признавав і не шанував римських богів. Само припущенє, що християнство вже в ту пору могло мати своїх прихильників у найвищих сферах римської аристократії і навіть при цісарьскім дворі, не мало би в собі нічого неправдоподібного; ми знаємо, що вже св. Павло згадує про таких тайних християн при цісарьскім дворі — певне з разу лише між невольниками та слугами. Але що до християнства Флявія Клеменса заходять поважні сумніви. Вже Светоній дає до пізнання, що його погубила не так власна вина, як радше Доміціанова підзорливість і що його засуджено „*tenuissima ex suspicione*“, на основі зовсім марного підозріння. Найстарша християнська традиція з кінця I і половини II в. не знає нічого істотно про такого визначного члена християнської церкви, яким мусів би бути римський конзуль, кузен кесаря, і не згадує його в числі мучеників, хоча фантастичних мучеників-християн, навіть у Нероновій сім'ї, накомпоновано потім не мало. В кінці варто зазначити, що дім Флявіанської сім'ї, перероблений у III—IV віці на християнську церков, по части заховав ся й доси, а розкопи його нижніх частей показали, що в ньому містила ся перед тим сьвятина Мітри (Uhlhorn, op. cit. 166). Се дуже сильно підкопує гіпотезу про християнство Клеменса і його жінки Домітіллі.

Найстарша християнська (радше сказати, іностична) легенда, в якій згадуєть ся про сей факт, також не каже нічого про християнство конзуля. Ся легенда, се тзв. Акти Нерей й Ахілея. Оповідаеть ся там, що християне Нерей і Ахілей були „*eunuchi subicularii*“ у Домітіллі, яка була дочкою Плявтіллі і разом зі своєю матірю приняла хрещене від ап. Петра. Та пізнійше, коли померла її мати, вона якось призабула Христову науку, любила строї й забави і готовилась вийти заміж за Авреліяна, сина конзуля римського. Тоді Нерей і Ахілей, що були разом з її

матір'ю охрещені від сьв. Петра, розбуджують у ній запал віри і погорду до розкошів сьвіта і ведуть її до Климента, що тоді був у Римі єпископом. „Ми знаємо, — кажуть вони до нього — що конзуль Клеменс був рідним братом твого батька. Його сестра Плявтілля взяла нас за слуг“. Вони приводять до нього Домітілля, і та просить Климента, щоб посвятив її в черниці. Климент чинить се не без вагання, бо знає, що се буде причиною мучеництва її й його. І справді Авреліян, відіпхнений Домітіллею, підмовляє проти неї кесаря, який велить вивести її на острів Понтію. Нерей і Ахілей ідуть на вигнання разом із нею, але Авреліян швидко потім прибуває на острів як цісарський намістник, велить ухопити обох євнухів і бити їх, а потім передає їх Мемнієви Руфови, а сей помучивши їх велів повідрубувати їм голови. Авреліян велить перевести Домітілля на острів Тарраціну, та коли й там його намови не могли схилити її до подружжя з ним, велить запалити хату, в якій вона була увязнена разом з двома товаришками, і вони гинуть у огні¹⁾.

Що ті акти Нерей і Ахілей були зложені значно пізніше від описуваних подій і зводять до купи уривки темної вже та баламутної традиції, се видно при невеличкій застанові. Як же се традиції? Отже поперед усього конзуль Клеменс хоч і згадується ся принагідно, то він ані не муж Домітіллі, лише її вуйко, ані не ідентичний з Климентом єпископом, лише його стрийко, ані не християнин. Про смертну кару того конзуля нема згадки, та в усякім разі події з Домітіллею відбувають ся значно пізніше по його смерті; значить, і Климент жие десь у першій половині II в., не в кінці I. Домітілля з жінки конзуля Клеменса зроблена його сестріницею і панною; вона терпить за те, що не хоче вийти заміж за конзулевого сина. Чи і що потерпів єпископ Климент за те, що посвятив її в монахині, акти не говорять, хоча Климент сам висловлює там побоюванє, що посвяченє Домітіллі стягне на нього кару. Значить, про Климентове мучеництво автор не знає ще нічого певного.

З якого часу походять ті акти? Нема сумніву, що помішано в них деякі старші традиції з новішими видумками. І так історик церкви Евзєбій у Хроніці під р. 95, покликуючи ся на римського історика Бруція, каже, буцім то він писав про „*Flaviam Domitillam, Flavii Clementis consulis ex sorore neptem, in insulam Pontiam relegatam, quia se christianam testata fuit*“. Що се за

¹⁾ Acta Sanctorum Maji, t. III, Antverpiae 1680, стр. 4—16

історик Бруцій — не знаємо; для нас важно те, що Евзебій уважав Домітіллію християнкою. Та здається, що традиція про її християнство й святість повстала не швидше як у III віці, бо тоді, а не скорше її іменем названо одно підземне кладовище, розсліджене аж у наших часах і звисне під назвою *coemeterium Domitillae ac sanctorum Nerei et Achillei*. Це кладовище при *via Ardeatina*, засноване коло половини II в., було зразу, здається, поганською гробницею якоїсь римської сім'ї: цегли в передсінку мають витиснені на них дати з років 123 і 137 нашої ери, тай у середині головного ходу „стінна декорація має ще наскрізь клясичний характер без ніяких натяків на християнські мотиви. Тільки в сусідніх хідниках стрічаємо малюнки без сумніву християнського змісту“¹⁾. Знайдений у тій катакомбі останок різьби, де було представлено мучеництво святого, з підписом *ACILLEVS*, походить із кінця IV або початку V віку²⁾. Але ця катакомба дає нам іще одну вказівку для означення терміну а quo повстання нашої легенди. Отже в ній знайдено вирізану на мармуровій плиті віршовану епітафію святих Нерей і Ахілея, уложену папою Дамазом, що вмер 384 р. Бачимо в ній зовсім відмінну традицію про Нерей і Ахілея: вони були преторіане за часів Нерона і в часі переслідування християн сповняли службу катів, наслідком якогось чуда увірили в Христа, охрестили ся і втекли з царської служби; аж пізнійше, за часів Траяна понесли мученицьку смерть (*Detzel, op. cit. 18*). Значить, іще при кінці IV в. існувала легенда про Нерей і Ахілея зовсім окрема від легенди про Домітіллію і не звязана з нею; може власне аж уміщене їх мощів у катакомбі Домітіллі й уміщене там Дамазової надписи дало привід до злучення обох легенд разом. В таким разі а posteriori, дець аж у V віці з обох преторіан зроблено євнухів — одиноко можливих сторожів дівництва Домітіллі, а фігуру Климента-єпископа взято з дуже вже тоді розширеної традиції, що виросла з иншого кореня.

В усякім разі факт покарання Флявія Клеменса, конзуля римського в 95 р., як також мотив того покарання, дуже живо заняли фантазію ріжних людей і зробили ся темою ріжних легенд. Дець у другій половині II в. повстає в крузі секти тзв. Ебїонітів

¹⁾ Fr. X. Kraus, *Geschichte der christlichen Kunst. Erster Band. Freiburg in Breisgau*, стор. 50—51.

²⁾ Heinrich Detzel, *Christliche Ikonographie, zweiter Band, Freiburg in Br. 1896*, стор. 18.

оповідане про навернене члена цісарської сім'ї на християнство, доконане не Павлом, але Петром, отже в душі строгого захованя жидівських церемоній і старого закону. Головним репрезентантом того напрямку, єдино легальним наступником і найліпше в справах віри поінформованим учеником Петровим робить ся син того знатного Римлянина, Климент. Він, навернений Петром на християнство, сунровожає його в його подорожах, списує його диспути з Симоном волхвом і його розмови з учениками; його Петро перед своєю смертю ставить своїм наступником на римськїм єпископстві. Дві річи могли дати привід до такого змішаня Климента, римського духовного і автора листу до Коринтян, з Флявієм Клеменсом, конзулом римським і свояком цісарським: поперед усього звістка, що Клеменс був покараний за те, буцім то жив „more Judaico“, а друге те, що лист до Коринтян, як ми бачили, стоїть непохитно на поглядах старозавітного сьв. Письма. Одно й друге зближало ті обі постати до Ебїонїтів і могло дати привід до перенесеня їх поглядів та вірувань із другої половини II в. в першу половину I віку, в часи апостольські. На тій основі повстав десь у Сирїї завязок тої сильно розгалуженої, заплутаної і доси ще в значній мірі темної літератури, яку новїша наука називає Псевдо-Климентинами. Черпаючи з ріжних жерел, перероблювані, доповнювані та скорочувані в ріжних часах і в ріжних цілях Псевдо-Климентівські писаня являють ся одним із найтвердших горіхів для літературно-історичної критики, а то тим більше, що й сам текст їх дійшов до нас далеко не в повній і не в чистій формі. Головні твори, що входять у склад сього циклу, ось ті:

1. Лист апостола Петра до Якова брата Господнього, єпископа єрусалимського, в яким Петро просить Якова, аби прислані йому отсе книги його проповідий заховав у тайні. Ніби додаток до сього листу читаєть ся приписка, де оповідаєть ся, що Яков і єрусалимські пресвитери присягою зобов'язали ся заховати в тайні документи (*διαμαρτυρία*) одержані від Петра.

2. Лист Климента Римського до того-ж Якова в Єрусалимі, де коротко згадано про смерть Петрову і про те, що Петро перед смертю настановив його, Климента, єпископом римським і своїм наступником, дав йому вказівки, як кермувати церквою, і спеціально ще дав йому поручене, вислати Яковови оповідане про своє житє, аби сей міг переконати ся, що Петро зробив своїм наступником чоловіка вповні гідного. Климент сповняє сей заповіт апостола і посилає Яковови свій житєпис разом з витягом

із Петрових проповідій, яких повний текст Яков одержав був ще давнійше, за життя Петрового.

3. Безпосередно з тим листом лучить ся той твір, про якого висилку говорить ся в листі і який відповідно до того й називається ся „Климентів витяг із подорожних проповідій Петрових“ (*Κλήμεντος τῶν Πέτρον ἐπιδημίων κηρυγμάτων ἐπιτομή*). Сей твір, захований лише по грецьки в двох неповних рукописах, поділений на 20 гомілій, і для того називається ся в науці коротко Гоміліями.

4. Анальоґічний „Гоміліям“, але багато де в чому не схожий з ними другий твір, що заховав ся нам лише в латинським тексті, а власне в перекладі доконанім Руфіном Аквілейським (жив 345—410) пз. *Recognitiones*. У передмові до сього перекладу Руфін заявляє, що вже в його часах були дві редакції а навіть дві групи книг (*duas editiones haberi et duo corpora esse librorum*) пз. *Ἀναγνώσεις*; оповідане в них багато де в чому згідне, але зрештою заходять значні ріжниці. Перекладаючи грецький текст одної з тих редакцій, Руфін силкував ся дати вірний образ ориґіналу, але деякі уступи догматичного змісту, які вважав інтерполяціями пізніших еретиків, він пропустив (*Migne, Patrol. gr. I, 614—615*).

5. Три пізнійші витяги, зроблені з писань названих висше під ч. 2, 3 і 4, з додатком пізніших оповідань про мучеництво Климентово. Ті витяги заховали ся лише по грецьки; один із них опублікований був ще 1555 р. Турнебом; у латинським перекладі у Котелера та Міня (*Migne, op. cit. 1074—1120*) він має титул „*Clementis episcopi Romani de actibus, peregrinationibus et praedicationibus sancti apostolorumque principis Petri Epitome, in qua ejusdem Clementis vita continetur, ad Jacobum Hierosolymorum episcopum*“. Два „витяги“ по грецьки опублікував 1859 р. Дрессель (*Clementinorum Epitome duo... cura A. R. M. Dressel. Lipsiae 1859*); третій, про який Котелер каже, що він „*longe a praecedentibus est auctior*“ і містить ся в однім паризьким рукописі, здається, доси жде публікації. Метою сих витягів було, подати на основі давніших Псевдо-Климентин заокруглене оповідане про Климента та про Петрові подорожі, пропускаючи широчезні теолоґічні диспути та навчання. Таку саму ціль мали також два арабські витяги з Гомілій і Рекоґніцій, зроблені мабуть незалежно від грецьких витягів і опубліковані разом з англійським перекладом у збірці

Джібсона (M. D. Gibson, *Aposcrapha Sinaitica*, London 1896)¹).

6. В початку V в. зроблена була сирийська компіляція з Гомілій і Рекоініцій, що заховала ся до нашого часу в рукоп. з 412 р. (Bardenhewer op. cit. I, 357—358; A. Baumstark, *Die Petrus- und Paulusakten in der litterarischen Überlieferung der syrischen Kirche*. Leipzig 1902, стор. 25—26).

Не маючи ані змоги ані потреби вдавати ся в детальне обговорюванє цілого сього циклю писань, яких теольотія зрештою зовсім байдужна для мети мого дослідю²) і які надто переважно лишили ся незвісні нашій старій Русі, я зупинюсь лише на тій романічній нитці, якою в Гоміліях і Рекоініціях звязані безконечні теольотичні диспути та проповіді, тоб то на повісти про жите Климента й його рідні. В тій повісти маємо першу формацию Климентової легенди, що мала незвичайно великий вплив на пізнійші віки. В ній ми мусимо шукати відповіді на питанє, чому така маса пізнійших писань у старій християнській церкві, особливо канонічно-правних та апокаліптичних, являєть ся під назвою Климента — згадаю лише пять листів званих „*Epistolae Decretales*“ (Migne, op. cit. I, 297—292), Апостольські Конституції в 8 книгах (тамже 335—592), Канони Апостольські, другий лист до Коринтян, апокаліпсис сьв. Петра і т. и. (див. Harnack op. cit. I, 212—231; 777—780). Се оповіданє дійшло й на нашу Русь досить давно; здаєть ся, що одна грецька *’Επιτομή* була перекладена на нашу мову ще в перших часах староруської літератури; текст її, скілько знаю, доси неопублікований, був у XVII в. втягнений московським митрополітом Макарієм у його Великі Четі Миней під днем 25 падолиста. Тут найшов його наш письменник Дмитро Туптало (пізнійший Дмитрій Ростовський) і скорочуючи до розмірів звичайного „жития“ та порядкуючи матерію відповідно до біографічної схеми, зложив із нього своє „Житіє и стра-

¹) Цитую з Барденгевера op. cit. I, 358.

²) Богата література сього предмету подапа в цитованих уже працях Дресслєля (стор. IV—V, давнійші письменники), Ульгорна (Hauk, *Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche*, Bd. IV, стор. 171—179), Гарнака (Ad. Harnack, *Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius*, Bd. I, 212—231); George Salmon, *Clementine literature* (Smith and Wace, *A Dictionary of Christian Biography*, vol. I, 567—578); Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Litteratur*, Bd. I, 351—363.

даніє священомученика Климента Папы Римскаго“, уміщене під тимже днем у його Четі Миней¹). Що вірець, із якого Димитрій переробив своє оповіданє, відповідав текстови якоїсь редакції грецької „*Επιτομή*“, а не грецькій книзі „Гомілій“ ані латинським „Рекоініціям“, се видно з того, що в маргінальній ноті свойого оповіданя Димитрій виразно каже: „Отъ посланія Климентова ко Іерусалимскому Патріарху“, а власне „*Επιτομή*“ має форму листу Климента до Якова, коли тимчасом на вступі Рекоініцій сього листу нема, а в „Гоміліях“ лист відділений від тексту „гомілій“, у яких містить ся в різних місцях розкинене оповіданє. Видно се далі з того, що в нашім оповіданю батько Климентів називаєть ся Фавст, коли тимчасом у Рекоініціях він названий Фавстиніаном, а його молодший син Фавстом. Нарешті є деякі уступи, де наше оповіданє ріжнить ся і від Рекоініцій і від Гомілій, а згоджуєть ся лише з Епітоме.

Думаю, що не зможу дати ліпше понятє про ту форму Климентової легенди, яку вона приняла в тих Псевдо-Климентинах, як коли подам тут перекладом оповіданє Димитрія, зазначаючи при кождім уступі в ноті відповідні глави „Гомілій“, „Рекоініцій“ і „Епітомів“, та при тім звертаючи увагу на повсякчасні ріжниці між оповіданнями сих різних редакцій.

1. „В славнім і великім городі старім Римі був один славний і високого роду чоловік на імя Фавст, що вів своє походженє від дому давніх царів римських; він мав жінку на імя Маттідію, що була також із царського роду, своячку Августа і Тиберія, кесарів римських, яку сам кесарь дав за жінку Фавстови. І були вони обоє невірні, належні до ідольської служби. Мали вони дітний: насамперед двох синів разом, близнюків, і назвали одного Фавстином, а другого Фавстиніаном; потім мали третього сина, і назвали імя йому Климент²).

2. „Та був брат у Фавста, злих обичаїв і безсоромний перелюбник. Сей бачучи велику красу жінки Фавстової, закохав ся в ній і спокушав її на перелюбство. Вона-ж бувши чистою не хотіла сквернити мужнього ложа і знеславити такою поганю честь свойого дому, тим то й відпихала від себе всяким робом того перелюбника. Та не бажаючи робити йому скандалу, не гово-

¹) Див. Книга житій святихъ на мѣсяць цоемврій, ч. II, к. 122—131.

²) Отсе оповіданє, вложене в уста Климента, містить ся в Гомілії XII, гл. 8, в Рекоініціях кн. VII, гл. 8, в Епітоме (обох) гл. 76.

рила про се нікому, навіть своєму мужови, боячись, щоб про них не пішла лиха слава між людьми і щоб не знеславився їх дім. Довгий час він переслідував її просьбами й погрозами, щоб прихилила ся до його нечистого забагу. Та Маттідія бачучи, що не може инакше позбутися його, коли не усуне ся з його очий і сусідства, надумала ось що. Одного разу мовила до свого мужа таке: „Дивний сон бачила я сеї ночі, пане мій. Привидів ся мені якийсь поважний і старий муж, немов який бог і сказав до мене: „Ти і два твої сини близнюки коли не вийдете з Риму на десять літ, то страшною і несподіваною смертю згинеш разом з ними“. Почувши се Фавст, муж її, злякався і багато думавши та радивши над сим згодив ся вислати її з Риму на десять літ мовлячи: „Краще, щоб моя кохана жінка з дітьми була жива, хоч і на чужині, ніж мала би тут умерти швидко наглою смертю“. І приготувавши корабель та прилагодивши все потрібне, відправив її до Греції, до Атен з двома синами близнюками Фавстином і Фавстініаном і зі слугами та служницями і з богатим добром, і велів їй у Атенах віддати обоє дітей учити ся грецькій мудрости. І так розлучили ся одно від одного з невимовним жалем і рясними сльозами: Маттідія з двома синами відплила кораблем, а Фавст з наймолодшим сином Климентом лишив ся в Римі. Коли-ж Маттідія кілька днів плула по морі, зірвала ся в морі сильна буря і зняли ся великі хвилі; вітром і хвилями занесло корабель у невідому сторону, він розбив ся о півночі і всі потопили ся. Та Маттідія, кидана бурхливими хвилями, була викинена на камінь на якомсь острові проти міста, що звалось Антандрос і лежало в Азійськім краю: вона безутішно ридала за своїми втопленними дітьми і з гіркого жалю хотіла знов кинути ся в море. Та люди того краю, бачучи її голу, як тяжко плакала і жалібно стогнала, змилували ся над нею і взявши до свого міста дали їй одежу, а деякі гостинні жінки прийшовши до неї потішали її в риданю; кожда повідала про нещастя, які бували з нею, і тим давали їй невеличку розраду в її смутку. А одна між ними оповідала мовлячи: „Мій муж був моряком ще дуже молодим і втонув у морі, а я лишила ся молодою вдовою і не один хотів женити ся зо мною в-друге; та я кохаючи свого мужа ще й по смерті, воліла лишити ся вдовою. Отож коли хочеш, живи зо мною разом у моім домі, будемо обі разом годувати ся працею своїх рук“. Маттідія й пристала на її раду і замешкавши в її домі трудилася працюючи

своїми руками і таким способом заробляючи собі на прожиток, пробула в такому убогій стані 24 роки¹⁾.

3. „Діти-ж її Фавстин і Фавстиніян при розбитю корабля також божим промыслом лишили ся живі: бо побачивши їх морські розбійники, що в ту пору нагодились там, узяли їх у свій човен і завівши до Кесарії Стратонійської продали їх одній пані, що мала на імя Юста, і ся вигодувавши їх замісь дїтїй віддала їх учити ся в школу. І навчивши ся всякої грецької премудрости вони почули проповідь Христового евангелія і принявши сьвяте хрещене зробили ся товаришами сьвятого Петра²⁾.

4. „А Фавст, їх батько, живучи в Римі з Климентом, не знав нічого про нещастя, які трапились його жінці й дїтям. Коли минув рік, він післав деяких своїх слуг до Атен розвідати, як живе його жінка і як дїти? Послав також через них не мало й скарбу, та вони пішли і не вернули більше. Та на третій рік він дуже засумував, не маючи ніякої вісти про жінку й дїтїй, і післав иньших слуг до Атен з потрібними засобами. Вони побувши там не нашли нікого і четвертого року вернули та розповіли, що зовсім не нашли своєї пані в Атенах і ніхто там не чував про неї і ані слїду ніякого не нашло ся і так само не могли віднайти ані одного зі своїх товаришів ані хоч би чути про них. Се почувши Фавст упав у великий смуток і плакав гірко. І в римськїм краю обійшов усї пристані розпитуючи моряків, чи не видїв або чи не чував хто про його жінку з дїтьми? або чи бодай трупа жінки з двома синами не нашов хто при морському березі? Та не дізнав ся нічого ні від кого. Ось він приготував корабель, узявши декількох слуг та дещо маєтку, подав ся сам шукати своєї дружини і любих дїтїй, а Климента,

¹⁾ Сей уступ, вложений в уста Маттїді, маєть ся в Гомілії XII, гл. 15—17; (тут і в иньших ред. місцем подїї являєть ся островець Арад, що лежить близько сирійського берега напротив місточка Антаряду); у Рекогніціях се оповіданє маєть ся в кн. VII, гл. 15—17; в Епітоме гл. 83—85. Про 24-літній побут Маттїді в тїм місці тут нема згадки. Тільки в деяких грецьких рукописах Епітоми місцем подїї являєть ся Антарадос (див. *Clementinorum Epitome duo ed. Dressel*, стор. 52 та *Migne*, op. cit. 767—768 нота), із якого мб. славянський перекладач зробив Антардос.

²⁾ Отсе оповіданє вложено в уста Фавстина, прозваного пізнійше Никитю, маємо в Гомілії XIII, гл. 7—8, в Рекогніціях кн. VII, гл. 32—33, в Епітоме гл. 104—105; зі змісту тих роздїлів наш текст пропускає оповіданє про первісну належність братів до секти Симона воххва.

наймолодшого сина з рештою вірних слуг лишив дома при науці. І об'їхав мало не весь сьвіт, морем і сушею, довгі роки шукаючи своєї дружини, і не найшов. І вже стративши надію на них жалував сього дуже і з гіркої гризоти не хотів уже навіть вертати домів, уважаючи собі несправедним ділом користувати ся сьвітовим добром без улюбленої подруги, до якої почував велику любов за її велику чистоту. Отож занехавши всю честь і славу сьвіта він блукав по чужих країнах як який жебрак і нікому не говорив про себе, хто він такий¹⁾.

5. „А молодий Климент, дійшовши повних літ і добре пізнавши всі філософічні науки, знаючи, що не має ні батька ні матери, все був сумний: бо вже минав 24-тий рік, від коли мати, а 20-ий, від коли батько вибрали ся з дому; і стративши надію на їх жите він сумував по них як по покійних. Та роздумуючи й про свій кінець, що всьому приходить смерть і ніхто не знає, де дінеть ся по смерті, чи є яке инше жите по отсім короткім житю, чи нї, — про се роздумуючи все ходив заплаканий і ніякими сьвітовими розривками не хотів утішати ся, але все являв ся засумований і понурій на лиці і зітхав важко. Та ось почувши про прихід Христа на сьвіт забажав розвідати про се на певне. І трапило ся йому розмовити ся з одним чоловіком дуже розумним, який і сказав йому, що Син Божий прийшов до Юдеї проповідуючи всім вічне жите, коли житимуть відповідно до волі його Отця, який післав його, і всім, хто його послухає, обіцяв невимовне добро в будущому віці; а ті, що відсахнуть ся від нього і не приймуть його науки, будуть вічно мучити ся в огняній долині. Се почувши Климент розгорів невимовним бажанєм ще докладнійше розвідати про Христа і про всю Христову науку. І ось покинувши свій дім з усіми богатствами, взявши з собою вірних слуг і набравши доволі грошей сів на корабель і відплив до жидівського краю. Та морською негодою занесений вітром до Александрії найшов там сьвятого апостола Варнаву і залюбки слухав його науки про Христа²⁾.

¹⁾ Отсе оповідане вложено в уста Фавста, маємо в Гомілїї XII гл. 9—10, в Рекогніціях кв. VII, гл. 9—10, в Епітоме гл. 77—78. З деталів поданих у грецьких і латинських текстах наше оповідане пропускає те, що Климентови в часі від'їзду батка було 12 літ і що від того часу аж до його віднайденя минуло 20 літ.

²⁾ Отсе оповідане, вложено в уста Климента, в тій формі масть ся лише в Епітоме обох редакцій на самім початку, хоча в далеко ширшім текстї (гл. 1—13) — найліпший доказ, що Димитрій не черпав ані із

6. „Потім відплив до Кесарії Стратонійської, найшов сьвятого апостола Петра й охрещений від нього супроводжав його з иньшими учениками, між якими були й два брати його Фавстин і Фавстінїян; але він не знав їх, та й вони не могли пізнати його, бо дуже ще малими розсталися з собою і не тямилі один одного з лиця¹⁾).

7. „Але йдучи до Сирії Петро вислав наперед себе Фавстину і Фавстінїяна, а Климента лишив при собі, і всївши на корабель плив морем. А пливучи апостол розпитував Климента про його рід; а він усе докладно розповів йому, якого він високого роду, і як його мати задля якогось сонного привиду віддалила ся з Риму з двома малими синами, і як по чотирьох роках батько вибравши ся відшукувати їх не вернув ся і отсе вже двадцятий рік не чути про нього нічого, і як він думає, що його родичі й брати померли. А Петро слухаючи його оповідання був дуже зворушений²⁾).

Рекогноґцій ані з Гомілії, а власне з Епітоме. В Рекогноґціях оповідаєть ся, що Климент зустрів ся з Варнавою в Римі, здивавши його раз на площі, де він зібраній купі народу голосив вість про прихід Христа. Климент оборонив його він хитрих запитів філзофів та насьміхів юрби Греків (turba Graecorum), гостив його в своїм домі, а коли Варнава вибрав ся з поворотом до Палестини, Климент кілька день пізнійше поплив і собі-ж туди і залив просто до Кесарії. Про побут Климента в Александрії тут не згадуєть ся, див. Рекогн. кн. I, гл. 1—11. В Гоміліях Климент оповідає, що за часів Тиберія одного року в осени здивав у Римі якогось неназваного християнина, що на ринку голосив вість про Христа; про насьміхи юрби над ним ані про розмову з ним Климента не згадано нічого. Кл. іде до Палестини, але загнаний вітром до Александрії там знайомить ся з Варнавою обороняючи його від насьміхів філзофів, та не має часу розмовити ся з ним, бо сей зараз виїжджає до Кесарії.

¹⁾ Сей уступ доданий самим Димитрієм на основі натяків у ріжних главах Псевдо-Климентин. І так про приїзд Климента до Кесарії та його познайомленє з Петром говорить Епіт. гл. 14—15, Гом. I, гл. 15—16; Рекогн. кн. I, гл. 12—13; про Никиту й Аквілю в числі иньших 16 учеників Петрових згадує ся без жадних натяків на їх властиві імена й свояцтво з Климентом у-перве Епіт. гл. 20, Гом. II, гл. 1, Рекогн. кн. II, гл. 1 і потім часто. Для упрощеня оповідання Димитрій зовсім не згадує про те, що Климентові брати серед учеників Петрових з разу мали иньші імена, під якими були виховані й які надали їм розбійники, а власне Никита й Аквіля.

²⁾ Знов коротенький витяг із того, що широко говорить ся в Псевдо-Климентинах. Зараз на початку у Димитрія неясність, що Петро з Кесарії йшов до Сирії і мусів плисти кораблем, коли тимчасом Кесарія була головним містом Сирії. В Псевдо-Климентинах Петро в погоні за

8. „В ту пору божим промыслом пристав їх корабель до того острова, на яким була Маттідія, мати Климентова. І вийшли деякі з корабля до міста, щоб накупити чого було треба, а з ними вийшов і Петро, а Климент лишив ся в кораблі. І коли йшов Петро до міста, побачив стареньку Маттідію, що сиділа при брамі і просила милостині, бо вже не могла годувати ся своєю працею, бо руки її були послабли; оттим то вона просила милостині і нею кормила себе і другу бабусю, ту, що прийняла її в свій дім, а тепер також розболіла ся й лежала дома недужа. Отож апостол побачивши сидячу Маттідію зрозумів духом, що вона не тутешня, й почав розпитувати її, хто вона й відки? А вона тяжко зітхнувши залила ся слізами й мовила: „О горе мені чужо-земній, бо нема в світі біднійшої й нужденнійшої жінки над мене“. А Петро бачучи, що вона розплакала ся і таке говорить, зачав пильнійше розпитувати її, хто вона й відки саме? І пізнав із розмови, що се Климентова мати, і потішав її словами мовлячи: „Я знаю наймолодшого сина твогого Климента, що тепер пробуває тут недалеко“. А вона почувши про сина мов помертвіла зо страху та радости. А Петро взявши її за руку підняв її з землі й велів їй іти за собою до корабля мовлячи: „Не турбуй ся, бабусю, бо зараз дізнаєш ся щось певного про свогого сина“. І коли йшли до корабля, вийшов Климент їм на зустріч і побачив жінку, що йшла з Петром, і здивував ся. А вона вдивляючи ся в Климента почала пізнавати в ньому подобу лица

Симоном вохвом із Кесарії посилає Никиту, Аквілю й Климента до Тиру, куди потім надходить і сам (Епіт. гл. 44), відти його запрошують до Сидона (гл. 55), відси йде до Беріта (гл. 57), до Вібльоса (гл. 58), до Тріполіса (гл. 59), а відси до Антіохії. Ночуючи над морем у Ортозії розділює своїх учеників, і одну громадку з Никитою й Аквілею посилає наперед, а з рештою, в тім числі й з Климентом, лишає ся троха, щоб не йти занадто великою купою (гл. 71—71). Там у Ортозії, а не в кораблі Климент оповідає Петрови про свою рідню (гл. 72, 75—79). Сей ітінерар Епітоме бере з Гомілії, у яких він мов нітка звязує з собою три ведикі диспути Петра з Симоном: у Кесарії, Тріполісі й Ляодікеї. В Рекогніціях ітінерар такий сам, але диспута з Симоном лиш одна — в Кесарії (кн. II), по тім іде досить безцільна погоня Петрова за Симоном. І тут оповіданє Климента йде в Ортозії, і тільки другого дня потім Петро з учениками й Климентом робить кораблем морську прогульку до недалекого острова Арада, де ученики хочуть побачити „*columnas viteas magnitudinis immensae*“ та й ще якісь малюнки чи різьби Фідієві, виставлені в якімсь будинку (Гом. XII, гл. 12; Рекогн. VII, гл. 12, Епіт. г. 80). Віддаленє острова від берега подають Гомілії й Епітоме на 30, Рекогн. на не більше як 6 стадій.

його батька, і запитала Петра: „Чи не се Климент, мій син?“ А Петро мовив: „Се він“. Тоді Маттідія кинула ся на шию Климентови і плакала. А Климент не знаючи, хто таке ся жінка і чого плаче, почав відпихати її від себе. Тоді мовив до нього апостол: „Не відпихай, сину, ту, що родила тебе“. Почувши се Климент залив ся слізми і впав їй до ніг цілуючи й плачучи, і була їм велика радість, що віднайшли й пізнали одно одного. А Петро помолив ся за неї до Господа і вздоровив її руки. Тоді вона почала просити апостола, щоб уздоровив і її бабусю; от він і пішов у її хату і підняв її з ложа недуги, а Климент дав їй тисячу драхм за нрогеровок його матери. Тоді взявши матір, а також і оту вздоровлену бабусю, впровадив їх на корабель і рушили плисти. І почала Маттідія розпитувати свого сина про свого мужа Фавста, а почувши, що вибрав ся шукати її і від двадцятьох літ пропав без вісти, плакала за ним гірко як за покійником і не мала надії, щоб він був іще живий. А допливши до Антандрося вони покинули корабель і рушили в дорогу по суши з Маттідією і з її бабусею, що сиділи на колісницях. І доїхавши до Ляодікеї були стрічені Фавстином і Фавстініаном, що прибули туди вперед. Сі запитали Климента: „Хто такий отся чужа жінка, що їде при вас із другою бабусею?“ Климент відповів: „Се моя мати, яку я віднайшов на чужині“. І зачав за порядком оповідати їм, скілький час не бачив ся з матір, що була вибрала ся з дому з двома близнюками. А вони чуючи се пізнали, що Климент їх брат, а отся їх мати, і розплакали ся з великої радости і закричали: „На правду, се мати наша Маттідія, а отсе брат наш Климент! Бо ми ті близнюки Фавстин і Фавстініян, що з матір, вибрали ся з Риму!“ І кинувши ся один одному на шию плакали не мало, цілуючи себе з любови. Тоді було бачити матір утішену дітьми, яких несподівано побачила здорових! І оповідали одні одним, якими судьбами божими були виратунані від потоплення, і прославляли Бога радуючи ся. Се тільки смутило їх, що нічого не знали про свого батька. І просили святого апостола Петра, щоб охрестив матір їх¹⁾.

¹⁾ Отсе оповіданє в Єпітоме займає гл. 80—81 (далі йде оповіданє Маттідії поданє висше під ч. 3), 87—92, 98—100, 106; у Гоміліях XII, гл. 12—14, 19—23; Гом. XIII, гл. 1—3, 5—6, 9; у Рекогн. кн. VII, гл. 12—14, 19—25, 27 конець, 28, 31. Події мотивовані в Димитрієвій перерібіці подекуди відмінно, ніж у оригіналах. І так у початку

9. „Другого дня дуже рано пішли до моря і в заслоненім місці Петро охрестив Маттідію та її бабусю во ім'я Отця і Сина і св'ятого Духа, і відіславши її поперед себе з синами її до „виглядниць“ (в грецькім *εις ξενίαν*, в лат. *ad diversorium* — до господи), сам ішов иншою дорогою. І отсе на дорозі стояв поважний чоловік, сивобородий, окритий убогою одіжю, дожидаючи Петра, а привитавши його приязно мовив: „Бачу, що ти чоловік нетутешній і не простий, бо сам твій вид показує, що ти чоловік великого розуму. Так ось хочу де про що поговорити з тобою“. А Петро мовив: „Говори, пане, що хочеш“. І почав той чоловік говорити ось як: „Я бачив тебе сьогодні в закритім місці на березі при молитві, і поглядівши крадькома відійшов я тай підждав троха ось тут, бажаючи вияснити тобі, що марно трудитеся всі, хто молить ся Богу: бо нема ніякого Бога ні на небі ні на землі, і нема ніякого божого промислу над нами, але все підлягає повстанню (*γένεσις*) і дієть ся випадково; тим то не дурить себе заносючи молитви до Бога, бо його нема“. Петро-ж почувши ті його слова мовив: „По чім ти розумієш, що все дієть ся не божим допущом та промислом, але випадком? Й яким доказом переконаєш нас, що Бога нема? І коли нема Бога, то хто сотворив небо і прикрасив його звіздами? Хто оснував землю і одяг її цвітами?“ А той чоловік зітхнувши з глибини серця мовив: „Я, пане, знаю по троха астрологію, і служив богам так щиро, як ніхто инший. І я переконав ся, що все се дурниці і нема ніякого Бога. Бо як би був на небі який будь Бог, то вислухав би зітхань тих, що плачуть, чув би молитви тих, що молять ся, прихилив ся-б до сердечного горя тих, що знемагають у смутку. Та що нема такого, хто-б

в корабля деякі не йдуть на острів за покупками, як тут, а метою поїздки було оглянути незвичайної величі виноградні стовпи та Фідієві рибки; Климент не лишає ся в кораблі, але йде з иншими до міста, а потім, поки Петро розмовляє з його матірю, вертає назад до корабля, де відбуває ся сцена пізнання. В Димитрієвім оповіданю пропущено те, що Петро подорожував зі своєю жінкою і що до Ляодікеї їхали на возі Петрова жінка, Климентова мати й її бабуса і Климент. Сцена пізнання в Ляодікеї відбуває ся також инакше в Псевдо-Климентинах: на питанє Никити й Аквілі, хто такі оті чужі жінки, відповідає Петро довгеньким оповіданєм про долю Маттідії, розумієть ся, в її неприсутности, бо вона втомлена пішла спати. Никита й Аквіля пізнають із оповідання, що се їх мати; потім Петро помалу приготуєє її на сю новину, і тільки тоді заявляє про віднайденє ще двох її синів, які на її просьбу починають оповідати про свої пригоди.

вислухував і потішав у горю, відси я й переконаю ся, що нема Бога. Бо як би був Бог, то вислухав би й мене, коли я молив ся та ривав у сердечному горю. Отсе бо, пане мій, як мене бачиш, від двадцяти літ і більше пробуваю в тяжкому смутку, і ох, як багато я молитвами молив ся до всіх богів, як багато жертв я приніс їм, як багато пролив я сліз і риданя! І ні один бог не послухав мене, і даремна була моя праця“. А Петро мовив: „Для того не вислухано тебе так довгий час, бо ти молив ся до многих богів, марних і фальшивих, а не до одного правдивого Бога, в якого віримо й якому молимо ся ми“. І коли так сьв. Петро довгенько балакав з отим чоловіком і сперечав ся про Бога, зрозумів із його оповідань, що се Фавст, батько Климентів та братів його і муж Маттії, і мовив до нього, що коли увірує в одного правдивого Бога, який сотворив небо і землю, то швидко побачить жінку й дітей своїх цілих і здорових. А сей мовив: „Хиба-ж моя жінка й діти встануть із мертвих? Бо я й сам із астрольогії дізнав ся, і від премудрого астрольога Аннубіона довідав ся, що жінка моя і два сини потонули в морі“. Тоді Петро взяв його до своєї господи, а коли війшов сюди Фавст, глянув на Маттію і перелякав ся і пильно та зворушено дивлячись на неї мовчав. А потім мовив: „Яке се чудо має стати ся? Кого отсе бачу?“ І приступивши ближше скрикнув: „На правду се моя жінка кохана!“ І тут від наглої радости обое зомліли, так що й говорити не могли одно до одного, бо й Маттія пізнала свого мужа. Та скоро прийшла до себе Маттія, промовила: „О мій наймилийший Фавсте! Як же ти віднайшов ся живий, коли ми чули, що ти вже не жиєш?“ Тоді була невимовна радість усім і великий плач з утіхи: пізнали себе родичі, а також і діти пізнали своїх родичів і обіймаючи плакали і веселили ся і дякували Богу. І всі хто там був, бачучи несподіване їх віднайдене і сполучене після розсіпки, розплакали ся й дякували Богови. Тоді Фавст припавши до апостола просив у нього хрещеня, бо увірув без сумніву в єдиного Бога. І прийнявши хрещене вдячні молитви зо слізми засилав до Бога. І відійшли відси всі до Антіохії¹⁾.

¹⁾ Отсе оповіданє творить зміст Гомілії XIV, Рекоґн. кн. VIII, гл. 1—2, кн. IX, гл. 32—37, Епітоме гл. 109—121. Між оповіданем Рекоґніцій і оповіданем Гомілій та Епітоме заходить деяка різниця. Бо в Гоміліях і Епіт. по охрещеню Маттії Петро відсилає всіх до господи, а сам ідучи иншою дорогою зустрічає ся зі старцем, розмовляє

10. „І коли так учили віри Христової, довідав ся антиохійський намісник про Фавста, що він царського роду, і про жінку його й дітий та про їх пригоди, і зараз післав швидких гонців до Риму й доніс про все кесареви. А кесарь відписав намісникови, щоб з великою почестью швидко прислав їх до Риму. І коли се стало ся, втішив ся кесарь їх поворотом, а дізнавши ся про всі їх пригоди плакав не мало. І видав бенкет того дня і вшанував їх дуже, а на другий день дав їм великі маетки і слуг і служниць, і були вони в великій славі і пошані у всіх. І жили дуже набожно, даючи багато милостині вбогим, і провели в такім добробуті не мало часу, а в глибокій старости, роздавши все потрібним, відійшли до Господа. А їх діти вправляли ся в апостольській науці, коли й Петро прибув до Риму; особливо-ж блаженний Климент був нерозлучним учеником Петровим і учасником усіх його подорожий, праць і терпінь за Христа, та проповідником Христового євангелія. Тим то Петро перед своїм розп'ятєм від Нерона поставив його єпископом. А коли помер Петро, а по нім єпископ Лін, а також єпископ Клит, кермував Климент у Римі добре кораблем церкви Христової серед хвиль і бурі, що тоді була розбурхада ся від мучителів, і пас стадо Христове з великою працею та витревалістю, хоч з усіх боків мов ревучі льви та хижі вовки окружали його гонителі, що напинали ся пожерти й знівечити віру християнську. І в такій біді та нагінці він не переставав з великим старанем дбати про спасене душ людських, і багато невірних людей не лише з поміж простого народа, але й з царської палати, високого роду та високих становищ навернув до Христа... І так працював для Христового євангелія, що одного разу в часі пасхи охрестив на визнаванє сьв. Трійці 424 людей самих високороджених. Домікілію,

з нпм, а потім по довшім часі вертає до господи і в прсутности Маттії й її синів по обіді (який представлено від разу й евхаристією) оповідає всім про свою розмову зі старцем, не лишаючи ніякого сумніву про те, що сей старець — Фавст, муж Маттії; в ту нору до господи входить і сам старець, пізнає свою жінку й синів і тільки потім починають ся диспути, в яких сини, а на остатку сьв. Петро переконують Фавста про нестійність його атеїзму та матеріялістичного світогляду. Натомість у Рекогніціях Петро вертає разом з Никитою, Аквілею й Климентом, їх здібає старець і розпочинає диспуту про матеріялізм і божий промисл; ся диспута, в якій беруть участь Никита, Климент, а нарешті сьв. Петро, триває три дни, і тільки при кінці, збитий з усіх своїх позицій, Фавст виявляє свою власну історію й пізнає своїх синів і свою жінку.

свою племінницю, наречену Авреліана, сина найвисшого римського достойника, освятив на хоронене дівочтва¹⁾.

Те, що йде далі у Димитрія а також у грецьких Епітомах (гл. 148—173), узятє вже з иньшого жерела, а власне, як заявляє в мартінесовій ноті сам Димитрій, з Метафрастового оповіданя про смерть сьв. Климента. Се оповіданє ми розберемо далі, в V розділі нашої розвідки, а тут скажемо ще кілька слів про докінченє Псевдо-Климентової повісти.

¹⁾ Отсе оповіданє не має собі паралелі ані в Гоміліях ані в Рекоґніціях. Бо в Гоміліях річ кінчить ся так: до Ляодікеї, де Фавст віднайшов свою рідню, прибуває Симон зі своїми учениками Аніоном і Аннубіоном, знайомими Фавстовими Сей іде відвідати їх, та Симон при помочи якоїсь масти переменяє лице Фавстове на свою подобу, а сам утікає до Антіохії. Користаючи з сього Петро вислає переминеного Фавста до Антіохії, щоб там у Симоновій подобі відкликав прилюдно всі Спмонові брехії та фальшиві науки. Фавст іде до Антіохії і його заяви мають такий успіх, що всі горожане, обурені на Симона, плюють на Фавста і готові кинути ся на нього та вбити його. Про се повідомлений через післанця Петро спішить до Антіохії ратувати Фавста. На сьому й уриває ся оповіданє в Гом. 20. Троха далі веде ся воно в Рекоґніціях. Петро прибуває до Антіохії, вздоровлює багато недужих; Симон перед його приходом утікає до Юдеї; кінчить ся оповіданє хрещенєм Фавста (у Рекоґніціях він називає ся Фавстініаном). Тільки Епітоме веде оповіданє далі, подібно як наш текст (гл. 143—147), ось із якими відміними. Кесарь, якому доносить антіохійський намісник про віднайденє його рідні, називає ся Тиберієм; з огляду на хронологію пізнійші византийські історики перенесли сю подію на пізнійший час і говорять про Неропа (див. *Nicéphori Callisti Historia ecclesiastica lib. II, cap. 35*). Климент з братами, по від'їзді батька й матери до Риму, лишають ся при Петрі і тільки пізнійше з ним разом прибувають до Риму; про побаченє дїтви з родичами в Римі нема ніякої згадки; так само далі Климент, якого іменем ведеть ся оповіданє, нічого не згадує про своїх братів. Гл. 145 подає на основі Климентового листу до Якова, що знаходить ся перед Гоміліями, оповіданє про те, як Петро, чуючи наближенє своєї смерти, ставить Климента єпископом і своїм наступником у Римі. Климент випрошує ся від сього (гл. 146), та Петро не пристає і уминає громаду, щоб слухала свого пастыря, а Климентови велить сісти на своїй катедрі (гл. 147) і поручає по своїй смерти написати про все Яковови до Єрусалима. Те, що далі оповідає Димитрій про безпосередних наступників Петрових у Римі, Ліна й Кліта, зовсім суперечне з цілим змістом Псевдо-Климентин, яких мета — виказати Климента як одинокого безпосередного й одиноко управненого наступника Петрового; сю звістку взяв Димитрій очевидно з утертої римської традиції про наступство перших пап. Згадка про Домікілю (Домітілю) взята з оповіданя про сьв. Нерей й Ахілея, про що була мова висше стбр. 24—25.

Як сказано вище в ноті 1 на стор. 39, повістева канва Псевдо-Климентин не докінчена, уриваєть ся на побуті Петра й його товаришів, в тім числі й Климента, в Антіохії. Ані історії Климентових родичів не доведено до кінця, тоб-то до їх повної *restitutio in integrum* того стану, як були перед розлукою, ані історія антагонізму Петра з Симоном волхвом не закінчена, ані в кінці не завершені всі диспути порозпочинані протягом подорожі Петра з Кесарії до Антіохії (остатня книга Рекоініцій немов заповідає дальшу диспуту Климента й його братів з Аннубіоном астрологом „*de genesi*“, тоб-то про матеріялістичний світогляд). Що думати про таке закінчене? Деякі вчені, як Ульгорн (Hauck, *Realencyklopädie* IV, 173), Барденгевр (*Gesch. der altkirchl. Litteratur* I, 354) стоять на тім, що повістева канва не була остаточною метою автора ані Гомілій ані Рекоініцій, а служила лише ниткою, на яку насильно широкі диспути та поученя. Значить, допровадивши повість до щасливого сполученя Фавстової сім'ї автор міг спокійно на тім і урвати. За сим промовляють по троха й Епітоме, правда, пізні, але все таки згідні в тім, що хоча заокруглюють Климентову історію аж до Петрової смерти, то все таки не вмють про Петрову подорож до Риму ані про його побут у тім місті, ані про закінчене його боротьби з Симоном волхвом, ані про причину Петрової смерти подати майже нічого конкретного. Важно й те, що Руфін Аквілейський, перекладаючи в V віці Рекоініції з грецької мови на латинську, хоч знає про дві редакції Псевдо-Климентової повісти, не знає нічого про якесь инше її закінчене по над те, яке дає перекладений ним текст. Не знають иншого закінченя й пізнійші візантійські історики (Никифор Калліст, Їліка і т. и.), що часто згадують про ті писаня.

Та з другого боку не можна твердити зовсім на певно, що иншого закінченя чи то в грецьких Гоміліях, чи в тих жерелах, із яких черпали вони, зовсім не було. До нас дійшли такі невеличкі відривки старо-церковної, а надто еретицької літератури, що затрачене ще одної пам'ятки більше не було би ніяким дивом. Пригадаймо, що й так „Гомілії“ дійшли до нас тільки в двох рукописах, а Гом. XX тільки в однім і була віднайдена лише в половині XIX в. Треба додати, що в самім тексті Гомілій нераз натякаєть ся на пізнійший побут Петра в Римі і даєть ся до пізнаня, що в пляні оповіданя лежить довести історію аж до його смерти; відповідно до того й лист Климентів покладений на вступі до Гомілій обіцяє повне оповіданє про подорожі Петрові

і про обставини його смерті, чого не дає текст. Зазначимо на-решті, що в цитатах пізнійших письменників із Псевдо-Климентин збереглося до наших часів не мало уступів, яких текст зовсім не підходить до звісних нам тепер текстів тих творів і міг бути взятий із пізнійших, для нас затрачених частин. Оттим то Джордж Сальмон¹⁾ признає, що у автора первотвору, з якого черпали, незалежно один від одного, автори Гомілій і Рекогніцій, був плян провести оповідане далі, але сей плян лишився невиконаний. Зовсім инакше поставив справу Йосиф Лянґен доказуючи на основі аналізу тенденції Псевдо-Климентин, що жерело обох наших переробок мусіло мати инше закінчене, а власне доводило нитку оповідання аж до Петрової смерті в Римі²⁾. Не вдаючи ся в репродуковане Лянґенових доказів, які зрештою серед учених не найшли собі признання (див. Uhlhorn, op. cit. 178; Vardenhewer, op. cit. 361), годить ся звернути увагу на одно оповідане, що заховало ся лише в церковно-славянським перекладі, але було принесене до нас із Візантії в XIII—XIV віці і заховало ся в рукописах із XV—XVI в. та безперечно належить до сего циклю. Се оповідане, надруковане мною в III томі „Пам'яток українсько-руської мови і літератури“ стор. 14—17 із Ковельської Палеї (віденської надв. бібліотеки), має там титул „Сѡ начале мнѣхом сѣго Климента папы римскаго“ з допискою на маргінесі „аѣла Петра“. Подаю тут початок сього оповідання в перекладі на нашу мову: „Отсе пише папа римський Климент. Коли Петро хрестив великий город Рим, і був у великій турботі, бо Симон волхв баламутив багато людей. І не було де Петрови мешкати, бо було нас учеників багато з ним: я Климент і разом зо мною два брати і Лін єпископ, що пізнійше був єпископом у Тавроменії, і з ним його друг Ігнатій, той сам що пізнійше був патріярхом у Антіохії. І почувши про нас кесарь післав до Петра забороняючи йому остро, щоб не сьмів учити про імя Христове. „Бунтуеш, мовляв, город, а коли маєш яку силу, то покажи її“. Коли-ж Петро підняв Софію і вздоровив її з недуги — а вона була з царського роду, — то задля неї прийшов царь і її муж, що був сенатором, і припав до ніг Петрови. А Петро сказав до нього: „Кріпи ся, сину, Бог тобі на поміч!“ Бо не

¹⁾ G. S. Clementine Literature (Smith and Wace, Dictionary of Christian Biography, I, 572).

²⁾ Dr. Joseph Langen, Die Klemensromane. Ihre Entstehung und Tendenzen. Gotha, 1890 стор. 163—167.

знав, що се її муж. Тоді я, Климент, сказав до нього: „Пане, се мій стрій, про якого я говорив тобі“. Тоді Петро обняв його говорячи і благаючи, щоб і він прийняв віру Христову. І сей зараз послухав ся. І зробивши його оглашеним Петро завдав йому піст на 40 день. І увірило в той день 60 сот. А Симон волхв набрехав на нього цареві, називаючи Петра ошуканцем і чарівником, що відрік ся Христа при розязтїю. (А сам Симон був хрещений від Филипа в Самарії, а потім знов вирік ся Христа і був идольським жерцем і багато перепину чинив Христовій науці, а Петрови докучав не мало). Та царь заборонив Симонови і прогнав його з палати, а Петра похвалив і написав лист, щоб ніхто не зневажав Петра, а хто хоче приступати до хресту, щоб йому не боронено, і велів Петрови ходити по місті, як йому сподобає ся“. (Памятки III, 14). Далі оповідаєть ся, як Софія дала 300.000 червінців Петрови і сей за ті гроші велів збудувати церков сьв. Софії, „що й до нині є в Римі“; як по 40 днях посту, на сам Великдень Петро хрестив Софію, її мужа й 6000 навернених із ним Римлян і як тут же постриг 160 людей у монахи. Хрещенє відбуває ся таким робом, що Петро „веляше погружати ся им въ водѣ трижди въ имя Отца, таже въ имя Сына и паки въ имя святого Духа“¹⁾. Чернече жите представляєть ся як довершене і корона християнства, як „новый Израиль і сьвятий народ“.

Отся статя прийшла до нас із Візантії не в самостійній формі, а вставлена в текст досить баламутної полемічної статі против латинян пз. „Епистоля на римляны в неи же сказаніе ѿ Іаковѣ вратѣ гни и ѿ двюнадесятѣ аплоу. Како перѣе поставленіе бгысть въ сїѣнныи чинѣ“. Епістолія звісна в двох копіях із XV, в кількох із XVI і з XVII в., ввійшла в склад деяких Кормчих і була опублікована Андрієм Поповим²⁾. Грецького тексту Епістолії доси не віднайдено, а на славянський уривок Псевдо-Климентин, який зрештою і в інших рукописах крім Коведьської

¹⁾ Правдоподібно до сього незвичайного обряду відносить ся заказ Румяницької Кормчої з р. 1608: „сего не подобаетъ творити, еже крещати въ три отцы, въ три сыны и въ три святыи духи“ (див. А. Н. Пыпинъ, Для объясненія статьи о ложныхъ книгахъ. Лѣтопись занятій Археологической Коммисіи т. I, 50).

²⁾ Андрей Поповъ, Историко-литературный обзоръ древнерусскихъ полемическихъ сочиненій противъ Латинянъ. Москва 1875, стор. 191—238; наше оповіданє див. 206—211.

Палей стрічаєть ся вилучений із тексту епістолії, при студіях над Псевдо-Климентинами, доси не звернено уваги¹⁾.

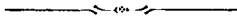
Зміст отсього відривка, що не має ні початку ні кінця, свідчить по мойй думці зовсім недвозначно, що його треба вважати шматком витягу з кінцевої части Псевдо-Климентової повісти. Він малює діяльність Петра в Римі зовсім анальоґічно до його діяльності в Кесарії, Ляодікеї та Антіохії. Всюди Петро без великого труду побороє трудности, голосить нову віру зовсім явно та без перепони, навіть у порозуміню з властями. В його окруженю находить ся Климент з двома братами, які невідлучно належать до сього повістєвого циклю і лише до нього. Що цікавійше, згадано тут і про Ліна, але в супротивність до римської традиції, яка робила Ліна безпосереднім наступником Петровим на римськїм єпископстві, наш уривок робить його „пізнійшим єпископом Тавроменії“, очевидно з тою метою, щоб лишити місце Петрового наслідника в Римі для Климента²⁾. І тут Климент належить до царського роду так само як у повісти, коли тимчасом прим. у іностичнім оповіданю „Слово прѣнія Петрова съ Сумномъ влѣхвомъ“ говорить ся тільки: „Пришедшу убо святому апостолу Петру от Антіохія въ Рим обита близь торгу у Климента нѣкоего корабльника“ (Памятки, III, 12), значить, Климент тут простий матрос або може властивець корабля, очевидно чоловік не високого роду, що має хату близько торговиці, в поганій та многочюдній части міста, і з Петром нічим не звязаний; для нього й для автора він „нѣкій“, що в дальшій оповіданю не грає ніякої ролі. Оповіданє нашого уривка виводить на сцену нові персонажі, незвісні в попередніх частинах Псевдо-Кли-

¹⁾ Я спробував зробити се в своїх „Beiträge aus dem Kirchengeschichtlichen Apokryphen“ (Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft, Bd. III, 1902).

²⁾ Як безтямно незвісний компілятор склеював оту Епістолію, не силкуючись хоч як будь замазати суперечности, що трапляли ся в його матеріалі, можемо бачити з того, що безпосередно перед отсим оповіданєм покладено там оповіданє про те, як апостоли всі 12 сегого року по Христовім вознесеню уперве ставили єпископів. „Поставиши же тогда — говорить ся там — 6 єпископъ: въ Дамаскъ, въ Кесарію Филиппову, въ Самарію, въ Антіохію, Линона же поставиши єпископом и послаша въ Римъ съ Петромъ, Петръ же посла и предъ собою“ (А. Поповъ, op. cit. 205). Значить, тут Лін являєть ся єпископом римським, ординаваним не від Петра, а від усіх апостолів і обіймає уряд іще перед Петром!

ментин, але також належні до Климентової рідні, а власне стрийка Климентового, сенатора, не названого по імені і його жінку Софію, а також самого кесаря, таксамо не названого по імені. Петрів противник Симон тільки побіжно пересуває ся через сцену; зразу він згідно з иньшими апокріфами має верх над Петром, має доступ до царя, який забороняє Петрови проповідати, але Петрове чудо над Софією змінює шанси на бік Петра; царь прогонює Симона і дає Петрови лист безпеки. Хоча автор очевидно говорить про Рим не знаючи ані його топографії ані історії (те саме треба сказати й про автора Псевдо-Климентин), то про те можна догадувати ся, що той кесарь, який дав Петрови такий привілей, не був Нерон, але навпаки, з настанєм Нерона шанси Симонові знов пішли в гору і Петро мусів понести смерть. Чи були і в Римі диспути між Петром і Симоном та його учениками, сього з нашого уривка не можна довідати ся; візантійський компілятор, скорочуючи текст для своєї мети, повичеркував усе, що йому видавалось зайвим, отже не лише диспути, але й те, що говорив Климент Петрови про свого стрийка, якою слабістю недужала Софія і як уздоровив її Петро і т. и. Та про те сей уривок розкриває перед нами досить широкий горизонт і відслонює досить несподівано плян і тенденцію Псевдо-Климентової повісти.

(Далі буде).

УГРОРУСЬКІ ДУХОВНІ ВІРШІ.

Подав

Володимир Гнатюк.

Хоч наша старинна література зовсім не убога, хоч деякі її пам'ятки визначають ся не аби якою красою з кожного боку і могли-б навіть нині вдоволити не одного вибагливого критика, то в цілості вона дуже мало знана, спеціально в нас у Галичині, де крім спеціалістів ніхто нею не інтересується. Се й було головною причиною, що не тільки в нас, але і в наших сусідів, виробив ся сей хибний погляд, наче-б то наша українська література починала ся ледви з кінцем XVIII ст. та що перед тим у нас не було властиво ніякої літератури. А тимчасом крім цілого ряду пам'яток писаних церковно-славянською мовою, прийатою в нас у попередніх століттях за літературну, та все таки з меншою або більшою примішкою живих народніх говорів, маємо цілий ряд пам'яток, особливо починаючи з XVI ст., писаних мовою народньою, що й були тим етапом, який приготував відроджене нашої літератури на чисто народніх основах, хоч і з другого боку треба признати, що воно прийшло досить пізно, бо аж в минулім століттю.

Маючи в руках кільканайцять рукописів із Угорської Руси, — сторони найменше дослідженої з літературного боку — і то переважно заповнених духовними віршами, я постановив опублікувати їх у надії, що вони кинуть деяке світло не тільки на угроруську давнішу літературу, але й принесуть дещо цікаве для характеристики нашої поезії взагалі з XVII—XVIII в.

Вправді переважна частина тих рукописів не давна, бо з ХІХ ст. і то навіть із кінця його, але що вірші попереписувані в них — се не витвір ХІХ ст., але ХVІІ—ХVІІІ, те не підлягає ніякому сумнівови. І тут бачимо цікаву появу: побіч віршів, писаних церковно-славянською мовою, подибують ся навіть у тім самім збірнику иньші, з більшим чи меншим впливом народньої мови (і то ріжних диялектів), ба навіть утворені в чистій народній мові. Отсе й власне незвичайно характеристична прикмета творів ХVІІ—ХVІІІ в. Возьмім якого небудь тодішнього письменника, от хочби Івана Некрашевича, якого твори опублікував як раз тепер д. В. Перетц.¹⁾ І щож ми бачимо? Побіч творів, написаних народньою мовою, подибуємо там і церковно-славянські. А сей спосіб писаня дотикає не тільки Некрашевича, але й иньших тодішних письменників. Се можна теж у цілости приложити до невідомих творців цілої маси духовних віршів, утворених у ХVІІ—ХVІІІ в. і перший раз опублікованих у виборі в почаївськім Богогласнику 1790 р.

Надіюсь, що отсі вірші принесуть не тільки з того боку причинки до характеристики нашої давнійшої поезії, але теж що до їх зверхньої форми, на яку доси звертано дуже мало уваги. А тимчасом бачимо, що майже всі форми вірша, вироблені остаточно в ХІХ ст., були переважно знані вже й у попереднім: Що більше, сі форми стоять в очевидній звязи з формою народніх пісень, та чи тут творці віршів черпали її з народніх взірців, чи навпаки, сього не беру ся рішати, хоч варта-б перевести докладнійші досліди в тім напрямі.

Маючи перед собою ріжні рукописи, бачимо, що вони безперечно вистачені на Угорській Руси. На се вказують їх диялектичні прикмети. Пересуваючи одначе їх давність у ХVІІ—ХVІІІ ст. мусимо застановити ся над тим, який був у тім часі степень загальної осьвіти, чи були люди, що могли займати ся такими річами. Не сконстатувавши того, не могли-б ми зробити такої переставки, бо вона не мала-б ніякої основи.

Степень культурного розвитку кожного народа залежить у першій мірі від усіх культурних осередків, які він потрапить у себе витворити, отже головно від шкіл та таких інституцій, що може не безпосередно, але посередно мають вплив на осьвіту ширших кругів якоїсь суспільности, значить ріжних наукових товариств та академій. Може одначе якийсь нарід не мати вла-

¹⁾ Записки ист. фил. факультета слб. университета. Т. LXIV.

сних осередків культури, а проте не стояти культурою низько. На се можна-б навести докази з розвою ріжних народів, що вибили ся на верх у XIX ст. і се належить приложити по часті й до угорських Русинів. Культурний рівень певного народа залежить у такім випадку від висоти культури сусіднього народу, з яким першому доводить ся жити.

Сусідами, що мають і мали найсильнійший вплив на угорських Русинів, були Мадяри. Одначе й галицькі Русини стояли з ними в попередніх віках у сильнійших зносинах як нині, про що буде ще дальше мова. Угорські Русини черпали проте тоді свою освіту з двох ріжних культур: малярської й польської (через Галичину), які знов стояли в звязи з загальною західно-європейською культурою. Через те угорські Русини не стояли тоді культурою низше від своїх сусідів — як се має місце нині — і хоч численних доказів на те не маємо ще нині, то все таки є факти, що вказують на те, і над ними й спинимо ся тут трохи.

Багато угро-руської молодіжи виховувало ся в XVII—XVIII ст. в університеті в Тирнаві (Nagy Szombat), перенесенім опісля до Пешту. Коли-ж у 1692 р. став мукачівським єпископом учений Грек, Де Камеліс, тоді під його впливом оснував навіть крилошанин пейчського собору, Яків Яні, окрему фундацію для богословів мукачівської єпархії при тирнавським університеті, яка заховала ся й до нині. Ся фундація причинила ся дуже багато для піднесеня просвіти між угороруським духовенством. При її помочи виходили з тирнавської духовної семінарії богослови, що ставали опісля професорами богословія в мукачівській духовній семінарії, крилошанами, ба навіть єпископами.¹⁾ Вони то й були головними двигачами просвіти між угорськими Русинами так само, як і їх товариші, що вчили ся тоді в другім такім духовім огнищі, Ягрі. Розумієть ся, що студіюючи разом із Мадярами, вони не уступали їм у нічим з культурного погляду, а навпаки стояли на рівні з ними.

Ми знаємо також, що вже в XVII ст. мали угорські Русини свою власну висшу школу, богословську, що стояла під безпосереднім наглядом мукачівських єпископів. І хоч вона не стояла може на повній висоті своєї задачі, головно через тодішні неспокої, серед яких не можна було бути певним завтрішнього дня

¹⁾ Пор. Сабовъ, Христоматія, ст. 187.

і які спонукували навіть єпископів переносити ся з місця на місце, то все мусіла приносити вона корисні результати і з неї мусіли виходити св'ященники як не з висшою, то бодай з середньою освітою. Знаємо теж, що в тім самім віці були й иньші школи порозкидані по цілій мукачівській єпархії і то більше народні, як нинішні. Іванови Грегоровичови, мукачівському єпископови (1627—1633) дозволює приміром семигородський князь Бетлен візитувати церкви, семінарії, школи, оснувати нові та тримати в них учителів славянської, руської, грецької, латинської й єврейської мови.¹⁾ Такий самий дозвіл дістає також пізнійше єпископ Петро Партеній (1655 р.) для заснованя школи в Уніварі. Знаємо теж, що вже в XVII ст. мали угорські Русини свій власний буквар для народніх шкіл, надрукований в монастирській друкарні у Грушеві, де якийсь час друкували ся й иньші руські книжки, а єпископ Де Камеліс видав 1698 р. у Тирнаві „Катехисмъ“, перекладений з латинської мови на руську св'ященником із Галичини, Іваном Корницьким.²⁾ До найвисшого розцвіту дійшли одначе народні угорські школи при кінці XVIII в. В 1793 іменовано для них навіть окремого проінспектора, Дмитра Поповича, що був рівночасно учителем уніварської препаранди до 1806 р. Протягом півтретя року оглянув він понад 300 шкіл, а його справоздане, зложене про стан тих шкіл кошицькому продиректорови, було незвичайно дозволяюче. Учителі по тих школах були просьвічені, багато з них кінчило по 6—8 імназияльних клас і аж тоді віддавало ся учительству, а не один із них говорив аж чотирма мовами (руською, мадярською, латинською, німецькою).³⁾ Розумієть ся, що заки дійшло народне шкільництво до такого гарного розвою, мусіло перед тим довший час існувати, а се знов доказує, що загальна просьвіта і то в ширших масах мусіла бути в Угорській Русі в XVII—XVIII ст. Руський проінспекторат знесено одначе вже в 1831 р., а за ним наступив упадок народнього шкільництва, з якого воно й доси не піднесло ся.

В часах, про які говоримо, були теж численнійші василянські монастирі. Ми не знаємо вправді, яка в них була загальна

¹⁾ Тамже, ст. 185.

²⁾ Тамже, ст. 187. Дехто заперечує, мов би в Грушеві була колинебудь друкарня; я опираюь тут на словах д. Сабова, що як місцевий чоловік міг сконстатувати у тамошніх бібліотеках існуванє книжок друкованих у тій друкарні.

³⁾ Тамже, ст. 191.

просьвіта, але мабуть не лиха, коли в XVIII ст. подибуємо в них протоігумена Григорія Дешка, доктора богословія і філософії, Андрія Бачинського, Данила Гавриловича, Дмитра Дороша — докторів богословія. Один із Василянів, Макарій Шугайда, протоігумен, що зреформував Василянів, заложив був навіть у Краснім Броді філософічну школу, звідки коштом монастиря вислано новиків на висщу науку до шляхетського конвікту в Кошицях. Три з них зложили також там докторати богословія.¹⁾

Що до зносин із галицькими Русинами, то знаємо, що вони були в тих часах (аж до початку XIX ст.) далеко сильніші. Багато нашої молодіжи, особливо з західних сторін Галичини, кінчило там свої студії в латинських школах. Угорські Русини вчили ся натомість у Галичині. Руські святики з Галичини діставали там парохії — деякі були і з Молдавії та Семигорода — а навіть мукачівськими єпископами бували галицькі Русини.²⁾ При кінці XVIII ст. і на початку XIX учені угорські Русини займали професорські катедри в львівськiм університеті (Земанчик, Лодій), бували ректорами тутешньої духовної семінарії та віденської, а коли свого часу пропонувано утворене в Австро-Угорщині митрополії для всіх греко-католиків Русинів із осідком у Львові, то першим митрополітом мав зістати мукачівський єпископ Андрій Бачинський, до чого одначе не прийшло наслідком політичних обставин.

Очевидно, що й національна свідомість — розумієть ся, не в новім значіню слова — стояла в тих часах між угорськими Русинами далеко вище, як нині. Маючи свої власні школи, в яких треба було вчити ся по руськи, вони привязували ся до тої своєї мови, не гордували нею й уживали її не тільки в слові, але й в письмі. І не була се ніяка мішанина, як нинішнє „язичіє“, се була чиста народня мова. На се вказують не тільки рукописи, але й ріжні документи, виставлювані в XVII—XVIII ст., прим. грамоти, єпископські розпорядженя і т. и. Аж XIX столітя змінило ся все ґрунтовно, розумієть ся, на гірше. Інтелігенция поділила ся зразу на два табори, москвофільський і мадяронський. І москвофільство і мадяронство наповнило її фальшивим аристократизмом та грубим матеріалізмом. Воно відчужило її від народа, який попав у темноту та віддав ся цілковито під опіку зайшлих Жидів, що зовсім знищили

¹⁾ Тамже, ст. 128.

²⁾ Дулишкович, Историч. черты Угросорусскихъ, вип. II.

його матеріально. Розуміть ся, що виссаному і зруйнованому народови тепер не до просвіти; він знає, що при теперішніх обставинах не викреше з себе нового огню, що без проводу щирих інтелігентних людей не вдіє нічого для свого піднесення, тому й емігрує цілими тисячами в надії, що за морем найде для себе красну додю, а може й причинить ся до поправи положеня тих братів, що лишают ся на рідній землі.

З усього наведеного бачимо виразно, що на угорській Русі не тільки могла бути, але була дійсно широка освіта в XVII—XVIII ст. та що вона розтягала ся на різні верстви руського народа.

І про стан сеї освіти, не тільки інтелігентних сфер, але й народніх мас, говорять нам власне ті рукописи, які переховали ся там доси, з попередніх віків. На жаль не звертано на них в ученім сьвіті відповідної уваги майже до останніх часів. Розуміть ся, що винні тут багато самі угорські Русини, які мають їх під руками, а не вміють покористувати ся тим та познайомити ширший сьвіт із цінними річами, які серед них скривають ся. Евм. Сабов, приміром, подає у своїй „Христоматії“¹⁾ назви різних рукописів, із деяких наводить навіть відривки, але доси не спроміг ся на докладний їх опис, хоч се йому, як місцевому чоловікови не трудно зробити. Я подам тут короткий огляд тих рукописів, які вже доси звісні докладніше.

Перший пролом у сьому напрямі зробив покійний ігумен мукачівського монастиря Анатоль Кралицький. Він іще 1868 р. надрукував в уніварській час. „Свѣтъ“ (ч. 2 і 8) дві статі п. н. „Дарственныя грамоты монастыря Зарѣчскаго“ і „Древніе историческіе памятники и записки изъ архива монастыря Мстичевскаго“, де звернув увагу на те, що можна найти в угроруських жерелах для пізнаня історії та культури тамошніх Русинів. Третю статью, подібного характеру, як повисші, надрукував він у тім самім „Свѣті“ 1870 р. (ч. 15—16, 19) п. н. „Памятники старинной русской письменности въ Угорщинѣ“. Від того часу появляло ся більше документів в угроруських виданях, але супроти порозкиданости їх, несудільного і несистемачного та ненаукового виданя, вони не мають майже ніякої вартости.

В 1899 р. надрукував у „Науці“ (уніварській) Матеї Врабель, ігумен монастиря в Бороняві, цікаву мукачівську літонись

¹⁾ Христоматія церковно-славянскихъ и угрорусскихъ литературныхъ памятниковъ. Унівар, 1893.

п. н. „Краткое лѣтословіе о Монастырѣ чина св. Василя Великаго на горѣ Чернецкой сущемъ, — еже показуеъ въ котрое лѣто начался, кто гь немъ игуменомъ былъ, что достопамятнаго подъ каждымъ сталося, отъ лѣта 1458-го избобрѣтенное въ листохранилищи Монастыря Мукачевскаго“. Видане не має одначе ніякого наукового апарату і мабуть довільно позмінюване так, що не може мати наукового значія.

Звістки, про деякі угроруські рукописи, подав др. О. Колеса у „Хроніці Наук. Тов, ім. Шевченка“ (ч. 4, ст. 20—22); опису їх одначе на разі не зладив.

Докладно описані угроруські рукописи маємо доси отсі:

1) „Мукачевская псалтырь XV вѣка“, середньоболгарської редакції, описана І. Соколовим у „Сборнику учениковъ В. И. Ламанскаго“.

2) Збірник апокріфічних молитов і замовлянь, списаних народною мовою ще на початку XVIII в. (коло 1707 р.) описав і опублікував Л. А. Петров в „Журналѣ мин. нар. просв.“ 1892 р. Звідти була ся його праця передрукована теж в угроруськім „Листку“ того самого року (ч. 21 — 24). Сей самий учений рецензуючи опісля „Христоматію“ Сабова (Ж. М. Н. П. 1893, X) подав до неї цілий ряд доповнень і виписок, пороблених із памяток угроруського письменства, документів і ин.

3) „Евангеліе учительное“ із XVII ст. описав др. В. Охримович (Записки, т. XIX, Miscellanea, ст. 4—6).

Др. І. Франко описав у своїй праці „Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв.“ вісім угроруських рукописів. Ось їх назви:

- 4) Данилівське учительне евангеліе (ст. 27—37).
- 5) Рукопис Стефана Теслевцьового (ст. 44—45).
- 6) Уніварський рукопис (ст. 55—61).
- 7) Рукопис із села Літманової А. (ст. 61—64).
- 8) Рукопис із села Літманової Б. (ст. 64—66).
- 9) Угроруська Александрія (ст. 80—91).
- 10) Угроруський співанник А. (ст. 137—139).
- 11) Угроруський співанник Б. Митра Дочинця (ст. 147—151).

Я подаю тепер опис дванадцяти рукописів (два иньші описані вже дром Франком), разом отже число докладно описаних угроруських рукописів зростає на 23. Коли додамо до того кільканайцять рукописів, які називає Е. Сабов, рукописи зібрані д. Годинкою, урядником фідейкомісової бібліотеки у Відни, рукописи,

що хоронять ся ще напевно по приватних руках (особливо у селян) та архівах, тоді переконаємо ся, що старше руське письменство в Угорщині зовсім не таке бідне, як би могло здавати ся на перший погляд, а знов із виїмок, опублікованих доси з ріжних рукописів пізнаємо, що й їх літературна вартість не мала і то не тільки для самого угроруського, але й взагалі для цілого нашого старшого письменства.

Що я не говорю на вітер про рукописи, незвісні доси науці, хоч вони певно існують, на се кілька доказів.

Коли я подорожував по Угорській Русі і питав між иншим місцевих священників, чи нема в них або в церквах яких старих рукописів, то дістав кілька рази відповідь: Були, але я передав їх д. Годинці, що цікавить ся ними, збирає їх і удавав ся до мене за тим (безпосередно або посередно). Жаль тільки, що доси д. Годинка не подав про них ніякої звістки, ба навіть не звісно, чи вони ще в нього, чи може вже попереходили в чужі руки, як багато наших галицьких рукописів. Досить буде назвати тут Д. Зубрицького, що препродував їх до Росії, та о. Петрушевича, що минулого року подарував кілька рукописів київському університетови.

В часі мойого побуту в Уніварі бачив я у о. Д. Тебея, тоді професора духовної тамошньої семінарії, а тепер православного священника в Америці, дуже інтересний великий рукописний календарь на 1805 або 1806 рік. Задля браку часу не міг я поробити собі з нього вписок та й здаєть ся властитель його не був би на се позволив, бо скоро я тільки натякнув про те, він сховав його зараз до шафи, кажучи, що він зробить се сам або видрукує цілий календарь. Де тепер сей рукопис — не вмю сказати. По виїзді з Унівара довідав ся я ще, що в тамошнім міськїм архіві переховуєть ся руський рукопис, зладжений чистою народньою мовою, з часів Марії Тереси. Про зміст його не міг я одначе нічого дізнати ся.

Перебуваючи в Орябині (Спішської стол.) і маючи при собі рукописи з Літжанови (описані дром Франком), показав я їх при нагоді одному тамошньому селянинови. Він переглянув їх і сказав, що в нього теж був такий самий рукопис, тільки цілий, де не бракувало ні одної картки. Та коли ходив із дротом (на Спішу дуже багато дротарів), лишив його в Путилові на Буковині у дяка, що просив його про те дуже. Я звертав ся опісля до одного знайомого з просьбою, щоби постарав ся віднайти сей

рукопис, але з того не вийшло ніщо: він перейшов мабуть за той час в інші руки.

В Керестурі в часі свого побуту видів я теж багато рукописів і міг їх навіть набути на власність, але що не був при злишнім гроши, то й полишив їх так. Їх можна одначе дістати, бо тамешні селяне переховують їх дуже старанно, нема проте страху, щоби вони затратили ся.

Властитель чотирьох рукописів із Бачинець, д. Туринський, що прислав їх мині в позику, має теж якесь незвісні мені старші рукописи, з яких попереписував прислані для мене. Чи він переписував одначе все за покотом, чи робив який вибір, того не знаю.

З сих отже фактів видно наглядно, що багатство рукописних памяток на Угорській Русі дуже значне. Тим то др. І. Франко мав повну рацию, коли писав: „Можна назвати щасливим випадком те, що дд. В. Гнатюк і проф. О. Колесса в часі своїх подорожей на Угорську Русь повіднаходили рукописи, з котрих мені довело ся опублікувати поміщені тут оповіданя. Та про те з самого факту, що в короткім часі, майже не шукаючи спеціально, вони могли повіднаходити такі багаті збірки, ми можемо догадувати ся про величезне багатство таких памяток на Угорській Русі і про велику популярність, яку за недостатчею новітньої просвітної і артистичної літератури, має там доси отся література апокріфічних оповідань і легенд“.¹⁾

Про початок повстаня тих рукописів на разі не можна подати багато позитивних звісток, хоч при дальших дослідах вони певно призбирають ся. В кождім разі сконстатувати можна вже тепер, що переважна частина тих рукописних творів не оригінальна, що се перерібки відповідних чужомовних творів. Та в кождім разі не можна відмовити тим перерібкам значної дози оригінальності. Належить при тім зазначити, що деякі річи в тих рукописах зовсім оригінальні і руські (хоч не конечно угроруські), а се особливо дотикає великого числа духовних віршів, яких тексти я й подаю далі. Очевидно укладчиками тих ріжних збірників були інтелігентні люди, передовсім сьвященники. Що дотикаєть ся переписуваня і ширеня рукописів, то певна річ, що в першій лінії і розповсюднювали їх сьвященники. На се вказують слова поміщені при одній проповіді

¹⁾ Апокріфи, т. II. ст. I—II.

в Унітарській рукописі: „Тѣтъ каждый май ѡха слѣхати, а хто ѡмѣтъ писати, а ти совѣ переписи“.¹⁾ Але з дальшого буде видно, що дяки та учителі деколи по просту примушені переписувати деякі твори, з аналогії знов що в Бачці й доси є між селянами „фахові“ переписувачі, що цілу зиму сидять над переписуванем ріжних творів, можна догадувати ся, що такі переписувачі були й давнійше в XVII — XVIII століттю. На се вказує теж устна традиція на Угорській Русі, де таких переписувачів називано „чорнокнижниками“.²⁾ З того бачимо, що в переписуваню і ширеню рукописів брали участь не тільки інтелігенція, але й селяне: тим знов можна пояснити те значне число рукописних збірників, що переховали ся доси.

Але де в таким разі поділи ся старі рукописи, які мусіли бути, а яких відповідно переховало ся дуже мало? На се відповідь не буде трудна, коли завважимо, серед яких політичних обставин приходило ся жити угорським Русинам у попередніх віках. Напади Турків, перед якими війська мусіли ховати ся в глибокі гори, численні домашні угорські усобиці, революції семигородських князів, вічні переходи військ вздовж і попереk Угорщини, нищенє, яке за тим ішло, паленє монастирів і переховуваних у них книг, образів і т. и. се все було причиною, що старших рукописів переховало ся мало.

З другого боку багато старих рукописів понищили вже в XIX ст. самі угоруські сьвященники, що виховані серед иньших обставин, уважали ті памятки нашої давнійшої літератури єретичними, шкідливими для розповсюдненя, отже й такими, які конечно треба було піддати „сожженю“. Про таке власновільне паленє рукописів оповідали дру О. Колессі, в часі його побуту на Угорській Русі, ті самі люде, що се робили. А хто знає, кілько і як цінних рукописів знищено тим способом.

Не один рукопис мусів знов пропасти наслідком недбальства або незнаня властителя, яку він ціну може мати. Я приміром, виратував один такий дуже цінний збірник (прозовий) від загину тільки через те, що взяв його з кухні знайомого сьвященника, де картками з нього підпалювано вже в печи. Коли-б був я там прибув тиждень пізнійше, з рукопису певно вже не було-б сліду.

¹⁾ Др. І. Франко, Апокріф, т. II. ст. XXV.

²⁾ Пор. Етногр Збірник, т. II. Ю. Жаткович: Етнографічні замітки в Угорської Русі, ст. 2—3.

Коли приглянемо ся тепер рукописам, які маємо під рукою, то побачимо, що старші з них прозові, новіші знов переважно заповнені віршами і то духовними. Сьвітських поезій не подибуємо в угроруських рукописах ніяких крім одної або двох, хоч у галицьких вони досить часті. Чому се так, не вмію пояснити. Виймок могли-б тут становити тільки похоронні пісні, що співають ся не в церкві, але при мерці, одначе зміст їх в основі також духовний. Крім того замітне в угроруських співанниках велике число Господських і Богородичних віршів, а дуже мале сьвятим. Се також відріжнює їх значно від галицьких.

В деяких віршах замітний вплив польський, словацький і сербський. На відповідних місцях буде се зазначене.

Супроти того, що в описаних мною збірниках є цілий ряд віршів не друкованих іще до нині, далі, що вони без огляду на поетичну вартість мають іще иньшу, як причинки до пізнання і характеристики епохи, серед якої витворювали ся, та людий, що їх творили і користували ся ними довгі часи і доси ще користують ся, я опубліковую їх вповні, виключивши одначе ті вірші, що вже знані з Богогласника. Вірші знані вже з друку, але зі значнійшими змінами в моїх рукописах, подаю теж у повній основі, бо власне ті зміни можуть вплинути на докладнішу їх характеристику.

Що до формальної сторони видання мушу завважати отсе: 1) Вірші з північної Угорщини подаю в однім розділі, з полудневої (Бачки і Сриму) в другім. 2) Цікавіші тексти писані прозою оголошу знов окремо, на скільки вони доси не були або не будуть використані в „Апокріфах“ дра І. Франка. Маю тут на думці головно „Страсти Христові“, писані місцевим бачванським діалектом та „Керестурську хроніку“, важну для ілюстрації традиції місцевих подій, передаваних із покоління на покоління аж до найновіших часів.

При виданю текстів розв'язую скороченя і титли, всі вставки зазначаю [], а злишні слова чи букви (); заводжу теж нову інтерпункцію, але правопись і язикові прикмети полишаю всюди без зміни. Тільки в описах рукописів придержую ся точно оригіналів, із виймкою інтерпункції, яку й тут треба було змінити.

I. Рукописи з північної Угорщини.

A. Опис рукописів.

1. Кушницький рукопис А.

Опис цього рукопису поданий дром І. Франком у його „Карпато-руській літературі XVII—XVIII віків“ (ст. 137—139), тому не буду його тут повтаряти. Завважу тільки, що сей рукопис дістав я від дяко-учителя в селі Кушниці, Марамороської столиці, де я був у часі своєї подорожі 1896 р. Він лежав у церкві і уживав ся — як то буває там і з иньшими співанниками — до співу у відповідні свята. Тепер передав я його до бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка так само, як ч. II—IX (крім VII) і XIV.

2. Кушницький рукопис Б.

Сей рукопис описаний теж у дра Ів. Франка (l. c. ст. 139—147). Він названий у нього співанником Митра Дочинця на підставі підпису того, хто писав його одну, найпізнійшу частину. Я дістав його, як і попередній, від кушницького дяко-учителя.

3. Колопанський рукопис.

Отсей рукопис захований досить добре; на початку бракує тільки одної картки й паперової тектурки з оправ; друга тектурка є, в середині і при кінці не бракує нічого. Рукопис має формат вузької вісімки звичайного сірого паперу. Усіх сторін 87. Остання сторона, 88, чиста з таким тільки написом: **Списалъ Кръчъ (?) Феодоръ Брестовскій На тое часъ оучитель Колопанскій рока ѿ рождества Хѣа мѡлѣ.** На долинні сеї сторінки стоїть іще напис: **Къпикъ Мешко.** Хто такий сей Мешко, на певно не знаю, та зда-

еть ся, що се селянин і житель Колопани. Він вложив до рукопису карточку паперу, вирізану в колесо, з таким, теж колесовим, написом:

Двѣ Богородице,
 Всѣмъ мирѣ заступнице,
 Ѡ противныхъ прилог[ъ] [х]рани,
 Ѡ геена вѣчныхъ
 Бѣхъ насъ избави,
 Явысме та могли оузрѣти.
 Ко нечесномъ чертозѣ,
 Го всѣмй святыми хва'лити,
 Го всѣмй Ѡнгелы вопѣти,
 Глаѣсь Гавриловъ (Ѡ) дѣвници,
 Го Ѡнгели ѡрхангели
 Й херувими и серафими
 Єдиногласно
 Радѣйсѣ, радѣйсѣ,
 Господь с тобою.

В середині великого колеса зроблене менше, а в ньому написано: Прекрасна пѣснь Богородици списан'а Ѡ Мешко Ѡндрѣя рвкою 1850.

Цілий рукопис списаний одною рукою, кирилицею, зближеною трохи подекуди до скорописи. Зрідка подибують ся теж прикраси, але поганенькі. Рукопис прислав мені о. Ю. Жаткович зі Стройни (Берегської стол.), за що й складаю йому тут подяку.

Отсей збірник відслонює потрохи й заслону генези подібних співанинків. Побожний селянин хотів конечно мати понад звичайне богослужене в церкві ще на кожде свята, на кожду важнійшу подію зі святаго письма, окрему пісню, яку міг би йому дяк заспівати понад обовязок і зробити невеличку приємність. До сього треба було одначе творити пісні, бо їх не було. Хоч-не-хоч мусів духовний причт бавити ся в віршотворця й скакати на Пегазі. Таким чыном повставало мабуть найбільше число духовних віршів, а дяки — побіч духовних, — ставали їх безпосередними творцями.

Сей співаник замітний ще тим, що має багато віршів, яких нема зовсім у Богогласнику, а й ті що є, то значно відмінні, з малими виїмками.

Зміст цього рукопису такий :

1. Титулу бракує, бо він був на другій стороні затраченої картки. Пісня призначена для співу на різдво Богородиці. Початок: Радость велѣа нѣк ѡвиса (ст. 3). Пор. Богогл. ст. 196, ч. 96.

2. Сентѣ. во дѣ день Коздвижені[а] Чѣ Крѣа пѣснь. Поч. К златовованію т[р]ѣбѣх днѣ вострѣбите (ст. 4—5).

3. Мѣа Октоврѣа во ѣ день. Покровѣ Прѣ Б. пѣс. Под. Бѣ восх. Поч. Блговѣстите днѣ радѣ всемѣ мѣрѣ (ст. 6—7). Пор. Богогл. ч. 98.

4. Мѣа Ноємрѣа во нѣ день пѣсѣ. Ярхѣ. Мѣханѣлѣ. Поч. Мѣханѣлѣ, кто ѡко Бѣтъ (ст. 7—8).

5. Новемр. во кѣ день. Поведенію Прѣ. Бѣ. пѣснь. Поч. Єѣа проницаѣ (ст. 8—10).

6. Мѣа декемрѣа во ѣ день. ѣ. Ніколаю п. Поч. Горы, холмы, дѣбравы, лістіє, цвѣты (ст. 10—11).

7. Декем. во ѣ д. Зачатію П. Б. п. Поч. Вострѣбите ѣ трѣбѣ ѣ ѣмогласы (ст. 11).

8. Мѣа декемврѣа во кѣ д. Ржѣтѣх Іс. Хѣс п. ѣ. Поч. Яггѣлѣ пастырем ѣзвѣстѣлъ (ст. 12—13). Пор. Бог. ч. 26.

9. Пѣсѣ ѣ Ржѣтѣх Іс Хѣс. Поч. Крикнѣте аггѣлѣ ѡ нѣсѣ согласнѣ (ст. 13—14).

10. Мѣа Январѣа во ѣ д. Васілію ѣ. п. Под. Златокѣ. Поч. Язвѣса блгодать (ст. 14—16).

11. Январѣа во ѣ [д]. Боговлєнію п. Под. Трѣє стѣлѣ. Поч. Яврдѣа рѣкѣ ѣгѣтѣовѣ сѣ. (ст. 16—17). Пор. Богогл. ч. 35.

12. Пѣснь ѣ Боговлєнію. Поч. Крѣщаѣсѣ влѣка во Яврдѣанн (ст. 17—18).

13. Є тоѣ дѣ Трѣцы ѣвлєнію п. Поч. Трѣє стѣлѣ, Бжѣ ласкавѣый (ст. 18).

14. Єо ѣ д. тогож мѣа. Євѣѣ Іюана п. Поч. Веселѣсѣ, краснѣа пѣстыни (ст. 19—20).

15. Тогож мѣа во ѣ д. Трѣ Єтѣлѣ п. Поч. Блгодатнѣм ѣргѣанѣ (стор. 20).

16. Феврварѣа во ѣ д. Єтѣрѣктенію п. Поч. Црѣскаѣа порѣфѣрѣа прозвѣаетѣ (ст. 20—21).

17. Марта кѣ. Блговѣщенію п. Поч. Послѣ єѣ ѡ нѣсѣ Гаврѣїлѣ ко дѣкѣ (ст. 21—24).

18. Мѣа Япрѣлѣа во кѣ д. Геврѣгію п. Поч. Правды веснѣа свѣктѣа настѣа (ст. 24). Пор. Богогл. ч. 193.

19. Мѣа Іюнѣа во кѣ. [д.]. Рож. Іюана п. Поч. Єтѣый великѣый прѣрѣче (ст. 25—26).

20. Існѣа ко кѣ [д.]. Петръ и Павла п. Под. Поухѣ прѣ. Поч. Кысокыи ѡрганы (ст. 26—27).

21. Мѣа Іюліа ко ѣ [д.]. Ілію п. Поч. Істочныче бл҃гдаты (ст. 28). Пор. Богогл. ч. 205.

22. Мѣа Якг҃ста ко ѣ д. Гнѣю Прешвраженію п. Поч. На Оакорк прешвразса (ст. 28—29). Пор. Богогл. ч. 79.

23. Якг҃ста ко еї [д.]. Успенію п. Бѣы п. а. Поч. Ярх҃глы з нѣа прѣйшли до Бѣы (ст. 30—31).

24. Успенію п. б. Поч. Торжественно днѣ вси воскликнѣте (ст. 31—32).

25. Успенію п. г. Поч. Троне кышны днѣ двігнѣса (ст. 32—35). Пор. Богогл. ч. 120.

26. Якг҃с ко кѣ [д.]. Ускновенію п. Поч. Памат твоя праведнаа (ст. 35—36). Пор. Богогл. ч. 209.

27. Начало стѣа четырѣдѣсяницы. Пѣсны во нѣю ѡ мытари, показнаа. Поч. Горѣ, Го, дше моя (ст. 37—38).

28. Ко нѣю масопѣсны. О стѣрашно сѣдѣ п. Поч. Плачи, дше, рыдан горе (ст. 39). Пор. Богогл. ч. 95.

29. О стѣрашном сѣдѣ п. б. Поч. Горе члѣкѣ тѣла слѣжащемъ (ст. 40).

30. Ко нѣю сырнѣю. О Ядамѣ п. Поч. Плакаса Ядамъ предѣ раемъ (ст. 41).

31. О Ядамѣ п. б. Поч. Ходил Ядам по раю (ст. 42).

32. Ко нѣю первѣю стѣа четырѣдѣсятницы п. Поч. Ізлѣй на ма Бже со небесе росѣ (ст. 43).

33. Ко нѣю вторѣю стѣго великого поста п. Поч. Час вы, члѣче, ѡ грѣховѣ прѣтати (ст. 44—45).

34. Ко нѣю г крѣтопоклонѣю крѣтѣ п. Поч. Крѣтъ Гдѣнь оублажаѣ (ст. 45—46).

35. Ко нѣю д стѣх постѣ п. Поч. Ягнице стѣчена (ст. 47).

36. Ко нѣю е великопѣнѣ п. Ко п. Бѣи. Поч. Плачите срца (ст. 48).

37. Ко нѣю з цвѣтнѣю п. Поч. Радѣйса зѣлау дщи Сѣѡна (ст. 49—51). Пор. Богогл. 52.

38. б п. Бкханію. Поч. Днѣ бл҃гдаты насѣ собѣраетѣ (ст. 51—52).

39. г п. цвѣтоносію. Поч. Цорко Сѣѡка днѣ веселнса (ст. 52—53).

40. Ко четкертковѣ стѣасный вечер п. Поч. Црѣю Хѣ, пане мѣлы (ст. 53—54). Пор. Богогл. 47.

41. Ко стѣи велнкѣй патокъ ѿ мѣцѣ Хвѣн п. Поч. Ѡ все створена по оумершомъ панѣ (ст. 54—56).

42. В тойже патокъ вѣчѣ ѿ. Б. п. Поч. Ѡ двѣе прѣтаж (ст. 57—58). Пор. Богогл. ч. 116.

43. Ко стѣю и велікѣю свѣотѣ п. Поч. Подажвине Панѣ Богѣ (ст. 58—59).

44. Ко стѣю и велікѣю недѣлю пасхи п. Поч. Воскрѣсъ Іс Ѡ грока (ст. 60—61).

45. Ко четвѣтѣ Вознесеніа п. Под. Рѣ зѣло. Поч. Бзудѣ Бгѣ ко високой гврѣк (ст. 62—64). Пор. Богогл. ч. 64.

46. Вознесенію Ё п. Поч. Іерусалимъ градъ стѣи Стѣнѣ (ст. 64—65).

47. Ко нлю ѿ-ю на Гошествѣе сѣ. Дѣа п. Поч. Істочник дѣовнѣй радѣю спѣненѣ (ст. 66—67). Пор. Богогл. ч. 69.

48. Всегдашнаа Прѣстоѣ Бѣи. п. Поч. Бѣе, вкрнѣ ѡборона (ст. 68—69).

49. Вторая ѿ. Бѣи. п. всегдашнаа. Поч. Бздѣ восхвалена ѡ всѣх родѣ земныхъ (ст. 70—71).

50. Третья ѿ. Бѣи. всѣдаш. п. Поч. Роже слѣчнаа, дѣо чистаа (ст. 71).

51. Четверта ѿ. Бѣи. п. Поч. Дѣо Мѣи превѣгаа (ст. 72—73).

52. Пята ѿ. Бѣи. п. Поч. Вселеныи свѣте, людѣе страны (ст. 74—75). Пор. Богогл. ч. 127.

53. Шеста ѿ. Бѣи. п. Поч. Прѣтаж Дѣо Мѣи (ст. 75—76). Пор. Богогл. ч. 130.

54. Семѣ ѿ. Бѣи. п. Поч. Радвисѣ Мѣіе, нейѣ црїце (ст. 76—77).

55. Осма ѿ. Бѣи. п. Поч. Дѣвны твоѣ тѣни, чѣла ѡвишѣла (ст. 77—78). Пор. Богогл. ч. 139.

56. На погрѣвѣ п. Поч. Пришѣ чѣ мѣ того лѣта (ст. 79).

57. Ё на погрѣвѣ п. Поч. Ѡ всесвѣтнагѣ свѣта (ст. 80—82).

58. Ё на погрѣвѣ п. Поч. Ушѣ ѡдѣ до грѣсѣ темнаго, смѣтна (ст. 82—83).

59. На погрѣвѣ младенцем п. Поч. Ѡ Бѣ ласкавыи, ѡчѣе везконечнѣ (ст. 84—85).

60. Ё на погрѣвѣ младенцѣ п. Поч. Голѣве, голѣве, то красно гврѣвалѣ ѣ (ст. 85—86).

61. О смѣрти молодѣ ѿ п. Поч. Восплачитѣся и возридаѣте (ст. 87).

4. Рукопис Михайла Годя.

Так називаю сей рукопис по імені бувшого його властителя, у якого я його купив разом із рукописом ч. 5 у Кушниці (Мараморської стол.). Чи він його сам писав, чи писав хто иньший, не знаю. Рукопис, як і 5—6, переписаний звідкись недавно, в кождім разі по 1890 р. Розуміть ся, що з того не можна робити ніяких висновків що до оригінала, який певно мусів походити, як і багато иньших подібних рукописів, із XVIII ст. Отсей рукопис — се нотатка, яку нераз купують школярі на препараціѹ, на писане викладів і ин. Формат її — мале кварто. Папір лхий, полїньований. Окладинки з текстури, знищені вже, як і цілий зошит. Усіх карток є 22, але з них записані тільки 1—7 і 13—22. Письмо — дуже незугарний швейльний полуустав. На одній окладинці є напис: Anna Teszlovics, vizi betegiey. Зошит містить такі пісні.

1. Пѣснь на погребѣк правокѣр. Поч. Яхъ смерте ѡкрѣтна, а не милостива (ст. 1—2).

2. Пѣснь на погребѣк. Поч. Ѡ всесвѣтнаго свѣта (ст. 3—5).

3. Пѣснь на погребѣк. Поч. Прійшолаъ часъ мой того лѣта (ст. 5—6).

4. Пѣснь на погребѣк младенцемъ. Поч. Ѡ Боже ласкавый, ште безконечный (ст. 6—7).

5. Пѣснь ѡ смерти обща. Поч. Болитъ на, болитъ, смертъ са завлає (ст. 8—11).

6. Пѣснь смертнаа. Поч. Размышлай ѡ севѣк, ѡ чловеке каждый (ст. 12—13).

7. Пѣснь покаяній. Поч. Ідѣтъ лѣта з сего свѣта (ст. 25—27).

8. Пѣснь на Воздвѣженіе Ч. Крѣта Гдѣна. Под. Зарваніца. Поч. Зо емпировѣ горьныхъ Бгѣ са изавлає (ст. 27—29).

9. Пѣснь на покровѣ пресватоѣ Бци. Под. Богородице вкрнымъ оборона. Поч. Прѣста црца на високомъ тронѣ (ст. 29—30).

10. Пѣснь сѣомѣ архистратигѣ Михаилѣ. Поч. Михаилѣ, кто ако Бгѣ, велми возопилъ есь (ст. 31).

11. Пѣснь на Боведеніе Прѣгой Брѣци. Поч. Сѣа приніцаеть, во церковѣ стѣпает (ст. 32).

12. Пѣснь сѣтелею Николаю. Поч. Ѡ кто, кто Николаю любитъ (ст. 33—34).

13. Пѣснь сѣтелею Николаю. Поч. Болшого нѣтъ земнаго трона (ст. 35—46). Пор. Богогл. ч. 178.

14. П'кснь Прѣстой Бѣи. Поч. Богородице, вѣрнымъ ѡвона (ст. 36—37).

15. П'кснь присвѣтой Богородици. Поч. Бѣди восхваленна ѡ всѣхъ родовъ земныхъ (ст. 38).

16. П'кс[нь] Їсѣ слаткомѣ повсѣднєвна. Поч. Похвалѣ принесѣ слаткомѣ Їсѣ (ст. 39).

17. П'кснь повсѣнєвна къ Їсѣ слаткомѣ, в нѣю кождѣю и во ннѣ днѣ. Поч. Хвалите Гдѣа съ йвесѣ (ст. 40—41). Пор. Богогл. ч. 86.

18. П'кснь на Гошєствїє стѣго Дхѣла. Поч. Источникъ дхѣвннй радостє сполнннй (ст. 42—43). Пор. Богогл. ч. 69.

5. Рукопис Івана Леманинця.

Отсей рукопис, довжини кварта, а ширини вісімки зладженнй на нотатцѣ, назначеннй до ведєня рахунків, для повписуваня рубрик debet і habet. Нотатка оправна в полотно і має 108 сторїнок. На 3—4 ст. в тїльки проби пера, 5—53 записанї, решта чиста. На трьох останнїх сторїнках переписана оловцем якась пієня, але так неоправно, що трудно її розібрати. Пієня рїздвяна, як видно, бо зачинаєть ся словами: **Бєє сѣжд ангє[л]ъ** ко нимъ со нєкєсъ і т. д. Рукопис зладив Іван Леманинєць, про що говорить ся на кїлькох мїєцях; від нього й даю назву рукописови. На 3 ст. читаємо: Maramaros, Kusnicza, Lemaninecz Iván, 1893. Tekintetes, Maramaros, Kusnicza, Lemaninecz Iván Lakas, Galicija, Kumu (Кути?); на ст. 37 при кїнци пієнї намальований незручно хрєст, а по його обох боках написано: **Молисѣ, оучисѣ, трєзвѣсѣ. Вѣчнѣла памнѣть, влѣженннй покой, ино жнз[н]ь вєзко[нє]чнѣла.** На верху хрєста написано: **Конєць п'кснн амєнь;** а під сподом: **Лєманннєць Іванъ пнсалъ.** Опїєсля нарисовано дєсятъ дєсятк рнмськнх (X) побїч себе, обведєннх квєдрєтнकєма, з такнм пояснєнєм: **Сїсь лѣмє(мє)ръ** значнт сто; **сєсє лѣмєръ** лєтннскнй. Сей рукопис купнв я теж у Кушннцн від Мнхєйлє Годя. Його змїєст такнй:

1. П'кснї ѡ смєртн. Поч. **Вєжє прѣшов час, лншаю вас, прнлєтєлѣ мойѣ** (ст. 1—7; першнх чотнрєох сторнн, чнєтнх, не пєтнєнє).

2. П'кснн о смєртн, 2. Под. (на тої): **Оужє дєкрєт потпнсєє.** Поч. **Оужє сѣ час звлнжєє** (ст. 8—16).

3. П'кс[н]ь 3. Поч. **Ѣ вєзлмннй чєловѣчє, що тн дѣмаш, гєдєш** (ст. 17—19).

4. П'єс[н]ь 4. Поч. **Ѓ** страхъ серце проникає (ст. 20—29).
5. П'єс[н]ь вез часъ оумирающаго человекка. Поч. **Б**єс часъ **л** змиряю, брата моѣ м'ѣл'ѣ (ст. 20—34).
6. П'єс[н]ь оцна на смерть готовлѣащагоса человекка. Поч. **Б**олит на, болит, смерть са заклає (ст. 35—37).
7. П'єс[н]ь о смерти. Поч. **Я**х, пора п[р]иходитъ, треба оумирати (ст. 38—39).
8. Поч. **И**сточникъ слезы разливайтє са (ст. 40—42).
9. П'єс[н]ь оцна о смерти. Поч. **Ф**алшива юность, зрадлива фортѣна (ст. 43—45).
10. Поч. **В**сѣ притомн'ѣ взирайтє (ст. 47—49).

6. Рукопис Миколи Проця.

Отсей рукопис складаєть ся з 11 карток, формату вісімки звичайного аркушевого паперу і не має ані початку, ані кінця. Крім того останні дві картки подерті так, що по кавалку бракує з них. Він писаний досить незугарним письмом. Між поодинокими піснями є пародії рисунків і прикрас: зі справдішною красою вони не мають нічого спільного. Рукопис сей дістав я у Марамороши, але від кого і де, не тямлю вже. Він містить отєї пісні:

1. П'єснь смерти. Поч. **Ю**жъ идѣ до гробѣ смѣтнаго, темнаго (ст. 1).
2. П'єснь смѣтна. Поч. **Ѓ** смѣртє, смѣртє, чомѣсь такъ страшика (ст. 2—3).
3. П'єснь смѣтна. Поч. **Я**хъ пора приходитъ, треба оумирати (ст. 4—5). Пор. Богогл. ч. 230.
4. Смѣтна п'єснь младенцѣ. Поч. **Г**олѣвє, голѣвє, то красно [тѣ] гѣркаєтъ (ст. 5—6).
5. П'єснь смѣтна. Поч. **И**сточникъ слезы, разликайтє са (ст. 7—8).
6. П'єснь смѣтна. Поч. **Ѓ** смѣрте **Ѡ**крѣтна, а немилостива (ст. 9—10).
7. П'єснь смѣтна. Поч. **К**ажѣтъ людє, що **л** оумрѣ, а **л** хочѣ жити (ст. 10—11). Пор. Богогл. ч. 227. При кінци сеї пісні підписано: Николай Проць, во Бронецькой вєси п'ѣвецъ и оучитель, рока **ѣ**ййѣ (1889), м'ѣ[с]ѣца септемра **ѣ**-го дня римскаго, а рѣскаго августа **ѣ**-го дня.
8. П'єснь сѣго Васіліа. Поч. **И**зна са благодать во оустнахъ твоихъ **Ѓ**тѣє (ст. 12—14). Пор. Богогл. ч. 187.

9. П'єснь крещенїѣ Господню на Богомвленїє. Поч. Крещаетъ сѧ Влadyкa во Иорданѣ (ст. 14—15).

10. П'єснь Воскресенїю Хрѣтвѣ. Поч. Воскресъ Ісусъ шт гроба (ст. 16—17).

11. П'єснь Георгїю мѣченикѣ. Под. Радѣй сѧ царице. Поч. Истиннаа весна, Георгїе наста (ст. 17—19). Пор. Богогл. ч. 193.

12. П'єснь на Сошествїє ст҃го Дх҃а. Поч. Оутѣшителю (дальше видерто). Ст. 19—20. Пор. Богогл. ч. 70.

13. П'єснь Ілїю пророкѣ. Поч. Источниче благодати (ст. 21—22). З сеї піснї в тїльки 4 строфки, рѣшта видерта. Пор. Богогл. ч. 205.

7. Рукопис Олександра Ладжинського.

Отсей рукопис зладжений д. Олександром Ладжинським, учителем у Великім Липнику (в 1899 р.; тепер він уже деінде), Спішської столиці. В рукописі в більше пісень, але я не можучи набути його, ані лишити ся довше у Липнику, щоби скопіювати його в цілости, переписав із нього тїльки те, що вважав більше інтересним. Тамошні селяне жадають, щоби сї піснї співано їм у церкві в часі великого посту*). Коли-б дяк — що буває заразом там і учителем, як звичайно в Угорській Русі — не хотів їх співати, тоді не міряють добре роківщини, не досипають до верха. Коли-ж співає, то дають навіть понад те, що належить ся. Розумієть ся, що дякови залежить на роківщині, тому майже кождий з них або знає ті піснї на память, або має їх переписані і співаючи їх, піддаєть ся вповні волї громади. Рукопис дуже інтересний, хоч не величкий, з огляду на свій характер. У ньому приходить подвійне письмо: славянське і латинка. Що знов до мови, то в ньому приходить аж три її роди: церковна мова, руський діалект уживаний на Спішу і пословачений (значно) діалект, уживаний там також, подібний дуже до бачванського. Опису рукопису, на жаль, не маю; подаю про те тїльки початок тих пісень, які я успів переписати:

1. Подякуйме Пану Богу.

2. О грѣшный человекѣ, памятай на себе.

3. Пісня під хрестом. Поч. О Боже мой милостивый (відривок).

*) Чи співають їх і при мерци, не знаю.

4. Piseň pohrebna staremu i mlademu. Поч. О smerti okrutna, a ne lytostiva.
5. Ach človeče na sebe pamjataj.
6. Ach jak smutni jest život človeka.
7. Jakij tot svit mili, jaki je prekrasni.

Пробуваючи 1899 р. в липни у Мальцові, Шаришеської столиці, мав я теж під руками якийсь старий рукопис, із якого й виписав собі вісім пісень, і їх початкові стихи подаю низше. Про самий рукопис не можу подати ніяких даних; в часі дороги, переносячись із місця на місце і звертаючи головну увагу на що инше, я не міг займатися спеціально слідженням за рукописами; що, так сказати-б, упало само в руки, тим я користувався, на скільки міг, а за иншим навіть не пробував розпинати ся дуже. З отього рукописа поробив я собі виписки задля мови, на яку й звертаю увагу. Окремої назви для сього рукопису не даю; причіплюю його до рукопису д. Ладижинського, з якого також наведені тільки відривки і з яким лучить його подоба мови, для ріжницї одначе значу його числом 7 а. Виписані з нього мною пісні такі :

1. Похоронна пісня дітям. Поч. О жалосна, зармучена, нещаслива хвильо.
2. Похоронна пісня старому. Поч. А смерти okrutna a ne милостива.
3. Пісня великопісна. Поч. Смотръ, грѣшниче, челоувѣче на распяты Хрѣстово.
4. Пісня Богородиці на процесії. Поч. Потъ твой плащ ся утѣкаемъ, о Дѣво Маріе.
5. Пісня на Успеніє Богородиці. Поч. Архангели з неба пришли до Богородицы.
6. Пісня на Різдво. Поч. Предивна новина настала.
7. Пісня на Різдво. Поч. Сынъ божій ся намъ народиль.
8. Пісня на Різдво. Поч. Часъ радости, веселости свѣту насталь нынѣ.

Б. Тексти.

1.

Бетлегемські пастушкове ту прїдьте, Ей гей ту прїдьте,
 Что съ стало во той ноці, повічте.
 Ангелі нам ту новїну донесли, Ей гей донесли,
 Же уж прїшол тот месѣц небесні.
 Народіл съ с чїстой Дьвї Марїї, Ей гей Марїї,
 В йасльїчкох йест положенї на зїмі.
 Щаслїва йе обтарганана маштальнѣ, Ей гей маштальнѣ,
 Вол і осел і то сьїно і слама.
 На которой бол положенї Спасїтель, Ей гей Спасїтель,
 Неба, земї той пан і Віткупїтель.
 Вол і осел там на него дїхайут, Ей гей дїхайут,
 А так голе пахольатко згрївайут.
 Магї йего із Йосїфом там стоїат, Ей гей там стоїат,
 А кед плачі Ісус мїлі та коїат.
 Льульбай, льульбай, пахольатко, сьпївайут, Ей гей сьпївайут,
 А тот час го трїє царї вітайут.
 Несут дарї із Персїдї сердечно, Ей гей сердечно,
 Злато, лїван а і смїрну барз ўдѣачно.
 А так дїеска небо і зем веселї, Ей гей веселї,
 Віжат скочяно пастушкове к маштальнї.
 Несут дарї Спасїтелю свойому, Ей гей свойому,
 Грудку сїра йак дїтьятку бїдному.
 Ах Боже наш, Спасїтелю, а пан наш, Ей гей а пан наш,
 Шак ті од нас грїшнїх льудї не жадаш.
 А мї грїшнї что же тобі оддаме, Ей гей оддаме,
 Віру, льубоў і надежду складаме.

Зап. в Мальцовї, Шарїшської стол. в липни 1899 р. від селянки.

2.

Р. VII а. Ч. 7.

Сын б(о)жїй ся нам народилъ,
 А нас грѣшныхъ выслѣбодилъ.
 Витай сыну Божїй, витай.*)

Витайме го сполу вшитки
 Сден каждый гласомъ криккимъ.

*) Сей приспїв повторюєть ся по кождїх двох стїхах.

Ангели нам раду дали,
Бисме ему хвалу здали.

Іоанъ Кр[ес]тител пред тя йшол,
А ты за нимъ на свѣт пришол.

Дѣтятко ся народило красне,
Яко слонце ясне.

Пастушкове хвалу здали,
Ангели му пѣснь спѣвали.

А звѣзда ихъ провадила,
К вертепу путь показала.

Хр[ис]те про тве народжия,
Дай намъ грѣхов отпущина.

Паралелі: Cithara sanctorum, Прешбургі, 1790, ст. 90. — Як видно, ся пісня взята від Словаків. Так само ч. 4, і певно 1 та 3.

3.

Р. VII а. Ч. 6

Предивна новина настала
От века, от века неслихана.
Народил се Ёжиш наш Спаситель,
Ёишъ на сене в ясличкохъ на сламе выкунитель.

Тисѣць сто настырей горе стали,
До Бетлегема су бежали.
Налезли Ёжишка спавѣлого,
Дары му давали, з радости плесали, а спѣвали.

Претож и мы ему прослѣвуйме,
Дары маличкому офѣруйме;
Сердцами з устами его хвалиме,
Буд от нас велебен аж на веки амен.

4.

Р. VII а. Ч. 8.

Чась радости, веселости свѣту насталь нынѣ,
Же Б[о]гъ вѣчный, неконечный, народиль ся съ Дѣвы.
Въ мѣстѣ, в Вифлеемѣ, во яслахъ на сламѣ
Лежить мале пахолятко на зими.

Щосме люде вшитки грѣшны з радости чекали,
Днес ангели сут весели, намъ то звистовали.
А претож плясайме, вшитки ся радуйме,
Пахолятку, немовлятку спѣвайме.

Спасителю, Хр[ис]те милый, І[су]се найсладши,
С чистей паны народзени, покладе найдракши,
Кралю нашъ, Пане нашъ, склон ся к намъ яко пац,
Дай милости, твей радости дойти намъ.

Паралелі: Cithara sanctorum, ст. 47.

5.*)

Р. 1. Ч. 1.

Ангель пастыремъ мовилъ,
Христось нам ся народил
Вифлеємъ а мѣстечку Іудовомъ,
С поколѣня Давыдовомъ,
Съ панны Маріи.

Пастыріє вѣрили тому
Посельству веселому,
З охотою въ Вифлеємъ бѣжали,
Дитя въ яслехъ витали,
Марію зъ Іосифомъ.

О дивное народження
Нигды невихвалено,
Зачала панна сына в чистости
Породила его в радости
С панства своего.

Юж ся сіє исполнило,
Что въ пророцехъ было;
Ааронова ружечка выквѣтнула
Квѣтокъ себѣ выдала,
И овецъ зродила.

Слушайте Бога отца,
Который есть сынъ мой любимый,
Свѣту зъ неба посланный,
Того послушайте.

Тому будетъ честь и хвала,
Которому есть оддана,
Яко отцу такъ и сыну,
И святому духу,
Въ тройци славимому.

Паралелі: Записки, т. XVII, ст. 62–63. — Kantyczki, II, 12. —
Богогласникъ, ч. 26. — Р. III. Ч. 8. — Botowski, Pol. p. kat. ч. 141.

*) Р. III. Ч. 8. (Ся пісня перейшла до нас від Поляків).

Ангель пастыремъ извѣстилъ,
Же Христось ся народилъ,
Во Вѣфлеємъ мѣстѣ Іудовомъ,
С поколѣня Давыдовомъ,
С панны Маріи.

Пастыріє звѣрили
Тому вѣстію,
З охотою бѣгли в Вѣфлеємъ,
Въ яслахъ дитя витали,
Марію из Іосифомъ.

О дивное рождество,
И неизречено!
Зачала сына в чистотѣ,
Породила в радость,
Пана своего.

Юш ся тоє сповнило,
Што в пророцехъ писано;
Ааронова ружечка проквѣтнула,
Квѣтокъ с себе выдала,
Овецъ возродила.

Слушайте вы Бога отца,
Который есть сынъ исполненный,
Си сынъ мой предвѣчный рож-
Свѣту з неба зсланный, [денный,
Вси его слушайте.

Тому будетъ честь и хвала,
Сму бо есть датона,
Слава отцу и сынови,
И святому духови,
Тройци славимой.

6.)*

Р. II. Ч. 17.

1. Скучня всезлатая, ковче¹⁾ завѣта,
Видячи днесь²⁾ своего сына повита.
- Раду[й] ся, Маріє, радуї ся³⁾ присно дѣво,
Во неглѣно[м] рождествѣ твоємъ.**)
2. Пастыриє преславное чудо яви ся,
Же въ худобномъ вертепѣ Богъ воплоти ся.
3. Слава во [ви]шнихъ Богу ангелы гласяць,
Хвалу сыну своему, дары приносяць.
4. Звѣзди ему служаще, вертепъ свѣтяще,
Триє цари от востока дары носяще.
5. Воды⁴⁾, осель дышуща, хвалу дающе,
Рожденнаго нас ради парюу грѣюще.
6. Іродъ с того смутил ся, же Богъ роди⁵⁾ ся,
Ищеть его забити⁶⁾, самъ потреби ся.
7. Радуют⁷⁾ ся небеса Христа [хва]ляще,
Веселит ся вся земля миръ приносяще.

Паралелї: Р. X. Ч. 112.

7.

Р. II. Ч. 38.

От востока восиявыи звезда яснаї,
Показавыи, днешъ восиявыи.

*) В рукописї X, ч. 112 є такі відміни: 1) ковчехъ; 2) Марія; 3) радуйте ся; 4) Строф 2—4 нема; пята (в Р. X друга) виглядає так:

Воль и осель гди суще, хвалу воздають,
Нарожденаго насъ ради во вертепѣ паровъ грѣють;

5) родил ся; 6) хочеть Христа оубити; 7) сеї строфки нема; намїсь неї є ннѣша:

Преславное чудо яви ся,
Ижъ во охотомъ (sic! нам. оубогомъ) во вертепѣ
[Христосъ роди ся.

**) Приспів по кождих 2 стихах.

Валаамъ го пророковалъ,
Звѣзду ясну показова[лъ]
Днемъ восиялъ.¹⁾

О котромъ то пророцѣ ясно писали,
Котрѣ были во отхлані, все его чекали.
Иротъ волхъ[в]омъ извѣствуетъ,
Слуги своя наъкликуютъ,
Христа шукаеть.

Скоро слуги прибигають,
Кровь младенцевъ проливають,
Христа глядають;
Матки дѣти избирають,
От пороховъ отирають,
Слезами купають.

О безбожный, о Ироде, злый Фараоне!
Смерть младенцевъ тяготуешъ,
Плачу не чуешъ?
Прими, царю, наша птенца,
Во трохъ лѣтехъ наша младенца
Во радость вѣчную,
А Ирода безъбожнаго,
Сына аду пекельнаго
Во тьмѣ крожѣчную.

8.*)

Р. I. ч. 3.

Крещаетъ ся Владика въ Іордани,
Имѣяй власть на небеси и над водами.

Простри руку, пророче, косни ся версѣ
Сотѣтеля¹⁾ своего и людие всѣ.²⁾

¹⁾ Отся строфка зовсѣмъ попсована, як і ціла пісня; її повнѣйший варіант диви: Записки, т. XVII, 2, ст. 61—62.

²⁾ Р. III. Ч. 12: 1) сотѣтеля; 2) людей всѣх; 3) сей; 4) водою и молитвами в дому; 5) во; 6) кимвалех; 7) котрый на Іордани наша грѣхи пшмыл; 8) вѣдѣша;

Варіант із Р. VI. Ч. 9 походить із иньшої редакції. Подаю його в цілості:

Крещенія просяще, невѣдый грѣха,
Сий³⁾ есть баранокъ божій, наша потѣха.

На Їорданъ пришедше, воды почер(р)шѣте,
Во дому водою и молитвами⁴⁾ всѣхъ окропите.

Крещоному ся во Їордани вѣ⁵⁾ гуслехъ спѣваймо:
Во доброголасныхъ кимвалѣхъ⁶⁾ вси заграймо.

Слава Богу во Тройци, же ся окрестилъ
И Христось на Їордани уже ся омылъ.⁷⁾

На Їордани вѣдѣ⁸⁾ Тройцу святую
Въ божествѣ единомъ нераздѣльную.

Веселячи ся сице рецѣмо:
Крещоному ся въ струяхъ пѣснь принесѣмо.

Паралелі: I. Франко, Карпатгоруська література. Ст. 133, ч. 66;
ст. 138. ч. 3. — Р. VI. Ч. 9. — Р. III. Ч. 12. Записки, т. XV, 3,
ст. 48. —

Крещает ся Владыка во Їорданѣ,
Имѣяй власть на небеси и надъ водами.

Крещеніе просяща от Іоана,
Который выпровадилъ с пекла Адама.

Положивый дорогу презъ море Жидомъ,
Который былъ пророкомъ царемъ Давидом.

Измѣривый нядію попуд небеса
Со страхомъ ся великимъ к нему прикаса.

Крещенія просяща, невѣдый грѣха,
Сей есть баранокъ божій, наша оутѣха.

И мы тую воду вси почерпаймо,
Яко панна нашего вси оглядаймо.

Слава во вышнихъ Богу, вси заспѣваймо,
Крещасемо ся въ Іордани поклонъ отдаймо.

9.*)

Р. І. Ч. 4.

Іорданъ рѣко, уготови ся,
 Се бо приходить Богъ крестити ся.
 Плотію идеть на своя струя,
 Отъ Іоана услухъ¹⁾ требуя.
 О Іоане, хтѣй²⁾ послужити,
 И верхъ Владицѣ³⁾ спѣшь ся омыти.
 Іоанъ пророкъ, длань простираеть,
 Се Агнецъ Божій, ясно влаастъ.
 Духъ святий сходитъ видомъ голуба,
 Показа отцу того сугуба⁴⁾.
 Мы Іоану уподобѣмъ ся,
 Чистыми серцы приоздобѣмъ ся⁵⁾.
 На рѣчныхъ струяхъ тебе⁶⁾ вигати
 И его⁷⁾ миле всѣмъ выхваляти.
 Бога во тройци єдинаго знати⁸⁾,
 Псалми и пѣсни согласно спѣвати⁹⁾.
 Дай то намъ, Боже, тя выхваляти,
 На рѣчныхъ струяхъ миле¹⁰⁾ оглядати.
 Почерпѣте¹¹⁾ воды, убо брат[і]е,
 Святого Духа на спасеніе.

*) Р. II. Ч. 22: По другій строфіці приходить отся:

Море вѣдѣвши прочь уступаеть,
 Іорданъ рѣка воспячь вертаеть.

По пятій строфіці приходять у сѣм рукописі такі:

Іоанъ пророкъ длань простираеть,
 На верхъ Владицѣ воду вливаеть,
 Грѣхъ весь Адамовъ омываеть ся,
 Главы змѣевы сокрушають ся.

Намісь 12-ої строфки є отся:

Бога во Тройци єдинаго знаеме,
 Псалми и пѣсни такъ ему спувамо.

Деяких строфок із I р. бракує, инші знов попереминовани: одна стоить скорше, друга пізнійше, але в тексті не рїзнять ся.

Р. III. Ч. 11: 1) услугъ; 2) хотай; 3) владычный; 4) той пока-
зуєть отцу сугуба; дальше йде отся строфка:

Днес грѣх Адамовъ омываеть ся,
 Главѣ смѣвѣ сокрушають ся.

5) приготовѣмъ ся; 6) его; 7) тебе; 8) знаймо; 9) вси заспѣваймо; 10)
тя; 11) почерпѣмъ воду.

Днесъ ся чловецы вси радують,
Ангелы въ небѣ вси¹⁾ триумфують.

Бога во тройци такъ одинаго
Въ тройци святой²⁾ непостыжимаго.

Купно съ отцемъ и святымъ Духомъ,
Тому честь и хвала на вѣки вѣковъ³⁾.

Паралелі: Богогласникъ, ч. 35. — Записки, т. XV, 2, ст. 48. —
I. Франко, Карпатор. література, ст. 138, ч. 4. — Р. II. Ч. 22. — Р.
III. Ч. 11. — Коляды, Львовъ, ст. 87—88. — Коляди, Львів, 1900, ст.
65—66. —

10.

Р. III. Ч. 13.

Тройце святая, Боже ласкавий,
Который себе, нам днесъ показавый,
Во тріехъ персонахъ, в божествѣ единомъ,
Отче со сыномъ и с духомъ.
Котрого ради насъ в неба послалъ есь,
Намъ людемъ своимъ збавленя далъ есъ ;
Благодаримъ тя и воспѣваемъ,
Богоявленію ти вси ся кланяемъ.
Имже спаслъ еси миръ погибающъ,
Нинѣ ся крести грѣхи потребляющъ.
Во струяхъ Іорданскихъ сіе содѣлавый,
Сущимъ во тмѣ свѣтъ возсіявый,
Отець створителъ с синомъ откупителемъ,
И святымъ духомъ поспѣшителемъ.

11.

Р. III. Ч. 16.

Царская порфира прозябаетъ,
Радость всему миру днесъ раждаетъ,
Отъ корене Іесеова, дѣвая приходитъ,
Младенца приноситъ*).

Дотолъ Сімеонъ умирати боялъ ся,
Ажъ на руцѣ свои пріяти ужасалъ ся.

По закону сына старцу приношаетъ,
Чистоты нескверной отъ него жадаетъ.

1) сього слова нема; 2) во тріехъ персонахъ; 3) вѣкомъ.

*) Сей прислів повторяетъ ся по кождихъ двохъ стихахъ.

Сімеоне старче, приди днес весело,
Стрѣта[й] дѣву чисту й на руцѣ несено.

Над звычай радост, дівная новина,
Гды Сімеон старецъ воспримует сына.

И мы трумфуймо, Христа стрѣтаймо
Въ тѣлѣ младенческомъ выхваляймо.

12.*)

Р. I. Ч. 6.

На рѣкахъ сидяще горка Вавилона,
Внегда помянути (2) прекрасна Сіона.

И плачъ нашъ преезълный велми насъ пронзаєть,
Серце и утробу (2) во мнѣ пробождаєть.

Како въ земли чуждей плѣнникомъ на[м] сущимъ,
Принуждаютъ пѣти (2) органъ не имущихъ.

Воспойте намъ пѣсни, Сионскія страны¹⁾,
Да услышимъ нынѣ (2) Вавилонскія страны.

Ты Іерусалиме, аще ты забуду.
Душею и тѣломъ (2) затленъ²⁾ да буду.

Къ гортанемъ нашимъ, языкъ да прилипнетъ,
Аще ты забуду (2) вскорѣ да погибнемъ.

Дщерь прекрасная горка вавилонская,
Како что воздаєть (2) тебѣ Богъ, Сионская.

Развѣ Вавилона имущихъ студецъ³⁾,
И о камень твой (2) разбиець младенецъ.

Паралелі: Богогласникъ, ч. 42. — Р. II. Ч. 1.

13.

Р. III. Ч. 32.

Ізлії па мя, Боже, со небесе росу,
Да се поста время безгрѣшно почну.

Откуда почну слези проливати,
Злаго ми житія дѣла спамятовати.

*) Отся пісня надрукована так у Почаївськѣмъ Богогласнику з 1790 р. під ч. 34 як і у Львівськѣмъ з 1886 р. на ст. 75—76. В нашѣмъ рукописнѣмъ збірнику вона на стілько рѣзняєть ся від надрукованихъ текстів, що можна її тут уважати вповні варіантомъ і оголосити на ново друкомъ.

1) Р. II. Ч. 1. строны; 2) забвень; 3) ищущихъ студенець.

Навыкох на вся дѣла моя злая,
 Прото лишен буду пресвѣтлаго рая.
 Уподобих ся вранови ноцному,
 День и ноц перебувающому.
 Разорихъ законъ Создателя й Бога,
 Прото лишен буду свѣтлаго чертога.
 О душе, душе, чему не рыдаєшь,
 О многих грѣхах чем ся не восплачешъ?
 Кій плач воспою днес языкомъ моимъ?
 Пошлуй мя, Боже, по щедротам твоимъ.
 Из глубини сердца глас мой услыши,
 Пошлуй мя, Боже, от грѣхов очисти.

14.

Р. Ш. Ч. 34.

Крестъ Господень ублажаемъ,
 На нем Христа лобызаемъ,
 Волею страсть приємшаго.

Древо жизн[и] украшеное,
 Духом святым устроеное,
 На нем Христос прозябе,
 Нам вѣрным спасеніе.

На тебѣ кров ізлія ся,
 Шлот на покармь отда ся,
 Агнца Христа на офѣру,
 Во спасеніе міру.

На тебѣ Христос распят ся,
 Спасеніе нам содѣла ся,
 Ёда Христос в ребра прободє ся.

Древа ради давно,
 Адамъ з раю ізгнаний,
 От древа паде ся,
 Древом краснымъ спасє ся.

Древо жи́зни таинствено,
 Жи́знодавца нам зявило,
 Днес показа Христа Бога,
 Зведшаго нас от трывога.

На крестѣ Богъ умераетъ,
 Солнце явност заливаєтъ,
 Завѣса ся раздираєть.

Матка сіде вопіаєше,
 Непрестано рыдаєше,
 Глас жалосны испущаєше.

Горе мнѣ, сину наймилю́бый,
 Ісусе мой нетлѣный,
 Нынѣ тебе оглядаю,
 Умершаго умлѣваю¹⁾.

Кресту поклонъ учинѣмо,
 Христу хвалу воздадѣмо,
 Же он рачиль за насъ,
 Пречисту кров проліяти.

15.

Р. Ш. Ч. 36.

Плачите сердца моего зѣница,
 Падох в тяжкій жал грѣховный пленица,
 Ей нѣсть во мірѣ такого грѣшника,
 Якоже аз никто согрѣши от вѣка.

1) = умоляю.

Душу й тѣло погубихъ во мѣрѣ,
 Лиших ся любви, надежды й вѣры,
 И раздрах одежду крщеніемъ данну,
 Юже ми даде Бог со више исткану.

Камо я поиду преокаяный
 Стратив ем дар от Бога ми даный;
 Поиду и припаду ко щедрой царици,
 Небеси й земли, къ Маріи дѣвици.

И кто грѣшный, когда погибаетъ,
 Ёда ты, дѣво, на помощь взываетъ,
 И я грѣшный буду призывати,
 Имя твоє святое буду прославляти.

16.*)

P. I. Ч. 12.

Радуй ся зѣло, дщи сіона,	Спѣшно пойдѣмо и припадѣмо,
Се царь твой восѣдый на осла;	И Виванію вси оглядѣмо;
Ісаія вопиеть,	Днесь виія финика,
Софовія глаголетъ	По нихъ грядеть владика
5 Владицѣ.	10 Ёсть дивно.

*) P. II. Ч. 5: в. 23 — его устрѣтша; в. 25 — се жаль; в. 31 — осана; в. 37 — краввыя изія; в. 38 — нынѣ нѣсти; в. 42 — вчера пришед; в. 43 — воскрес; в. 44 — словеси; в. 49 — то бы; в. 50 — насъ; в. 51—55 нема; в. 61 — Владицѣ; в. 62 — поемъ; в. 70 — ангеловъ; остання строфка відмінна:

Честь Богу хвала в купѣ пѣніє,
 Воспѣваймо, людіє грѣшныи;
 Благъ бо еси, Владико,
 Поемъ тебѣ, елико
 Достойно.

P. III. Ч. 37: в. 2 — на жребя; в. 9 — пришедъ; в. 13—15:
 Пренайсладши, благословен сих ради,
 В Брусалим пришеди
 Спасти насъ.

в. 16—20 — нема; в 21—25 виглядають так:
 Народы ризы на путь постилаху,
 Младенцы купно осана спѣваху;
 Усты его пояху,
 Непрестано глаголаху,
 Нѣтъ се ужасъ.

в. 26 — се знаменаше; в. 27 — на осли; в. 30 — о царѣ сем; в. 32 — избав от грѣховна лова; в. 36—40 нема; в. 42 — вчера пришедый во; в. 49 — жив былъ; в. 50 — нанъ; в. 51—55 нема; в. 57 — четверодневна от гроба воздвиг; в. 65 — заблудшихъ; в. 66 — избави насъ Боже; в. 68 — во вѣки; в. 69 — сочεται нас со лики.

Усты медь подають,	Осанна во вышних поюще
Чаюшимъ в сердцу желчь мають;	Младенцы еще от чреслъ суще;
Пренаисладши во Іерусалимъ ходяще	Благословенъ сый грядый
На жребяти сидяще	Во Іерусалимъ пришедый
15 Осанна!	20 Спаси насъ.

Р. VIII. Ч. 14: Сей вариант незамітний нічим, досить поплутаний і скорочений; має тільки 6 строфок: 1—3, 6, 13 і 10 (на кінці). Те саме дотикає теж варіанта: Р. VIII. Ч. 31.

Р. X. Ч. 36: в. 1 — сіоня; в. 2 — возсѣдить на коя; в. 3 — Захарія; в. 4 — Софронія; в. 11—14 такі:

Усты медь подають сладчайши,
Сердцемъ желчь лютый, прегорчайшій,
Во Іерусалимъ ходящу,
На жребяти сѣдящу.

Друга строфка в сѣм рукописі третя, а перші її два стихи такі:

Спѣшно пойдѣмо и принадимо,
Во Вѣчаію вси грядимо;

в. 16—17 теж змінені:

Дѣти вопіють,
Сладцѣ глаголють.

Намісь в. 21—25 є отсі:

Осанна въ вышнихъ поющіи,
Младенцы, иже от чревъ суци;
Благодать намъ велика,
Єже пришедъ Владыка,
Єсть дана.

Дальші дві строфи перемінені; перше стоить 7, опісля 6; зміни в них такі: в. 31—34:

Приде сіонъ спасъ Вавилоня,
Иведегъ грѣшныхъ єго от огня;
. воздвизаєтъ,
Иже спасєтъ от грѣха.

в. 26—30 виглядають так:

Отроцы сіє знаменаше,
На жребцѣ спасєніє наше;
На немъ єго увѣрша
И устнама воспѣша:
Се царь пашъ.

Строфка 9 (в рук. 8) така:

Старый паде ся (sic!),
Испроверже ся;
Хрїстосъ грядєтъ возвести
И ко себѣ привести
Сіонъ градъ.

в. 47 — и горцѣ вси єго; в. 48 — здѣ пребиль; в. 49 — не бы братъ нашъ умерлъ; (9 і 10 строфки знов перемінені); в. 42 — днєсь вчера

- Ризы постплаху, путь украшаху, Сестры рыдаху, путь украша[ху],
 Горць его барзо плакаху ; Горко его барзо плакаху :
 На немъ его утѣшаху Аще бы ты зде былъ,
 И уснами воспѣша : То бо братъ нашъ живый былъ
- 25 Нѣсть се желчь. 50 Намъ зряще.
 Пророци сіе знаменаша,
 На жребцу спасеніе наше.
 Захарійа великій,
 Ісаія пророки
- 30 Ослятем. 55 Всѣхъ ради.
 Приидеть осяна спасъ Вавилона
 Всѣхъ насъ избавъ отъ Сіопа.
 Воздвизаєть фикиковъ
 Юже спасе отъ грѣховъ
- 35 Тмами темъ. 60 Владичѣ.
 Сулима избави пророки,
 Кравія излиялъ намъ токи ;
 Ныйъ нѣсть ти Сулима,
 Но Йерусалима
- 40 Новый градъ. 65 Лежацихъ.
 Всяческая создавий дланію,
 Вечерь пришелъ былъ въ Віванію
 И Лазаря воскресилъ
 Во единомъ словоси
- 45 Смердяща. 70 Ангеломъ.

Честъ Богу, хвала во купѣ
 И пѣніе заспѣваймо
 Людіе, грѣшныхъ Богъ
 Бо сей Владика поємъ

75 Достойно.

Паралелі: Почаївський Богогл. (1790), ч. 44; Львівський, ч. 52, ст. 99—101. — Р. II. Ч. 5. — Р. III. Ч. 37. — Р. VIII. Ч. 14 і 31. — Р. X. Ч. 36.

17.*)

Р. III. Ч. 39

Цорко сіонска, днес весели ся
 О томъ, же царъ твой днес приближи ся.

шедь во ; в. 45 — изъ жертвыхъ смердяща ; 11—12, 14—15 строф — нема ; в. 63—65 такі: Самъ насъ падшихъ возведи

И ко себи приведи
 Въ сіонъ градъ.

*) В Р. II. Ч. 28 — варіант сеї пісні виглядає так:
 Церкве сіонская, южъ весели ся
 О томъ, же царъ твой днесъ приближи ся.

На тихом жребцу покорне вжидаєт,
И всѣх вѣрных на три[у]мфъ взывает.

Приход же, Христе, з дячными слугами,
Додай веселости своими псалмами.

Котрый спѣшит ся кров свою проляти,
Нас от вѣчной муки высвободити.

Вижд человекѣ, что Богъ даруєт,
Волное тѣло свое за насъ офѣруєт.

Знай, же то милость отцевска справуєт,
Невинного агнца нам выправуєт.

Котрый спѣшит ся тяжкіє муки пріяти
И пречистое тѣло свое распяти дати.

Приходит всѣх нас от грѣхов спаси,
И распятиєм своим нас откупити.

Мы теб, о Христе, тебе стрѣчаєм,
Сими квѣтками любовно витаєм.

Осана, Христе, наш избавителю,
Благословен грядый наш откупителю.

Дай нам по смерти жал занехати,
Христос воскресе радосно заспѣвати.

На тихомъ жребцу покорне бѣжаєт,
Всѣхъ людей вѣрныхъ на тр[і]умфъ взываетъ.

Которій спѣшит ся кровь свою проляти,
На[сѣ] от вѣчныхъ мукъ выслободити.

Страсть округную, тяжкіє раны,
Которіи будутъ на тѣлѣ з[а]дапы.

Знай, человекѣ, что Христос ся даруєт,
На полную страсть за нас ся готуєт.

Мы тебъ, о Христе, тебъ тебе стрѣчаємъ
Вдячними вѣтми любовно витаємъ.

Осана, Христе и Збавителю,
Благословенъ грядый во имя откупитель.

Дажь намъ по смерти жалъ занехати,
Христосъ воскресъ миле заснувати.

18.

Р. II. Ч. 34.

Южь ся жыды из[о] брали,
Абы Христа где поймали:
Поимавше хотять бѣчовати
И на крестѣ¹⁾ розъпинати.

Во горотку поимали,
Назять ручки завязали;
А Июда розъслабѣвше,
Свое сердце запаливше
Приступивъ до Христа чудне,
Поцуло[вав]²⁾ его блуд[н]е.

О Июдо злочестивый,
Зеръцало слуг³⁾ неправдливый!
Волѣвъ бе[с] ся не вѣродити,
Нежели тоє учинити.

Гды пришолъ панъ ко Пилату,
Возложили на него шату;
Приведоша ко Пилату
Же его суди латву⁴⁾.

Потомъ у стовца бѣчовали
И на крестъ распинали;
Во той часъ ся слонце затопѣло,
Якъ на небѣ бы не было.

По окрутной такой муцѣ,
Отдалъ Богу духъ во руцѣ.
Ученицѣ изъ креста пзняли
И во гробѣ полагали.

Матка сѣрдечне плакала,
Коло хреста умлѣвала:
Увы, сыну, любимое!
За що теръпишь неви[н]ное?

Плачѣме ся вс(ц)ѣ Християне,
Якъ за насъ Христось теръпѣвъ раны.
За то нехай буде честь и хвала
И на вѣки вѣкомъ слава.

1) В ориг. крестъ. 2) В ориг. поцулобаба. 3) В ориг. слуго. 4) Тут поповский текст.

19.

Р. Ш. Ч. 41.

О все створеня! По умершомъ пану,
Плачут вси ревне по вышнемъ гетману.
По невинности, пане, умираєшь,
То за нас грѣшныхъ страсти пріймаєшь.

Гды тя Жідове такъ срого убили,
Терновій вѣнецъ на главу зложили.
Не маюť пана за месѣяша,
А ты єсь потѣха наша.

На гору Голгофту Христа провадили,
На крестъ руцѣ и нозѣ Жідове прибили.
А так волали: Возми, распни єго,
Сєго царя іюдейскаго.

Гды главу твою до моску пробіли,
Тѣло святоє бичами въ слупа збили
И презъ потокъ кнсовъ вели,
Ланцухами всѣ там упали.

Матка Христова под крижемъ стояла,
З жалю тяжкого сердцемъ умлѣвала:
Сину наймилиѣшій, что ми повѣдаєшь?
Тепер святую главу скіляєшь.

Мечъ сердце моє пз болемъ протече,
Яко ми предъ тымъ Сімеонъ прорече,
Нинѣ ся сполнило пророчество єго,
Праведнаго Сімеона того.

Видячи матку под крыжемъ болезну,
Носячи жалостьъ душевну и тѣлесну,
Апостоль Іоанъ дѣву потѣшаєть
И за матку єя примаєть.

На рукахъ сина якъ солнце держала:
Не такій єс былъ, колимъ ты повивала.
А тепер тѣло святоє зранили,
И кровъ святую з тебе выпустили.

А бокъ ти святой копіємъ пробіли,
А с креста знявши во гробъ положили,
Камнемъ тяжкымъ з верха прикрыли,
Дали печатп стражією с кустодією.

А мы на колѣна Ісусу впадайме,
 Со страхом страсти его лобизайме;
 Воскресни, Боже, рач нам даровати,
 Тут ты выхваляти, в небѣ царствовати.

Паралелі: Записки, т. XVII, 2, ст. 57—58.

20.

Р. II. Ч. 37.

Ісусе, царю распятыи на крест[ѣ] древяномъ,
 Сокрушивъ еси мощь бѣсовъ, [в] радость христіаномъ.
 О проклятыи и невѣрный, злыи роде евѣре[и]скый,
 Почто страждетъ бесъ милости Ісусъ Назоре[и]скый?

Анна, Пилать и Каифа где крестъ бировали¹⁾,
 Слуги Христа бѣчовали і короновали.
 Воина темна Лов[гн]на, его принудили,
 Конюю бокъ отворили, кровь и воду изъточили.

Слонце во тму примиле ся, луна окропляше,
 Ёгда агнецъ незлобивый на крестѣ²⁾ умираше.
 Лець твердѣшии патъ каменемъ евреская сердца,
 Не зъпознавше створителя, камень позна творца.

21.

Р. II. Ч. 31.

Душе моя грѣшна[я], востани ране[нь]ко,
 Позри на раны Бога (своего), зомлѣеть серъденько³⁾.
 Руцѣ и нозѣ его прибили,
 Кровь и воду изъточили
 Лѣйте ся слезо[нь]кы.

А что то за бѣда, котра за сусѣда
 вѣдаешъ, себе маешъ,
 Ёще пог[л]ядаешъ оченьками
 Смут[н]енькими, слове щиримы,
 Раму (?) обѣцюешъ.

Іды восъзрѣвше на крестъ матка распятого
 Тебе сына и Бога окоронованого,
 Ані сътерпѣти от жалю може,
 Якую болѣсь на крестѣ⁴⁾, Боже,
 От жидовъ терпѣвъ еси.

1) В ориг. перша буква ф; я поставив ѓ, бо слово з ѓ не існує на Угорській Руси. 2) В ориг. крестъ. 3) В ориг. серъденько; 4) В ориг. крестъ.

Кто бы не заплакавъ на такую брагу,
 Гды остатную кровн кроплю¹⁾ вылявъ²⁾
 Ёще за нима проситъ до Бога отца:
 Отпусти имъ, пане, не видятъ, что творятъ
 Окрутни жидове! Испол[н]и[ло] ся то все пророчество
 И пекло сѣмо затворяеть ся,
 Наротъ лютьски[й] назатъ вернетъ ся³⁾
 До росъкошовъ небесныхъ⁴⁾.

Такъже звоени, Збавителю, незносне злости, (?)
 Что пробито терностию ашь до моск.и кости
 Руцѣ бишь.... сложити, якъ добродѣю,
 Толко же руцѣ не (и)вмытъ мѣю,
 Не имашъ где умыти.

Гради, душе, прямо, умыешъ ся тамо,
 Восъпримисте нище (?), ко творцу слезаще,
 Смерть болѣзнена, а намъ збавлена,
 Крестъ и копѣе и всѣ гвоздие
 На наше збавленя.

Восъстанъ грѣшна душе, престанъ юшь грѣшити,
 Якъ перестанешъ г[р]ѣшити, можешъ в небѣ быти;
 Творецъ и Збавитель тебе искупуе,
 Крестомъ от враго[в] избавляе,
 Будешъ кролевати.

Перестанъ грѣшна душе отриданна,
 Поки кроль небесный приде от горноп полати⁵⁾,
 И насъ со собою обѣця[е] взяти,
 Только потреба грѣховъ перестати,
 З ними вѣчне царств[о]вати.

22.*)

Р. VII. Ч. 1.

Подякуйме Пану Богу

А здавайме⁶⁾ честь і хвалу ему!⁷⁾

1) В ориг. кровъ. 2) По сѣм слѣдуе два слова: ко Пилату; 3) Намість: вертаеть ся. 4) В сю строфку стягнені дві, незвичайно поцсовані; 5) В ориг. полацовъ.

*) Р. III. Ч. 43: 6) здаваме; 7) по сѣм ідуть отсі два стихы:

Он бо чрез свое мученя
 Даст нам грѣхов отпушеня;

Эъ неба вступил¹⁾, понижил ся
А эъ Маріи панец²⁾ народил ся.

Три а трицетъ рочки працюавъ³⁾,
Ничь⁴⁾ на святымъ крижу⁵⁾ умерти мавъ.

Ламала Матка своей руци,
Нижь видѣла сына въ тяжкей муци⁶⁾.
Сына своего премиленого,
Ажь на святымъ крыжу⁷⁾ распятого.

Слышала го⁸⁾ плачущаго,
Видѣла го⁹⁾ укырвавеного;
Не могла го словомъ потѣшити,
Ани его святу кровь заставити.

То свята кровь по нимъ текла¹⁰⁾,
Эъ главы, эъ бочка¹¹⁾, эъ чистаго живота;
Та свята кровь¹²⁾ насъ выкунила,
Эъ мукъ великихъ, горящаго¹³⁾ пекла.

Велькимъ¹⁴⁾ гласомъ Христось волаля,
Нижь на святымъ крижу¹⁵⁾ умерти малъ;
Бы ся человекъ розпамятувавъ,
О якъ бы го Богъ вѣрно миловалъ¹⁶⁾.

Христе про твое омучиня¹⁷⁾,
Рачъ намъ дати грѣховъ отпущиня.
Бы насъ не взялъ вѣчный пламень,
Захочай насъ, Іезу Христе, амень.

Аминь, аминь, такъ Боже дай,
Бызме пришли сполу въ небесный рай.
Абызме ся такъ достали,
Эъ Христомъ паномъ въ небѣ пребывали,
Ажь на вѣкѣ вѣковъ, аминь.

Паралелі: Р. Ш. Ч. 43.

1) ступилъ; 2) сього слова нема; 3) третя и три рокы працюавъ; 4) гды; 5) крестѣ; 6) видячи сына в тяжкой муцѣ; 7) крестѣ; 8) его; 9) его; 10) свята кров его по нем текла; 11) з боку; 12) тота кровь; 13) из; 14) великимъ; 15) коли на святомъ крестѣ; 16) Абы ся человекъ распмятал, } Якъ его Богъ миловалъ; 17) ся строфка, остання тут, звучить так:

Христе, презъ твое мученіе,
Дай намъ грѣхов отпущеніе,
Абы нас минул вѣчный пламень,
Ухочай нас, Христе, аминь.

23.

Р. VII. Ч. 2

О грѣшний челоуѣче
Памятай на себе,
Что Христось Богъ терпилъ,
На крижу про тебе.

Найперше с панѣнкомъ
Маріомъ ся розлучаль,
Богу отцу своему,
Матичку поручаль.

А потомъ си ишолъ
Молити до заграды;
Жыди го вартують, —
Влапити бы ради.

Жыди го вартують,
Абы ся имъ не сховаль,
Вѣру христіанску,
Бы не научуваль.

Дванаць апостоловъ,
Маль Христось панъ вѣрный,
А Іудашъ го продалъ
За тридцать срѣберныхъ.

А гнетка тотъ Іудашъ
Давъ знамена жыдамъ:
Тогда го лапайте,
Кедъ я буду при н(ь)омъ.

А якъ ужъ Ісуса
Съ повразми вязали,
Тогда Іудашови
Одійти казали.

А якъ ужъ на него
Тяжкий крижъ сложили,
Же го мусить нести
Сынъ божій невинный.

А якъ го ужъ вели
Съ Іерусалимъ мѣста,
Скырвавена была
Подъ ногами цеста.

А якъ го ужъ вели
На калварску гору:
Седемъ разъ упаднулъ
Про христіанску вѣру.

Седемъ разъ упаднулъ,
Сердце умлѣвало,
Между мордарями
Лютости не мало.

Седемъ разъ упаднулъ,
Нимъ на гору вышолъ;
Седемстократъ зомлѣвъ,
Нежели на крижъ пришовъ.

Панѣнка Марія
Стократъ разъ зомлѣла,
Нишли своего сына
На крижу видѣла.

А якъ му тернюву
Коруну сложили,
Его святу главу
Окрутиѣ зранили.

А якъ го ужъ горѣ
С крестомъ поставили,
Вшитку кровъ и воду
Съ него выпустили.

Нихто не жаловаль
То пресвяте тѣло,
Лешъ ся го мордаря
Высмѣвали с него.

Лешъ го жаловала
Побожна Веронка,
С главы хустку сняла
Втерти ся му дала.

Заразъ на той шматѣ,
Тварь Христа zostала;
Побожна Веронка,
Ужъ святомъ остала.

Иосифъ съ Никодимомъ
 Съ крижа го съняли,
 Панѣнци Маріи
 На руки го дали.

Иосифъ съ Никодемомъ
 Пилата просили,
 Жебы святе тѣло
 До гробу вложили.

Иосифъ съ Никодимомъ
 До плаща увили,
 Съ великомъ побожествомъ
 До гробу сложили.

Плачте над нимъ скалы,
 Плачте надъ нимъ воды,
 Плачте надъ нимъ вышитки
 Побожны народы.

О Христе, о пане,
 Най ся намъ то станеть,
 Най ся намъ то царство
 Небесне достанеть.

О Христе, о пане!
 Рачь ся змиловати,
 Бысме могли с тобомъ
 Въ небѣ пребывати,
 Ажъ на вѣки, аминь.

24.

Р. VII. Ч. 3.

О Боже мой милостивый,
 Спасителю справедливый!
 Христе, Спасе, на крестѣ висиши,
 Про насъ грѣшныхъ тяжесть мукъ терпиши.

Подъ крестомъ, людіе, станьме,
 На Иисуса позирайме;
 Якъ онъ горко на души, на тѣлѣ,
 Терпитъ муки тяжко неповиннѣ.

Онъ якъ злодѣй поиманный,
 Мотузами повязанный;
 Ко Пилату судіи веденый,
 На горьку смерть живо осужденый.

У Пилата прutowанный,
 Терновымъ вѣнцемъ вѣнчанный;
 На смѣхъ предъ нимъ колѣна сгибають
 И по святыхъ лицахъ ударяють.

Одежду ему снимають,
 Трость во руку влагають;
 Царемъ его смѣшно называютъ
 И во нечесть очи заплеваютъ.

Витай царю! смѣхомъ кажутъ,
 Покойнѣ руцѣ повязутъ;
 Кричатъ: Распи, о Пилате, его,
 На насъ и дѣтехъ нашихъ кровь его.

25.

Р. VII а. Ч. 3.

Смотрь грѣшнице, человекѣ, на распятя Хрѣстово,
Яки про тя терпять муки — смотрь на главу, ноги, руки;
Вшитки уды скатованы, преболестны всягдыи раны.

Смотрь грѣшнице, человекѣ, на крест кырвю залятыи!
Про тебе тота кровъ тече, грѣшный, злостливый человекѣ,
А ты ся прецп не каешъ, и грѣшити не престасешъ.

Затвердѣлый на грѣхъ смѣлый, под ку кресту, человекѣ,
Ачей смякне сердце твоѣ — и розпадет ся на двое
Як увидишъ невиннаго — грозны страсти Спаса твого.

О грѣшнице, безбожнице, покай ся, покай ся уж расъ,
Хрѣстіяномъ ся называшъ -- а Христа на крест прыбивашъ,
Векши болести додавашъ, бо грѣшити не преставаешъ.

26.

Р. II. Ч. 32.

По востании твоємъ, Христе,
Пресла[в]но яви ся ученикомъ твоимъ.
Откупилъ весь [свѣт], Христосъ миръ свои даруѣ:
Руцѣ, нозѣ и ребра всѣмъ показуѣ.
Приди, осяжи и виждѣ, не буди невѣренъ,
Но вѣру проповѣждѣ, же Божъ естъ нетлѣненъ.
Жены мирносицы рано придоша,
Гласъ анге[л]ский слышаше, не обрѣтоша.
Воскресъ Христосъ Господѣ, скоро теците,
Всѣмъ ученикомъ бывшимъ сие речите.
В лѣтахъ многихъ лежаще Христосъ исцѣл[ы]:
Возми одръ твой и ходи всюду поводи.
Проповѣждѣ величество, виждѣ вѣрою не смути ся;
Слезне Христу помоли¹⁾ ся.
Во Самарию пришедѣ воды прошаше:
Аще бы вѣдала, кто [г]лаголяше,
Источникъ во сей жизни далъ бы ти пити,
Всѣмъ благовѣр[н]ымъ сердца в ней изъцѣлити.
Слѣпороженъ изъ чрева сонца не вѣдѣ;
Тому очи просвѣти еже провѣдѣ.
Ісус Христосъ Месия, той му далъ жити²⁾,
Нихто же възможе того изъцѣлити.

1) В рук. помоло ся; 2) в рук. жици.

На горѣ елеонъскои со ученіки,
 Глаголаше тебѣ вся пророки.
 Вышняя со нижними нынѣ спѣвають,
 Правдиваго Месию всѣ выхваляютъ.

27.*)

Р. П. Ч. 7.

Выйде Богъ к высокої¹⁾ горѣ,
 Стрѣчаютъ его ангелскія хори.
 Другъ²⁾ къ другу вопѣютъ,
 Что³⁾ сей грядеть, глаголютъ — возмѣте.

Возмѣте врата князи ваша,
 Грядеть бо се оутѣха наша.⁴⁾
 Имущъ ризы червлены⁵⁾
 И кровію окроплены — царь силамъ.

Царь силам от нѣдръ Бога отца,
 Денница пресвѣтлаго солнца⁶⁾;
 На земли то воспріять,
 Гди на крестѣ былъ распять — за вес миръ.

За вес мир пострада множество
 Адама истлѣвше естество
 Во дно ада изходитъ⁷⁾
 И всѣхъ вязнецъ⁸⁾ свободить — [з] отхланы.

[З] отхланы вси суть освобождены
 Апостолы скорбми исполнены;⁹⁾
 Горѣ въ небо взираютъ
 И съ плачемъ волаютъ: Не остави насъ.

Не остави нас сирыхъ свопхъ¹⁰⁾, отче,
 Возми нас съ¹¹⁾ собою, творче.
 Пречистая молбами
 Буди всегда съ¹²⁾ нами — на земли.

На земли апостоломъ рѣша¹³⁾
 Ангели къ намъ¹⁴⁾ сълетѣша:
 Мужіе, что стоите,
 Скорбми¹⁵⁾ в небо что зрите — пакѣ прійде.

*) Рукописи II—III не мають важнійших ріжниць, тому не виписую їх. Р. X. Ч. 65: 1) По висоци; 2) другъ; 3) кто; 4) грядеть царь, сей есть потѣха наша; 5) червени; 6) слонца; 7) висходить; 8) и всихъ

Пакѣ прїйде во великой¹⁶⁾ славі,
 Воздати комуждо судъ явѣ;¹⁷⁾
 Обличати вся дѣла,
 Что¹⁸⁾ на земли съдѣла¹⁹⁾ — всякая плоть.²⁰⁾

Всяка плоть на небо не възйде,
 Дондеже духъ святой не снїйде²¹⁾
 На²²⁾ землю къ створенію,
 Его обличенію — потѣха.

Потѣха въ Іерусалимѣ,
 Духа свята ожидайте нынѣ,²³⁾
 Который васъ прославит
 И на путь правъ наставит — во скорѣ.

Во скорѣ zostали оутѣшены²⁴⁾
 Ангелскы²⁵⁾ словы оутвержденны.
 З дѣвою пречистою
 Маткою божїєю²⁶⁾ — съгласно.

Съгласно бранными оустами,
 Молим тя, буди всегда съ нами:
 Дару[й] часы спокойны,
 Храни [от] гладу и войны — всѣхъ вѣрныхъ.

Порівнай: Почаївський Богогласник (1790) під ч. 60 і Львівський під ч. 68, ст. 134—135. В Богогласниках має ся пісня лише десять строфок, у нас дванадцять. Друга половина її рїжнить ся злачно від друкованих текстів. — Р. II. Ч. 30. — Р. III. Ч. 45. — Р. 10. Ч. 65.

28.

Р. III. Ч. 46.

Іерусалимъ градъ святой Сїонъ,
 Просвѣти ся днесь, не буди мрачен.
 Христось на горѣ прямо тебе стоит,
 От земля на небо днесь ся возиосит.
 Ангелы тамо от небесъ слѣтают,
 И апостолом красно повѣдают.

святыхъ ниводить; 9) скорбни наложены; 10) твоихъ; 11) со; 12) со; 13) апостолы быша; 14) егда; 15) скорбными; 16) велицей; 17) царь силамъ воздати суть яви; 18) што; 19) содѣла; 20) всякъ человекъ; 21) прїйде; 22—23) сих чотирьох стихів нема; 24) во скорыи вси стали вѣшнены; 25) ангелскими; 26) останні два стихи звучать так:

Въ Іерусалимъ течаху,
 Хвалу Богу здаваху.

Невидимо галгалеяне;
 Христос паки на свѣт судом стане.
 Сей есть Спаситель рода адамова,
 Иже пришедый красный из едема.
 Оужасоша ся лица ангелстїи,
 Оустрашиша ся и преисподнии.
 Хоры ангелстїи его хвалите,
 Яко царя славы врата возмѣте.
 Днес восходитъ ко отцу своему,
 Послати духа хору апостолскому.
 Възде и рече ко отцу своему,
 Да послеть благодать всему міру.
 И апостолом сїце тогда рекль,
 Когда со славою от них ся вознесл.
 Бгда отиду, утѣшител прїде,
 Всѣх на истинѣ вас мнѣ прїведе.
 Ми незлобиво уподобѣм ся,
 Прїяти духа уготовѣи ся.
 Як на апостолов тако и на насъ,
 Дух святой да снидет и оросит нас.
 Соблюдай нас, Христе, от всяких бѣдъ,
 Да славим тя во тройцѣ, во безконечный вѣкъ.

29.*)

Р. II. Ч. 8

Источникъ духовный, радости исполненный,
 Страны всего свѣта крикиѣте, съ апостолы прїимѣте,
 Росы благодати.

Облакъ покрываше, языки раздаяше,
 Рыбарем огненная, Бвреомъ ужасная
 И всѣмъ врагомъ страшная.

Спасъ нашъ избавитель п духъ просвѣтитель,
 Отецъ во безначален и божеством сину равень,
 И духъ съ престоломъ.

*) Тут не подаю відмін тому, що ся вірша знана із Богогла-
 сників, на підставі яких (і мойого тексту) можна її докладно схаракте-
 ризувати.

Истинный духъ правый от отца посланный,
Вѣрныхъ сердца просвѣти, благодатию ороси,
Параклитъ небесный.

Фестъ пресвѣтлый, нынѣ въ Іерусалимской сѣни,
Духомъ покрываше ся, шумъ бурный являше ся,
Во градъ давидовъ.

Умныя силы, поють херувими,
Богу въ тройци дадѣмо, на колѣна припадѣмо
Поюще ты трисвятый :

Святой Боже отче, святой крѣпкий творче,
Святой безсмертный царю, прійми от насъ честь и хвалу
На вѣки.

Паралелі: Богогласникъ, ч. 69. — Р. II. Ч. 31. — Р. IV. Ч. 18. —
Р. III. Ч. 47.

30.

Р. III. Ч. 22.

На Ѡаворѣ преобразъ ся Ісусъ Христосъ славно,
Со пророки бесѣдовалъ невидимо, явно.

Ко Моусею и Ілію царь сыи глаголаше,
Тогда Моусей и Ілія, ужасни бываше.

Петръ, Іаковъ и Іоанъ, егда узрѣли Христа,
Упавше лицемъ на землю, закрываху уста.

Ѡаворъ гора исполни ся истинныя славы,
Же царь силамъ со двоима стоялъ верху главы.

Еще ему глаголющу облакъ свѣтелъ баше,
Сей есть сынъ мой возлюбленный, отецъ глаголаше.

Петръ глаголетъ: О Господи, добро бы намъ зде быти,
Токмо бы намъ три сѣни, Христе, учинити.

Сіе буди, о владыко, властію твоею
Сѣнь тебѣ, друга Ілію, третя Моусею.

Прійми, Христе, пѣсенъ малую, наше пѣніе,
Ты бо еси воистину, отче сіяніе.

31.

Р. III. Ч. 2

Въ златокванную трубу днесъ вострубите,
Предвѣчному цареви пѣсенъ пришейте,

Во російском сіяеть,
 Чюдо велми изявляеть,
 У Зарваници.

Радост днес ся исполняет в познаны часы,
 Воспѣвайте, вси людіе, слѣчнїе гласы.
 Назорея выхваля[й]те,
 Над Стрѣбною там витаите,
 Царя нашего.

Орган чюный возглашает в повѣтѣ земном,
 Просвѣщает, оздоравлиет, всѣх вѣрных :
 Э рожных краев притѣкають,
 Пред ним вси ся очищаютъ
 Милостіюю.

Грай, цѣвнице духовная, в славной корунѣ,
 Же Христос нас откупилъ на Олгоѣ горѣ ;
 Вѣрных Сїон просвѣщаетъ,
 Давидъ в гуслѣ выхваляеть,
 В прекрасном свѣтѣ.

Во Вѣзантію прихождаетъ, первїи Христа проповѣдаеть,
 Чермнаго моря досягаетъ,
 Многия страны наоучаетъ
 Вѣрити во Троици
 Всѣмъ славимаго.

По земли его влачаху, из уст зубы терзаху,
 Жилами нещадно бяху,
 Каменїя нань метаху,
 И там здрав яви ся,
 Орган исцѣли ся.

Доступилъ страны кѣвскїя на горы Вѣоанскїя,
 На которой крестъ поставляетъ,
 Благолат изявляетъ
 Иждутъ возсіяти
 Божои благодати.

Ознаймует благодати, на кїевскїх горах сіяти,
 Радосте нынѣ явленїе, креста воздвіженїе.
 Крестъ воздвигаемъ,
 На нем Христа лобызаемъ,
 Ему ся кланяемъ.

Великым гласом Христос водал,
 Коли на крестѣ святом умерти малъ,
 Абы ся человекъ роспамяталъ,
 Якъ его Богъ
 Миловалъ.

32.

Р. II. Ч. 12

(Початку нема).

.
 Роды земный, соберѣте ся,
 Оу Зарваници веселѣте ся,
 Возвышаєт Богъ
 Христіанскій род,
 Мы вѣрно припадѣм, кресту ся поклонѣмъ.

Вышніє силы здѣ приступите,
 Въ мѣстечку малом сіє видите;
 Квѣтовъ райскихъ цвѣтъ,
 Веселит ся свѣтъ.
 Мы вѣрно . . .

Агнецъ предвѣчный во мирѣ посланный,
 Милостивъ к нам зостал засланный,
 Съзидає люди,
 Показує чуди.
 Мы вѣрно . . .

Над Стрѣпо(то)ю град сей Зарваница,
 В кролевствѣ угерском врит ся царица;
 Надъ водами гласъ,
 Богъ взываєт насъ.
 Мы вѣрно . . .

Царю, избавъ насъ [от] гладу и войны,
 Огня, повѣтря, дай вѣкъ спокойный;
 Веселит ся градъ,
 Оуступаєт гладъ.
 Мы вѣрно . . .

Яви ся во снѣ крестъ Константіну,
 Имже побѣду восприять сілну;
 В рудѣ єму мечъ,
 Прогналъ врагов преч.
 Мы вѣрно . . .

Псалмы и пѣсни крестъ выхваляйте,
 На нем распятому хвалу воздайте ;
 Идет в небо глас,
 Бог звивает нас.
 Мы вѣрно . . .

Моляще всегда во дне и ноци,
 Царю нашему додай помощи ;
 Крестъ за сцентровъ дажд
 От вшеляких вражд.
 Мы вѣрно . . .

Людїе тебѣ днес ся кланяють,
 Оу Зарваници поклонъ отдають ;
 Взираеть миръ вес
 Приходяще днес.
 Мы вѣрно . . .

Абы Агаряномъ сокрушилъ главу,
 Вѣрному скиптру додай державу ;
 З высокости страх,
 Сокрушь враговъ в прахъ.
 Мы вѣрно припадѣмъ, кресту ся поклонѣмъ вси ревно.

33.

Р. IV. Ч. 17.

Хвалите Господа (2) съ небесъ,
 Съ творшаго(г) сей свѣтъ оувесь ;
 Хвалите его и отхланы
 Блистанїемъ дарованы ;
 Небеса небесъ Господа хвалите ;
 Волы вышше небесъ суще возносите,
 Хвалите Господа съ небесъ.

Сияюще в емпѣру языци,
 Хвалите его со земными лица ;
 Восхвалите творца,
 Творца несозданна,
 Блистанїемъ дарованны,
 Хвалите Господа съ небесъ.

Хвалите ангели силы небо и земля,
 И херувимы хвалите его со престолы
 Серафимы и ангелов хоры,

Хвалите его слонце и луна,
Небо и земля полна хвали его,
Хвалите Господа со небесь.

Яко той рече тако и быша,
Той повелѣ и создаша ся,
Поставы я во вѣкъ вѣка,
Законъ положи ради человекѣ,
Повелѣниемъ его вси немлющемъ,
Хвалите его на земли живуще,
Хвалите Господа со небесь.

Хвалите его от земли змиевы,
Бездна скоты, и дубравы,
Огнь, снѣгъ, градъ творящъ създаніе,
Вси роды вънемлюще :
Вѣтры бурныи Господа хвалите,
Грады, хоями, кедры суще
Возносите.

Звѣріе, скоты, гады, птицы пернаты,
Хвалите Господа царскія палаты
И вси людіе и вси княззы,
Судіе земстіе и вси образы,
Юноша и дѣвы, старцы со юноты,
Хвалите Господа вси чистоты,
Хвалите Господа съ небесь.

Паралелі: Богогласникъ, ч. 86.

34.

Р. Ш. Ч. 7.

Вострубите в трубы и псалмогласы,
Се бо дѣва, аки луна, нынѣ зачаша ся

Дѣва зачята, осѣненіемъ духа свята,
Езекіева врата, сія стамна злата.

Ева з Адамомъ масть днесъ веселіе,
В сей день от клятвы имъ раздрушеніе.

Сего мѣсяця в девятый псаломъ крикиѣмо,
Зачатіе присно дѣвы согласно славѣмо.

35.

Р. II. Ч. 15.

Свѣтлая зорнице, утренняя деннице,
Приводит ся Господеви чистая дѣвица.
Трилѣтствующая, всѣхъ святыхъ вышая,
Общанна, зготованна
Всѣхъ Богу чистая.

Ты прежде Адама чистая нознанна,
Же ся масть народити пречистая панна.
Вси пророци давно повѣдали явно:
З панны чистой народит ся
Всѣхъ творецъ преславно.

Родителей славна, Іоакимъ и Анна,
Нехай будетъ Богу Отцу на офѣру отдавна.
Сія отроковица, чистая дѣвица
Обрученна, приведенна
В рай божій агница.

Возопѣй, Давиде, же дщи твоя прійде,
Въ святая святыхъ церковь жити тамо вѣнїде.
Дѣвы возыграйте, пѣси ей воспѣвайте,
Съ свѣщами предидуше
Дѣву провожайте.

Захаріе святой, подщи ся прійти,
Обрученну, приведенну въ храмъ божій воздати.
Дванадесять тамо, ангеловъ питанно,
Яже тебѣ Дѣво служить
Ангель непрестанно.

36.*)

Р. II. Ч. 4.

Да прійдетъ всему миру радость,
От небесъ во Назаретъ сладость.
Архангель¹⁾ Гавріиль, от небесъ приспѣлъ
Благовѣстити, чудо зъявити²⁾ — пречистой.

Емпѣра³⁾ всѣхъ нас просвѣщаетъ,
От него Гавріиль вѣщаетъ⁴⁾
Маріи паннѣ непобѣдоми⁵⁾,
Из неба царици и владичици — пресвятой⁶⁾.

*) Р. X. Ч. 35.: 1) ангель; 2) явити; 3) емпировъ; 4) Гавріиль радость ей вѣщаетъ; 5) непожаданѣ; 6) пресвѣтлой; в сѣм рукописѣ 4-а строфка иде перед 3-ою; та 3-я виглядає так:

Младенца раждаець от духа,
 Гавріиль вѣщаець,
 Въ Тройци зачнеши сына, панно єдина,
 На радость миру, дѣво во емпѣру — святаго.

Изъ отца, духа¹⁾ святый изьходпть,
 Котораго тебѣ Гавріиль²⁾ глаголетъ:
 Заченши сына, от духа³⁾ єдина
 На радость миру, дѣво въ емпѣру — святаго⁴⁾.

Явственнo буди тебѣ нынѣ:
 Духъ святый сходитъ крылѣ⁵⁾ голубинѣ.
 Твоя ложесна, дѣво пречесна⁶⁾
 На веселіе, во спасеніе — веѣмъ вѣрнымъ.

Инымъ пророцы писали,
 От конецъ земли проповѣдали,
 Же то познанна, Марія панна,
 Снїде съ небесъ радость несказанна -- на вѣки.

На весь свѣтъ Дѣвѣ святой хвала⁷⁾
 От нынѣ и до вѣка да будетъ сей слава⁸⁾.
 От веѣхъ христїанъ, да будетъ⁹⁾ нам
 На земном трону¹⁰⁾, въ небѣ корону — на вѣки¹¹⁾.

Паралелі: Отся пісня є близьким варіянтom до надрукованих в Почаївськїм Бог. (1790) п. ч. 98. і Львівськїм (1886) п. ч. 111, на ст. 227—229. — Р. X. Ч. 35. — Мал. Пѣснословецъ, 1885, ст. 31—32.

37.*)

Р. VII а. Ч. 5.

Архангели з неба пришли до Богородицы,
 Як послове от царя до своєї царицы.

Младенца раждаець от Духа святаго;
 Гавріиль вѣщаець во Тройци єдинаго;
 Радуй ся, панно, сличная Дїяно,
 Благовѣствую радость новую
 Дѣво днесъ.

1) духъ; 2) которій тебѣ днесъ; 3) зачнеши сына, панно; 4) святая; 5) изидетъ духъ святый в крылѣ; 6) прекрасна; шестої строфки нема; 7) слава; 8) от нынѣ да будетъ сияна; 9) Богъ даруетъ; 10) тронѣ; 11) на вѣки вичныя.

*) Р. II. Ч. 11 — має тільки 27 стихів і не має кінця; замітні в ньому яzikові відмінн. В. 3 — предпокорне аж до землѣ; в. 4 — и голосом єдностайнымъ веѣ; в. 6 — поспѣшай ся что найсилнѣ до Христа и пана; в. 9—10: Прїйди моя сличная, на вѣки радуй ся, | Прїйди

Впред покорне вси до земли поклон учинили,
 А голосомъ одностайнымъ вшитки говорили:
 Прийди, моя голубице, прийди отъ ливана,
 Поспѣшай ся, що нарихлѣ до сына и пана.
 Прийди, моя ближняя, прийди голубице,
 Избраная, единая, любая горлице.
 Прийди моя красная, ликуй и радуй ся,
 Прийди моя сличная, на вѣки радуй ся.
 С тѣломъ тебѣ и з душею казалъ приходити,
 Подля боку тя своего казалъ посадити.
 С тмами войска своего до тебе приходитъ,
 До горняго палацу с клиромъ тя вводитъ.
 А паненка здумѣвши ся так отповѣдала:
 Вижду, же южъ година смертная настала.
 На годиньку только заснешъ! — мовили ангели,
 Жити будешъ аш на вѣки! — рекли архангели.
 А ктож можетъ смертелне тѣло возносити?
 О тоє мѣ трудно Сына и Бога проситы.
 Не смертелне сынъ твой, Богъ нашъ, три дни лежалъ в гробѣ,
 Моцу бой[с]тва встал с мертвыхъ, в небѣ почил себѣ.
 Мы по(тѣ) твоє тѣло пришли! — мовят архангели,
 З музикою и з органы стоят херувимѣ.
 Готови ся восходити с телесной темпици,
 Поспѣшай ся до небесной и вѣчной радости.
 Поспѣшай ся, бо ты начнутъ всѣ роды славити,
 От нынѣ и до вѣка „Радуй ся“ мовити.
 Послухай же, що на приход твой тебѣ спѣвають,
 Что уха смертелны нигда не слухаютъ.
 Не осгавя[й] же насъ сирых, наша заступнице,
 Не о(т)пушай нас в напастехъ, мощная царице.
 Не оставлю, але буду за вас ся молити,
 Тилко и вы перестанте Бога юж гнѣвити.

моя странная, ликуй и красу[й] ся; в. 12 — ведлу[г]; в. 13 — 14 —
 нема; в. 15—16: А паненка здумавши ся, тако отповѣла: | Вижу, же
 юж година мѣ смертна(я) приспѣла; в. 19—20 — нема; в. 21 —
 несмертелный сынъ мой и Богъ три дни...; в. 23—24 — нема; в. 27 —
 блажити; в. 30 — чого уши смертелныи нигды не слухаютъ; в. 32 —
 можная; в. 33—34 і 36—40 — нема.

Р. III. Ч. 23 — має 30 стихів; великих відмін у ньому нема, тільки
 останні два стихи нові:

Дай нам в небѣ пребывати, моли ся со слезами,
 В ден страшнаго суда причини ся за нами.

Гнѣвасмо мы грѣхами, ты ся панно моли,
 Очи смерти гнѣва его и тепер утыли (нам. утоли).
 Где мы дѣти без матки маем ся подѣти?
 Заставилъ врагъ печелныя, смертелныя сѣти.
 Упроси намъ сына своего, Мати Пречистая,
 И милосерднаго творца, Дѣво всечестная.

Паралелі: I. Франко, Карпат. літ. ст. 140. Ч. 11. — Р. II.
 Ч. 11. — Р. 3. Ч. 23.

38.

Р. II. Ч. 13.

Предста царица на високомъ тронѣ
 В шатѣ солнечной и в златой коронѣ.
 Руцѣ простерши, сына си обемши,
 Молитвы приѣмши.

Сладкаго Христа мати сладчайшая!
 Ратуй нас, панно, ратуй святѣйшая.
 Спаси нас от бѣдѣ, мати преблагая,
 Дѣво святая.

Благословенъ плод чрева твоего, Маріе,
 Щасливый оwoць от такого древа.
 Сына своего умоли за нами,
 Своими слугами.

Ратуй насъ, панно, ратуй волаемъ,
 Мати святая, к тебѣ прибѣгаемъ;
 Прийми молитвы, дай отпущеніе,
 Душам спасеніе.

О панно, чому землю оставляеш
 И на воздухѣ вѣдѣти ся даешъ?
 Дай твою помощь царю (имярекъ)
 Благовѣрному пану.

Князей укрѣпи на враговъ противныхъ,
 Крестом воружи воиновъ предивныхъ.
 Рицкерем славным даруй теж звитяство
 Тримаячи панство.

Ратуй, Маріе, ратуй Владичице,
 Кровом крыль твоихъ покрый нас, царице;
 Ратуй нас, ратуй, ниско упадаемъ,
 Поклонъ отдаемъ.

Паралелі: Р. IV. Ч. 9. — Сей варіант зовсім ідентичний з по-
висше друкованим.

39.

Р. III. Ч. 3.

Благовѣстите днес радост всему міру,
Панна Пречистая во горнемъ емпиру,
Святін свои руцѣ простіраєть,
Як matka сына за нас ублагаєт.

Со вѣсьми святыми и ангелскім хоромъ,
Нас покрываєть своим омофоромъ,
Паче електра омофоръ сіяєть,
Нас вѣсьх вѣрных людій покрываєт.

Днес вси вѣрніи начнѣм празновати,
Избраной от вѣсьх родов весело спѣвати;
Чудо ужасно, а невѣрнымъ страшно,
Нам христіяномъ зѣло ест прекрасно.

Сію на воздухъ видѣв святыи Андрей чюный
Молящу Христа за миръ христіяски;
Моли ся к тому и во день судный,
Жебысмо не впади в пламен ге[е]нскі.

І Роман пѣвецъ молебно спѣваєть,
Во влахерістей церкви Дѣва днес выкрикаєт,
Моли ся выну за царя и люди,
Сущим во скорбехъ помощница буди.

Тебѣ вси патрїарси, молебно спѣвають,
Царіє и князи главы своя скланяють,
Свиток от тебе, царице, прїймають,
Душу и тѣло тебѣ отдають.

Жезлъ Ааронов, квѣток из Бсея,
Избави нас нужды во времена сія;
Не дай во скорбехъ во свѣтѣ пребывати,
Бысмо тя могли, панно, выхваляти.

Ты бо престопши у небесном трону,
У святыхъ Тройцы имѣєшь корону,
Тебѣ исткану от дванадесят звѣзд слѣчне,
По смерти жити нам даруй в небѣ вѣчне.

40.

Р. II. Ч. 23.

О мати Дѣво святая,
 Мати пренепорочная!
 Ты намъ творца породила,
 [Ты] намъ царство состроила.
 Херувимовъ славнѣйшая,
 Серафимовъ святѣйшая!
 Тебе сили небесныя,
 Тебе вси роды земныя
 Непреста[и]но восклицаютъ,
 [З] радостию пѣснь спѣваютьъ:
 Радуйся наша царице,
 Радуйся владичице,
 Радуйся райска голубице,
 Намъ всѣмъ вѣрнымъ заступнице!
 Бесме могли достигнути
 Тебе чистую хвалити,
 Одесную тебе стати,
 От него благословенный гласъ услышати:
 Прийдѣте благословенны,
 Уготованное вамъ царство!
 Которого Христе рачъ намъ вѣрнымъ достигнути
 С тобою на вѣки.

41.

Р. II. Ч. 49.

Плачьтеся сердца мои золъницы,
 Упадохъ у тяжкыя грѣховнои темъницы.
 Ей нѣсть грѣшника, грѣшника толика,
 Якоже бо и азъ согрѣшихъ отъ вѣка.
 Душу и тѣло погубихъ во мѣрѣ,
 Лишихъся любве, надежды и вѣры.
 Погубихъ законъ создателя Бога,
 Прото и звержень буду пресвѣтлого ч[е]рѣтога.
 Раздрахъ одежду крещению панау,
 Юшъ, юшъ Богъ ми даде совышше изъткайну.
 Ей кто бо ми може изъпомощевати?
 Токмо едина Божа, о Божая Мати.

Шлемъ спасенія имѣю,
 Выну на тя бо возложихъ надежду єдину.
 От камо я поиду сей преокаянный
 И зтратвыи даръ от Бога данный?
 Пойду и припаду ко щедрой царпци,
 Небесе и земли Марии дѣвици.

42.

Р. VII а. Ч. 4

Поть твой плащ ся утѣкаемъ, о Дѣво Маріе,
 За охрану тя жадаемъ, панно милостива.
 Охранъ, заступъ, выслбодъ насъ, паненко Маріе,
 Не дай, не дай згубити насъ, Мати лютостива.¹⁾

Хранъ своя дѣтки, о матичко, къ тебѣ волающихъ,
 Обогати, божая родичко, в тебе уповающихъ.

Проти погляни, о Матичко, якъ ся з нами дѣе,
 Ахъ подаждъ намъ руцѣ свои ты наша надѣе.

Насъ зо всѣхъ странъ обключаютъ вшеляки ускости,
 Нагинат насъ к ве[к]шому плачу не єдно нещастя.

О як ты насъ юшъ отпустишь, о матко ласкава,
 Ктожь насъ в ускости потѣшитъ, матко добротлива?

Причинъ ся всегда и за насъ до Іе[зу]са Сына,
 Знаме, же онъ тя выслухать, бо єсть єму мила.

Просимо тя со слезами, змилуй ся над нами,
 Выпросъ роки урочисты, а часы спокойны.

Не дай же насъ загубити з нашими грѣхами,
 Уховай насъ, Хрѣсте пане, о Матко ласкава.

43.

Р. III. Ч. 31

Ходил Адам по рау,
 По оном роскошном гаю.
 Всякѣ роскошѣ мал,
 Ходячи пѣсни спѣвал.
 Звѣрята го слухали,
 Пташки єму спѣвали.
 Звело Еву лакомство,
 Проклятое потомство.

Враг у густой травѣ,
 Приблизил ся ко Евѣ,
 Крікнул на ню з древа,
 Злякла ся єго Ева.
 Покоштуй ябка того,
 Дознаеш всего доброго.
 А Ева ябло урвала
 И Адамови подала.

¹⁾ Рефрен по кождих двох стихах.

Еда Адам скоптовал,
 Ангелъ з неба завоалал :
 Фора, Адаме, фора,
 С того красного двора.
 Адам закла з раю вышол,
 Свой очи он заплакал.
 О Ево, (2) зла жено,
 Минути было то древо.
 Минути было вдалека,
 Не зрадіти мене человека.
 А тепер есе барзо согрѣшили,
 Бога смо прогнѣвали.

Не слухати было ужа,
 Малас Адама мужа.
 Не хотѣлас сідѣти в раю,
 Вандруй куж с того краю.
 О Ево, Ево, нестыдлива,
 Чемус мене нарадїла ?
 Зато куж пряди прядїво,
 Застругавши веретїно,
 А я буду орати,
 Свои дѣти годовати.

44.*)

Р. II. Ч. 3.

- 1 Плакал ся Адамъ под раемъ,
 Же выгнанъ былъ з райскихъ краевъ
 От архангелскихъ вовъ.
- 2 Для причины ужа злого
 Ева звела мужа своего :
 Ълъ з древа змазаннаго.
- 3 Обнаженъ быхъ и стыдих ся,
 Услышавъ гласъ и съкрыхся,
 Ълъ з древа, обезумих ся.

*) Варїанти з Р. II. Ч. 26 і 42 — написані так неоправно, що їх трудно навіть брати тут для порівняня. Варїант із Р. IX. Ч. 18 зложений з двох пісень, нашого ч. 44 і 45. Перша половина має 14 строф, друга (з другої пісні) 10, між тим 4 нові. Подаю ті 4 строфки. Перед нашою пятою приходять отся :

Во твоємъ раю листвихъ многихъ,
 Отверзі двери твои,
 Нехъ ся насмотрихъ красоть твоихъ.

Перед нашою шестою строфкою йдуть отсі :

Раю всегда добродѣтели,
 Раю святы, всегда богаты,
 Позбуль емъ ся [тебе] окаяни !

В землю поиду, глаголаше,
 От неяже созданъ баше,
 Зла совита послушаше.

Слонце во тму премини ся,
 Луна во кровъ претвори ся,
 Егда бі рай затворі ся.

Р. III. Ч. 30. має тільки 7 строф і становить скорочений варіант друкованого отут.

- 4 Южъ не узрю отца мого,
Не услышу гласа его,
Бомъ прогнѣвал пана мого.
- 5 Древес райскихъ не обачу,
Квітовъ твоихъ азъ не узрю,
Роскошей ужъ не узрю;
- 6 Мене ради насажденный,
Евы ради загражденый,
От архангела затвореный!
- 7 Адамъ сице вопѣяше,
Непрестанно и рыдаше,
Глас жалосный испущаше:
- 8 Увы мнѣ, раю прекрасный,
Свѣте очей моихъ ясный,
Прочто ес такъ барзо страшный?
- 9 Милостиве, помилуй мя,
Ісус Христе ратуй мя,
Выйди на крестъ, подвижни мя.
- 10 Воведи мя въ [нечитко; в Р. III. Ч. 30: горы] свои,
Где живутъ ангелы твои
[3] избранными твоими.

Паралелі: Пісня про Адама надрукована в Почаївськiм Бог. з 1790 під ч. 38, у Львівськiм з 1886. під ч. 46. на ст. 84—86. Наша рiжнить ся від них так формою, як і змістом; лише провідна гадка спільна ім. Пор. Р. II. Ч. 26. — Р. II. Ч. 42. — Р. III. Ч. 30. — Р. IX. Ч. 18.

45.

Р. II. Ч. 18.

Размышлявъ себѣ Адамъ, чого бы ся добре звѣдалъ:
. . . . роскошнѣмъ раю, ходилъ себѣ по гаю.
Охъ ту бѣда на свѣтѣ, як у зѣмѣ, так у лѣтѣ,
Робити тяшко треба, хот¹⁾ ся наести хлѣба.
О Ево, Ево, минути было из далеку то древо,
Не израдити было человека. Отожъ ти Богъ дал[л] за то,
Чтось урбила, на тѣ²⁾, машъ кѹжилъ и веретено.
Урбила злая жено! Малась Адама мужа
Не слухати было ужа;
Роскошно есме ся мали, бѣды есме не мали.
Пташки вамъ завше спѣвають,
Зас[ъ з]вѣрятка васъ слухають.

А гды ангель ставъ шукати,
 Веаль Адама тірога (?),
 Волавъ ангель до Бога:
 Фора, Адаме, [фора]!
 Из раю, сличнаго мѣста.
 Выгнана была невѣста
 Для ябка вкушенаго,
 Презъ у[ж]а поганаго.
 Вандро[ва]въ Адамъ из раю,
 Сталь на зе[млѣ] краю;
 Обыдрѣл ся п[о] хвѣлѣ:
 Далюшь (?) нѣтъ двѣ милѣ.
 Въ пустыни край оравъ,
 Внесгднѣй плачь нигды не имѣлъ;
 орати,
 Гей, гей, за волы волати!
 Теперь робити мушу,
 Черсты, своимъ макоствомъ (?) душу.

46.*)

Р. II. Ч. 41

[Г]ди¹⁾ Бо[гъ] Адама изтворилъ рукома²⁾
 На образъ славы его:
 И далъ му жену, на имня Еву³⁾
 Изъ боку ребра лѣваго.
 Обѣцялъ ему раіски роскошѣ
 Якъ изъ женою жити;⁴⁾
 Только одного, древа райскаго
 Не казалъ ему укусити.⁵⁾
 А нещасливы[й], а не зычливый
 Такъ Еву изъводитъ:
 Возми яблыч[к]о, моя любочко!
 Такъ Еву изъраждасть.
 Ева не знала, от змея узяла,
 Яблычко изъкощовала:
 Прозѣтеръше руки, вкусила шуки (?),
 Адаму подала.

*) Р. X. Ч. 118 дає досить ріжниць, тому наводжу сей варіант у цілости у II части.

Адамъ кушаєть, ниць не въпознаєть;
 Ева изъпознала,
 Барвъ гола стала,
 Сама ся вастыдала.

Дуже ся стыдали, творца чекали,
 Жалосно плакали:
 Бо[гъ о]тець приходить, до нїхъ говоритъ:
 Що есте уробили?

Адамъ рыдає, слезы вливає,
 На Еву изъкладає;
 Мовить Богъ до Евы, до перьвой жены:
 Що всь уробила?

Ева рыдаєть, слезы воливаєть,
 На змею изъкладаєть;
 Мовить Богъ змею:
 Серцемъ ти мовлю, крестомъ тя проклинаю;
 Годуй ся на чревѣ!
 Ахъниці (?) Евѣ иди геть изъ раю.

Паралелі: І. Франко, Карпатор. література, ст. 145, Ч. 41 (через помилку подано там ч. 38). — Р. X. Ч. 118. — Записки, т. XVII, ст. 77—78.

47.*)

Р. II. Ч. 14.

Михаиле! Кто яко Богъ? Велии возопѣль єс,
 Гды с небесе Луцѣпера под ноги струтилъ єсть¹).
 Восхотѣль бо онъ²) проклятый равѣнь быти Богу,
 4 Той падаєть съ димоном юж тебѣ подъ ноги³).

Свою гордост по неволи мусѣль нахилити,
 Гды казанно му⁴) от престола до аду вступити.
 Идеже бо имя твое славимо биваєть⁵),
 8 Сатанайль съ димономъ отуду утѣкаєть⁶).

*) Варіант Р. IV. Ч. 10 — коротший від друкованого тепер. В. 14 звучить у ньому так: А Фараону сотворивий горє. — Останній його два стихи — по нашім 16 — такі:

Ты Еноха принесє еси южъ давно до раю,
 Тѣм же и ми чудєсь твоихъ славу отсылаймо (sic!).

Р. III. Ч. 4 має такі змїни: 1) до аду струтилъ єсь; 2) той; 3) тѣ падає со демоны юж тебѣ под ногу; 4) му — нема; 5) хвалимо быває; 6) сатанани со демоны отуду втѣкає.

- Не стерпить онъ, Михаиле, свѣтлости твоя,
 Утѣкает, забываетъ свѣтлости¹⁾ своя.
 С[д]авен еси, Михаиле, по всѣхъ странахъ земныхъ,
 12 Во цесарехъ и королахъ и славныхъ гетманехъ.
 Ты Мойсея з божей волѣ превель ест чрез море;
 Фараона звель в глубину огорнулъ ест море.
 Ты пророку Гедееону на гумнѣ яви ся,
 16 Тѣмже и онъ надъ Мадіама мощно укрѣпи ся.
 Варлааму, гди ослица ити не хотише,
 Пред тобою видяща тя из мечемъ стояща.
 Даниила межи лвы, ты о немъ не забылъ,
 20 Аввакумомъ, Михаиле, плѣнникомъ поставилъ.
 Архистарець молитвами тебе призываесть,
 Камен²⁾ жевломъ погруженный воды побераесть.
 Архангела молитвами тебе призываемъ,
 24 Помощникъ ту на земли, ходотая в небѣ.
 Михаиле, сохранилъ еси и твой храмъ от воды:
 Храни нас, Михаиле, от всякой пригоды.
 Да воспою и с тобою Бога всесилнаго,
 28 В тройци святой единого, всегда славимаго.

Порівняй: Почаївський Богогласник (1790), ч. 157; Львівський (1886), ч. 164, ст. 345—347. — Р. III. Ч. 4. — Р. IV. Ч. 10.

48.

Р. III. Ч. 21

Источниче благодати,
 О Іліє в небо взяты!
 Іліє сла[в]не, Іліє великий пророче,
 Пред пришествиемъ вторый Предтече,
 Іліє славне, Іліє великий пророче.³⁾

- 1) гордости; 2) Вірші 13—20 тут відмінні:
 Мойсея з божею ласкою превел ес през море,
 Фараона утопный горе, горе, горе.
 Еноха принесл еси юж давно до раю,
 Тѣм же аз чудес твоих славу возсылаю.
 В Єрїхонѣ Ісус Навін гды пре[д] тобою сталъ,
 Ісусъ Навинъ гды обачил, пре[д] тобою упалъ.
 Даниїла межи лвома ты не забыл ес,
 Аввакумомъ пророкомъ піцу ему послалъ есь.
 3) Сей приспів повторяесть ся по кождих двох стихах.

Ты пред Богом всегда стоиш,
А о мирѣ Бога молиш.

Ты в небѣ престоиши,
Со ангелы ликуеши.

Ты вдовицу утѣшивій,
З мертвыхъ сына воскресивій.

Ты всѣхъ вѣрныхъ утѣшивый,
А не вѣрныхъ потлумивый.

Паралелі: Записки, т. XV, ст. 42—43.

49.

Р. III. Ч. 19.

Святый великій пророче,
Іоане предтече!
До тебе днес вси волаем,
Рождество ти выхваляем,
Іоане.

Пророка нѣст болшаго,
В царствѣ Бога небеснаго.
Прійди нынѣ посродѣ нас,
А моли ся Богу о нас,
Іоане.

Рач то для нас учинити,
Христа Бога упросити,
Абы смо сей вѣк прожіли,
Без всякой злой хвилѣ,
Іоане.

А мы будем ден твой святити,
За все чесно правновати.
Днес рожей ся, Иоане,
Имя твой в небѣ славно,
Іоане.

Абы рачил заховати
Богъ нас грѣшных не карати,
Наш всесвятый сотворител,
Всѣм вѣрнымъ откупител,
Іоане.

Видиш, пророче, нас паданных,
Ласки божой жаждущих;
Ратуй нас ратуй волающих,
До тебе пѣсн спѣвающих,
Іоане.

А по житиі сем мѣзерном
З инай нам в царствѣ небесном,
С тобою ся веселити,
И з ангелы в небѣ бѣти,
Іоане.

Со всѣм пророческимъ ликом,
Архангелскимъ оршаком,
С пречистою дѣвою,
Пречистою Марією,
Іоане.

50.

Р. III. Ч. 26.

Памят твоя праведная ест со похвалами,
Нѣст болшаго развѣ тебе в рожденных женами.

Тебѣ бо ест прилично правду глаголати:
Покайте ся грѣховъ своих, на суд страшный стати.

Ты бо еще во чревѣ матернем позна ся,
Когда Исус во пречистой Дѣвѣ возыслал ся.

По рождествѣ от сосцею в пустыню вселил ся,
С пустынь на рѣку Іордан спѣшил ся.

Нынѣ рекл еси Іроду: Не достоинъ тебѣ
Брати жену Філіпа, сіе ввемли себѣ!

Ірод сіе слышавше, усумнѣ ся зѣло,
Казал яти тя пророка, вдаде в темницу.

Дѣвица же пришедше, велми царю рече:
Даж ми, отче мой милости, что от тя прошу.

Матка бывши лукава, дѣвицу научя:
Проси главу пророка! усѣкнути вѣща.

Ірод же кленет ся: Даж ти до полъ царства!
Она паки вѣщаше, даж ми что хошу.

Дѣвица тогда глаголетъ: Даж ми предтечеву,
Іоана крестителя, главу его хошу.

Ірод сіе слышавъ, зѣло ся усумнѣв,
Єднакож пророка стяти повелѣв.

Спекулятор оття главу, даде плясавици,
Претвори ся во кров все в гостиници.

Апостолы Іоана днес благочесно погребоша,
Ірода ѿ плясавицу демоны сокрушиша.

Іоанова глава аки слонце свѣтит ся,
Ірод и плясавица в геенѣ мучит ся.

Іоане претерпѣл ес смерть правды ради,
Сохраниай и нас, Іоане, от злон пригоды.

51.*)

Р. II. Ч. 9.

Органы играйте, Петра величайте,
Апостолу Павлу радосно заграйте.

Нероне невозбжый, Фараоне проклятый,¹⁾

4 Казал ес²⁾ мордовати, якъ Пилат понтійскій.

*) В Р. X. Ч. 60 є такі відміни: 1) Іроде безбожни, а цесару римскій; 2) ес — нема.

Апостола Петра казал мордовати,
 Апостолу Павлу казал главу стяти.
 Нероне¹⁾ безбожнѣй, Фараоне²⁾ проклятѣй,
 8 Будеш ты на вѣки у пеклѣ горѣти.

Апостоле [Петре], процвѣтай³⁾ на вѣки,
 Во горнем Сионѣ изъ ангелскими лики;
 Апостоле Петре, отвори рай ключем,
 12 Апостоле Павле, прожен враги мечем.

Даруй помощь и намъ всѣмъ вѣрнымъ,
 А по многихъ лѣтехъ жити съ Христомъ на вѣки.
 Во горнем Сионѣ до небеснаго царства,
 16 Сподобите и насъ вѣчнаго королевства.

Паралелі: Р. X. Ч. 70.

52.

Р. III. Ч. 20.

Высокими органы, вси вас выхваляемъ,
 Радуйте ся, Петре и Павле, волаемъ,
 Похвало вселенѣй⁴⁾).

Вы при царѣ Неронѣ на земли терпѣли,
 За вѣру святую живота позбыли.

Тя, Петре, каменем Христос называетъ,
 Гды ты царь Неронѣ на крест прибываетъ.

Тебѣ ся на пути Христос изявилъ,
 Зде очи душевнѣ, Павле, просвѣтилъ.

Тя, Петре, в корабли Христос обрѣтаетъ,
 Паству овец своих тебѣ поручаетъ.

От рыбарей ловца, ты Петре пріймаетъ,
 Ловитву душевну тебѣ подаетъ.

Тя, Павле, ритора церков называетъ,
 Гды ты Рим вѣнечника масть.

Тебѣ, Петре, ключа Христосъ поручаетъ,
 Сла[в]нымъ ты ловцамъ, Петре, устрояетъ.

Ты, Петре, три краты Христа ся запрѣтилъ,
 Гды страсти терпѣл, там срого есъ взглядѣл.

1) Ироде; 2) тиране; 3) процвѣтаешъ; стихів 11—14 нема.

4) Сей приспівъ повторяеть ся по кождихъ двохъ стихахъ.

Котрый з Богом Отцем в небѣ кролюет,
Збавленіе миру всему дарует.

А мы вси будем тебе вѣрныи славити,
Тройце святая согласно пѣти.

Слава тебѣ, Отче, котрый все створил ес,
Землю на водах мощно утвердил ес.

Слава тебѣ, сыне, от отца врожденый,
И тобою вес міръ откупленный.

Слава тебѣ, Душе, котрый походиш
З ясности отцевской, вся просвѣщаеш.

53.

Р. Ш. Ч. 6.

Горы, холмы, дубравы, лістіе, цвѣты,
Псалмографы от сердца, вси будем пѣти.

Радуй ся, Николае, радуй ся святителю,
Іерархо мірлікескій, Барскій чудотворче.¹⁾

Пастыр стада овец своих всѣх нас боронит,
А в припадках вшеляких всѣм нам помощник.

Святителем поборниче и отцем славо,
Істочниче чудесем, вѣрным похвало.

Апостолом прехвалне утвержденіе,
Іерархов Никол одобреніе.

Юношу от руки избавилъ еси,
Родителем во радост даровал еси.

Спаслъ еси воеводы от убіенія,
Запрѣтил еси царю, абы волныя.

Аще дѣвы оныя, отецъ ихъ дати,
Ніщеты ради на брак скверный отдати.

Но ты, Отче, воскорѣ предварилъ еси,
Злата довольно отцу их подал еси.

Ты же Арія лжуца посрамилъ еси,
Безбожнія ереси погасилъ еси.

Даж нам руку помощи, о святителю,
Як дал ес во мори потопляему.

1) Сей приспів повтораєть ся по кождих двох стихах.

Хто ся буде утѣкати под твою оборону,
Той одержит в небѣ вѣчну корону.

Хвалим тя, Николае, вѣрніи согласно,
Сподоби насъ дочекати Христова Рождество.

54.*)

Р VI. Ч. 11.

- 1 Истинная весна, Георгіе, наста,
Обновляеть во свѣтѣ народъ познаніе Христа.
- 2 Украшаетъ церьковъ, Христову невѣсту,
Мученіче Георгіе, прославляемъ Христа.
- 3 Иабавляеть от бѣдъ правовѣрныхъ христіанъ,
Егоже и не возлюби царь Диоклитіанъ.
- 4 Копію снуша ся, святыи быста неврежденъ,
На колесѣ привязанныи ниско земли пущенъ.
- 5 Совѣтъ благодати на земли яви ся;
Правовѣрнымъ христіаномъ всюду прослави ся.
- 6 Тако, Георгіе, земное богатство,
Раздавалъ всегда нищимъ, пріялъ еси царство.
- 7 Новѣ его обуша в желѣзны сапогы,
До которыхъ набиваша и гвоздїа многы.
- 8 Свѣтло днесъ сіяеть, Георгіе, слава,
Которому осѣченна священна глава.
- 9 Идольское его суетіе чтимо,
Георгія всесватаго память прославимо.
- 10 И мы восхваляймо Георгія славно,
Дабы за насъ Христа вмолялъ на небесѣхъ явно.

[Далѣ буде].

*) В Р. III. Ч. 18 приходитъ отся коротенька вірша съв. Юрієви:
Правды весна свѣту наста, Господня днес страдалца;
Благочестна познаніем, Христа жизнедавца.

Ты за нас Георгіе, Бога ублагаш,
А врага проклятаго ораз избиваш.

Восхогѣл бо он проклятыи царицу пожерти,
А тебѣ Богъ благоволи главу ему стерти.

Упроси нам, Георгіе, в небѣ царствовати,
А мы будем имя твое всегда прославляти.

Miscellanea.

Монах ворожитом.

Переглядаючи, тому вже більше десяти літ, акти подільської палати в московськiм Архiвi мiнiстерства справедливостi (Описъ 5, вязка 1, дѣло 13 л. 6—7), виписав я собi досить iнтересне з культурно-iсторичного та й етнографiчного погляду вiзнання „мандрованого“ чернця, арештованого росiйськими властями за ворожитство. „Просвiщенний“ режим царицi Катерини був дуже пiдзорливий та гострий на пунктi „суевѣрiй“, особливо коли вони йшли вiд духовних осiб, i тим поясняеть ся нещаслива доля, що спiткала галицького мандрованця. За досить безневинну рiч — якесь зiля, дане жiнцi для ношення при собi вiд „перелестника“, заволоку всаджено до вязницi й вiддано його справу до суду. Просидiвши досить довго пiд арештом, вiн одначе був увiльнений вiд кари — йому пораховано було сидженне в арештi пiд час слiдства, бо нiчого серiозного за ним не знайшлося, а вплинуло мабуть на се увiльненне й признання обжалованого, що вiн був несповна розуму. Зрештою його вiзнання, як культурно-iсторичний образок, не потрiбує ближших коментарiв.

1797 года марта... дня допросъ учиненной въ брацлавскомъ совѣ-
стномъ судѣ присланному изъ брацлавскаго намѣстническаго правленiя
священнику Ивану Зарицкому, которой спрашиванъ и показалъ:

От роду ему 49 лѣтъ. По ихъ греко-римскому исповѣданiю у исповѣ-
дiи причастiя повсегодно бывалъ. Родился я в цѣсарскомъ кордонѣ
в мѣстечкѣ Красномъ Ставѣ. Имя мнѣ Иванъ Зарицкой, отца Василия
Зарицкаго, а матери Агафни. При родителяхъ жилъ 14 лѣтъ послѣ
рождения Грамоти изучився на рускомъ и полскомъ языкахъ читать
и писать умѣеть. А потомъ пошелъ въ Галамуци въ езуицкой монастырь,

котрий состоялъ подъ епархіею цесарского кардона, и жилъ года три простишъ монахомъ, а не постриженнымъ. Отъ туда перешелъ по пашпорту в манастирь билской базилианской, гдѣ пожилъ 6 годѣвъ в послушаніи. Отъ туда пошелъ въ Красной Ставъ обратно въ манастирь, гдѣ произведенъ въ ярмонахи епискомъ Василиемъ Залесскимъ епархии галамуцкой, гдѣ прожилъ 14 лѣтъ безъотлучно. И хотя посмотрѣть родителей своихъ отлучился изъ манастиря из доволени начальниковъ в домъ свой состоящій в томъ мѣстечкѣ. И какъ только не успѣлъ прейты, нечаяннымъ образомъ загорѣлся домъ отца моего, чего испужавшись лишился разума, пошелъ неизвѣстно куда и шатался по разнымъ мѣстамъ шесть лѣтъ, а когда пришелъ в чувство и шелъ в городъ Веницу, и не доходя до города Выницы верстъ 40 захваченъ на дорогѣ липовецкимъ смотрителемъ, а имени не упомяну, и отосланъ прямо въ Веницу. Содержался под стражею двѣ недѣли, а потомъ явился къ преосвященному архиепископу Виктору, которого просилъ об опредѣленіи меня в какой нибудь манастирь, которой просилъ городническое правление для свободного пропуску пребывания в манастиряхъ. Бывшій же господинъ городничій Лопухинъ во удовлетворение желанія его преосвященства и далъ за подписомъ своимъ и съ приложениемъ казенной печати билетъ. А наконецъ проходя черезъ манастиры лебединской и корсунской возимилъ намѣреніе пробратся обратно въ Веницу, простиралъ путь чрезъ Смелящину, гдѣ заболѣвъ лежалъ 3 мѣсяца, а по выздоровленіи явился въ Веницѣ и билетъ прописалъ въ городническомъ правленіи. Продолжалъ путь для богомоления в городъ Киевъ и проживъ въ ономъ до іюня мѣсяца прошлаго 796 года наконецъ же имѣлъ намѣреніе пробратца в Шаргород къ преосвященному Анкию для опредѣленія къ мѣсту. Прішелъ Литинского уѣзда в деревню Багриновци для переночеванья к тамошнему жителю сапожнику, просилъ онаго починить сапоги, за каковою починкою переночевалъ. Жена же его сапожника, а имени ее не упомянуть, начала меня спрашивать в разговорахъ, не знаю ли я такого человѣка, чтобъ который могъ помочь страждущей отъ прелестника, я жъ въ отвѣтъ ей на то сказалъ, чтобы она здѣлала изъ священного зелья крестъ и покропила бы святой водой и носила бъ при себѣ. О чемъ священникъ той деревни извѣстятъся — Василий Терлецкій, приказалъ меня взять под стражу, отобравши от меня прописанной билетъ, и отослалъ в литинское духовное правление, гдѣ меня допросили и отослали въ брацлавску духовную консисторію, ис которой препровождетъ в намѣстническое правление. На воровствахъ разбояхъ не бывалъ и пожеговъ не чинилъ, в чемъ і показалъ самую сущую правду. За ложное жъ мое показаніе подвергаюсь сужденію. — *Йоанъ Зарицкій*
М. Грушевскій.

Руська пісня польського агітатора з 1848 р.

Польський патріотичний та антиавстрійський рух 1848 р. захопив майже всю польську інтелігенцію в східній Галичині. Богатші пани давали удержання многим емігрантам, що повертали з за границі. Та селяне, особливо руські, не симпатизували з польською рухавкою, а навіть, коли того було треба, ставали добровільно по стороні уряду. Тимто польські агітатори сидкували ся ріжними способами приєднувати їх для своїх цілей. Польських, а навіть руських міщан у східній Галичині страшено „хлопською різнею“, щоб притягнути їх до польського союзу і ворожо настроїти проти уряду та Русинів, передовсім проти руських сьвящеників, що тоді стояли на чолі руського національного руху. Міщанам у Роздолі та Жидачові оповідано небиллиці, що „у Львові в пивницях катедральної церкви сьв. Юра є велика скількість ножів, якими руські попи мають різати панів та польських міщан“. Була й иньша байка, що десь там жандарми відкрили велику скриню, яку один руський сьвященик велів закопати у полі під позором, що переховує на зиму бараболі, а коли не заплатив робітникови стілько, за кілько з ним згодив ся, то той по пьяному став його ганьбити у коршмі та розповів, при чім його сьвященик скривдив; випадком сидів там жандарм, підслухав все і зараз догадав ся; взяв того робітника зі собою і велів себе запровадити на те місце, де закопав сю скриню; той мусів відкопати сю бараболю і показалось, що то ніяка бараболя, а повна скриня ножів... Лякали польських міщан іще й сьпіванками в роді отсеї:

„Tam na polu rosną jodły,
A konopie dają stryczki.
Wszystkich popów będziem wieszać,
A z Moskali rąbać sieczki..“

Але з руським хлопом не така легка була справа. Вціплюванем ненависти до руського сьвященика не булиб ніяким чином приєднали руського хлопа до своїх плянів, а більш як певне булиб їх ще роз'ярили проти себе самих. Тому треба було стреміти до ціли иньшими дорогами. Ті дороги були вже протерті давнійшою агітацією з 30-их і 40-х років; се було підбурюване селян проти австрійського уряду і проти податків, а з другого боку обіцянки всякого добра в разі, колиб руські селяне сполучились з польською шляхтою й виступили оружно проти австрійського

уряду. Для цього агітатори склали фантастичні оповідання, острі антиурядові, революційні пісні — розуміє ся все в руській мові. Богато таких творів друковано в 1848 р., та значна часть лишилася в усній традиції або в рукописах. Мені довело ся знайти одну таку пісню, складену якимсь Ф. Бляткевичем, записану на піваркуші сірого паперу, латинськими літерами, здаєть ся, таки ще в 1848 році.

Пісня, найдена в м. Роздолі пов. Жидачівського.

Spiew F. Błatkiewicza.

1. Hey Rusyny ruka w ruku,
Z Lachom w zhodi, bo Lach brat!
Chto w nasz kray pryichaw suko¹⁾,
Suko werne sia nazad.
Dali chłopci na wraha,
Hura ha, na wraha!
Dali chłopci na wraha,
Hura ha, na wraha!
2. Cy ne dosyt, że toy złodiy
Naszym chlibom sia żywyt,
Ba iszcze swoho zisty hodi,
Bo wże w pysok sia dywyt.
Dali chłopci na wraha...
3. Ot podatkie wże sia mnożat —
Opłaczaiem kożdu ricz,
Dalsze iszcze na nas włożat
Za powitre deń i nicz.
Dali chłopci na wraha...
4. Tytoń ne wilno sadyty,
Choć win roste w nas iak lis,
Tay newilno ho kuryty,
Bo ditko z fabrykow wliz.
Dali chłopci na wraha...
5. Jszcze durnycia chlib i kasza,
Ale wże hałycka sil
Ta doroższa nam, bo nasza,
Niż deś Szwabom o sto myl.
Dali chłopci na wr.

¹⁾ suko = sukow = сукю.

6. Jak tia Nimyc skrywdeł, w hrudy
Skargu swoiu zamykay,
Bo s krykom każut tam sudy:
Skargu stemplom podaway.
Dali chłopci na wra.
7. Jak tia Nimyc z wsioho stryże —
Szczu wydre, wywozyt gdeś,
A prodajesz w misici zbiże —
Papyrkamy płatyt dneś.
Dali chłopci.
8. Nayno kosal naklepemo,
Na kiie nabiiem wprost,
Po swoiemu pohoworem,
Bo wże Nimcze bruzdysz¹⁾ dost.
Dali chłopci.
9. Heyże, Nimcze heretyku!
Dawno Rusyn wże słuchaw
Twoiu czudzuiu muzyku,
Nimcze, win wże bude hrau!
Dali chłopci.

Подав Ф. Королевський.

Як складають ся легенди.

Зима в Одесі в 1900/1 р. була сувора; два рази випадав глибокий сніг, незвичайний для Одеси, засипав улиці й хідники, і приходилось його сьпішно збирати. З поводу тих заносів у місті було багато балаканини.

Як вивезли перший сніг і Одесу засипало ним у друге, прийшов до мене одного ранку дворник (сторож), дуже незадоволений з нової прятанини на подвірі, й висловив меж иньшим гадку, яку очевидно чув від когось з сусідів, ніби Одесу через те вдруге засипало снігом, що з ним поведять ся не так, як би слід: замість того щоб дати йому самому розтопитись, його штучно розтопили, — а се бодай що й гріх. Я був чимсь заклопотаний і ледве звернув увагу на слова дворника; але того-ж

¹⁾ bruzdysz = пол. brózdziś = в'оруєш ся в наш край.

таки дня згодом я знов почув такий самий погляд на штучне розтоплювання снігу від фіякра Росіянина; тільки сей з більшим притиском зазначував, що так поводитись з снігом — гріх.

Мене се зацікавило, і їдучи знов з фіякром Українцем я сам вже звернув ся до нього з питанням: як йому здаеть ся, чому се тепер у нас випало так багато снігу. Фіякр ухилив ся від виразної відповіді: „Кажуть люде, се тому, що у нас топлять сніг; а Бог його сьвятий знає, може воно й не так; у Бога всього багато“.

Очевидно, легенда про поповнювання гріха тими, що топлять сніг, і про кару за се вже рознеслась межі одеським простим народом. Можливо, що її вмисно склали і пустили в нарід селяне сусідних сіл, які перше зберали сніг і вивозили його за місто, за що поберали досить велику платню. Тепер же значно дешевше коштує топити сніг спеціальними печами, ніж вивозити його за місто.

Ол. Маркевич.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за р. 1900 — часописи видавані
поза Україною.

Російські часописи загального змісту дали для нас інтересного ще менше ніж у попередньому році.

В час. **Вѣстникъ Европы** безперечно найбільш цікавоси має стаття д. Ефіменка про Котляревського (кн. 3)*). Се — ювілейна промова; при своїм невеличкім обсязі вона дає багато змісту. Автор бере поета-новатора в умовах і обставинах життя його і діяльності; коротенько, але досить виразно обмальовує тогочасне становище українського суспільства й на підставі сього характеризує значінне літературної діяльності Котляревського в історії українського культурного розвою. Автор Енеїди — закінчує д. Ефіменко свій відчит — зі своєю пробою ввести українську мову в цикл мов літературних, дійсно був перший літературним репрезентантом української нації, він відкриває собою духовий рух, що йде від того часу і кладе початок наукового студійовання рідного народу. Далі, покійному В. Соловйову належить невеличка, на власних споминах основана характеристика П. Д. Юркевича, професора історії філософії в московськiм університеті в рр. 1863—1874, Українця родом. Воропонов в своїх споминах п. з. Крестьянская реформа дає подекуди цікавий матеріал до історії переведеня крестьянських реформ 60-х рр. XIX в. в Україні (8 і 9). Л. Жемчужников в статі „Мои воспоминания, 1830—1850“ оповідає про свої дитячі роки, про вчення в Царсько-сельському корпусі й петербурських — Кадетському и Пажеському корпусі, далі про студійованне малярства в перербурській академії й закінчує подорожею

*) Обговорена була вже в Записках т. XXXIX.

на Україну 1852 р. В інших відділах треба занотувати: лист проф. Т. Флоринського на замітку д. Т. в В. Е. 1899. XI і відповідь на сей лист д. Т. (1), лист з Полтави про заборону 2 вид. брошури д. Чикаленка (12) і замітку д. Т. про біографію Куліша написану д. Грінченком (2).

Інші часописи — **Русская Мысль, Русское Богатство, Мір Божій, Научное Обзоріне** не містять в собі таких статей, щоб їх доводилось тут обговорювати; можна лише занотувати деякі рецензії — напр. на Твори Левицького т. I й II (**Русское Богатство** 8, **Русская Мысль** 11), Вік, і т. и. В ч. **Русскій Вѣстникъ** треба згадати невеличку статтю „Путника“ про сьогочасне становище Угорської Русі (2), публіцистичного змісту і теж публіцистичну замітку в бібліографічній відділі про брошуру проф. Флоринського, присвячену українській мові (12). О. Г.

Журнал Министерства Народнаго Просвѣщенія в сім році (томи 327—332) приніс не мало інтересного для нас, але все, що мало безпосередній інтерес, обговорено вже давнійше в відділі бібліографії — стаття Ростовцева про римські залози в Криму (**Записки** т. XXXVIII), Шлякова про Науку Мономаха (т. XLI); Карнеєва про Палею (т. XL), Сергєєвіча про староруське землеводінне (т. XXXIX), Срезневского про Бецкого (т. XLI); необговореною лишила ся тільки розвідка д. Шахматова про літонисні компіляції (кн. 9 і 10), докінчена вже в р. 1901.

Загальніший інтерес мають розвідки А. Погодіна з сфери примітивної культури: Роспространеніе культуры и доисторическія времена (кн. 6) й Примитивный индивидуальный строй (кн. 12) і Бодуенаде-Куртене Лингвистическія замѣтки (кн. 10). Стаття Павлова-Сильванского Иммуитеты въ удѣльной Руси (кн. 12) займаєть ся московськими часами й може мати для нас тільки принципіальний інтерес: автор, як і в попередній своїй статі — „Закладничество-патронать“, потягає паралелі між устроєм московським і західнім феодальним. Нарешті треба згадати ще замітку д. Вольтера Гдѣ искать землю Нальцанскую Ипатьевской лѣтописи (кн. 5): автор вказує на Нальсен — Налишки в околиці Уцян (Утен), а для Деялтови — Деятову коло Вилкомира.

З бібліографічного відділа більш интересна для нас рецензія д. Пташицкого на Палеографическій Изборникъ Каманіна (кн. 8). М. Г.

Варшавскія Университетскія Извѣстія (книжок '9). В першій книжці закінчена почата ранійше стаття проф. Леонтовича Къ исторіи административнаго строя Литовско-русского государства: присвячена вона характеристичі адміністративного устрою і деталям адміністративного контролю. Праця проф. Карскаго: Очеркъ слав. - кирилловской палеографіи — друковала ся далі протягом цілого року й ще не скінчена (с. 89—384).

Ученя Записки Казанскаго Университета в сїм році подали лише одну ближше для нас інтересну статю, а то Архангельского Образова- ніе и литература в Московскомъ государствѣ XV—XVII вв., досі не скінчену і в части вже обговорену в Записках (т. XLIII).

З статей загальнійшого змісту занотую: Богородицького Психологія поэтического творчества (кн. V); тожоз Изъ чтеній по сравнительной грамматикѣ (далі), Смірнова Очеркъ культурной исторіи южныхъ Словянъ (далі), Курганова Наброски и очерки изъ новѣйшей исторіи румынской церкви (далі), Боброва Литература и просвѣщеніе въ Россіи XIX в. (Матеріалы, изслѣдованія и замѣтки) (далі). *М. Г.*

Ученя Записки Юрьевскаго Университета — з ранійш початих праць друкували ся далі: проф. Пѣтухова Проповѣди Гавріила Бу- жинскаго (3, 4) і збірник матеріялів до исторіі Петра I зібраних проф. Шмурло (4). В статі проф. Пѣтухова, біографічного змісту, п. т. Катедра русскаго языка въ Юрьевскомъ Универс. (4), можно занотувати невеликий уступ про А. Котляревського за часи його вченої діяльності в дор- патськїм університеті, 1868—75 (с. 68—72). *О. Г.*

Органи петербурської, московської й казанської духовних академій в сїм році принесли тільки одну більш інтересну для нас статю, а то Рункевича про церковні відносини за Петра I, обговорену в Записках т. XLIII, так само як і статю Маркова про становище дітей духовних, яку принесла в минушїм році часопись Странник. Епархіальні органи ливонської и минської епархії обговорені були при огляді тих видавництв з України, також в т. XLIII.

Стільки літ обговорюваний у нас місячник Археологическія павѣ- стія и замѣтки від 1900 р. перестав виходити.

Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей в першій книжці (192-ій з ряду) принесли новий (третій з ряду) том Исторіи русской церкви Е. Голубінского, що й заповнив цілу книгу (обговорений низше в відділі Бібліографії). В кн. 2-ій д. Міловідов видав кілька актів пин- ського Лещинського монастира XVI—XVII в. зі вступною заміткою, а д. Соколов описав рукописи Буслаєва в бібліотеці московського універси- тета — рукописи пізнї, між иньшим збірник духовних статей, зладжений у Києві на поч. XVIII в. (ч. 6). В тій же книжці вийшло закінченне (кн. V) подорожі патр. Макарія в перекладі д. Муркоса (обговорено в т. XL) і III частина Описанія актів сибирського приказа д. Оглоблінна (докінчена в кн. 3, обговорена в т. XL Записок), а також подана дальша частина тексту Грїгоровичевого Паремейника. Нарешті маємо тут інте- ресну рецензію проф. Голубінского на II т. Петра Могили проф. Голу- бева; автор голловно спляняєть ся на відносинах Могили до Копинського,

й полемізує з проф. Голубевим; не безінтересний кінцевий закид його — що проф. Голубев наводить без перекладу питати з „малорусско-польских источников“, „нечтомых“ для великоруських учених читачів...

В кн. 3 окрім праці д. Оглобліна занотую ще три ливопські документи XV в. з револьського архива, а також статю, хоч небезпосередно, інтересну й для нас — д. Белокурова О записномъ приказѣ, — „записывати степени и грани царственныє“, 1657—9 р. — цікавим департаменті для урядової історіографії Московської держави.

Більшу частину 4 книги займає початок праці д. Любавського Литовско-русскій сеймъ, що буде у нас обговорена осібно. Окрім того занотую тут іще матеріяли д. Арсенєва про Ннк. Спатарія — бо в додатках тут маємо дві реляції про українські справи 1671—3 рр. (с. 34 і далі).

Русській Архивъ (рік 38) подав лише дві статейки ближше інтересні для нас — і то меньшого значіння: в I т. Изъ украинской старины М. Башкірцевої — родинні спогади з життя української шляхти в околиці Чугуєва XIX в. Її згадки з попередніх століть досить бліді, але є тут і деякі інтересніші подробиці — про відносини українських і великоросійських фамілій; є де що про Квіток; є небажні побутові подробиці з життя шляхти XIX в. В т. III є замітка О духовномъ происхожденіи М. С. Щепкіна — звістного коміка-Українця, приятеля Шевченка; тут видрукований документ з 1806 р. — заява свояків Семена Щ., Михайлового батька, про його походженє: свобідне, не кріпацьке, з духовної родини. Поза тим лишають ся лише дрібниці: кілька офіціальних актів Д. Трошівського й листів до нього (т. II), замітка: Объ отношеніяхъ святителя Тихона Задонскаго къ приходскому духовенству (т. III). Занотую ще в серії ювілейних статей і заміток про Пушкіна звістки про побут його в наших краях. *М. Г.*

Руская Старина. Протягом року друкував ся далі перерваний ранійше переклад записок Мих. Чайковського, й ще не скінчений друком. В споминах Михайловського-Давилевського з р. 1824 треба занотувати свідoctво сучасника-самовидця про загальний стап України того часу (10), характеристика сумна. З матеріялів треба занотувати: наказ імп. Александра I Міхельсону 1807 про народні чутки що до новозаводеної ніби то на Дунаї Січи (3) й йогож лист до м. Евгенія з подякою за опис Кієво-софійського собора (10), далі лист Балашова до гр. Аракчєєва про настроій волинського шляхотства з р. 1812 (5), кілька документів до біографії В. Каразіна (4, 7, 8, 10, 11), чотири листи А. Краєвського до Г. Квітки з рр. 1839—40 (5), нарешті збірник листів з паперів маляря К. Брюлова, яко матеріял до його біографії (4—10).

Историческій Вѣстникъ. З статей треба занотувати замітку А. С—ского Къ воспоминаніямъ объ Е. П. Гребенкѣ (кн. 12), до споминів

додано лист Гр. до А. Сьвічки 1844 р. і старий олівцевий малюнок, як Гр. входить до класу на лекцію й більш просторі Воспоминанія о М. С. Щепкинѣ (8—9), написані внуком звісного автора, по власним згадкам і оповіданням батьків. Тут досить добре обмальована родина й театральна сфера із уст самого М. Щ. наведені оповідава про дитячі роки, вченне, про курське провінціональне життя. До споминів додано 4 листи М. С. Щ. 1848—1857 р. Невеличкий начерк Бочкарова про м. Лубни дає коротеньку історію Вишневеччини в давніх часів і характеристику сегочасного стану міста: стаття доповнена чотирма малюнками-видами (9). Д. Міллер дав біографічні замітки про В. Каразіна (3, 6): про арештованне його в р. 1820 і про обставини життя в Харківщині 1834 р. З дрібних заміток по ріжним відділам треба занотувати: про музей В. Тарновського (2), про репарації в Лаврській київській церкві (4), про Мстиславську церкву в Володимирі Волинськїм (11), і т. и. *О. Т.*

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ (томъ V, ст. 1432—XXXII.) — принесли в сім році отсі интереснійші для нас статі:

А. Н. Веселовскій — Изъ исторіи древнихъ германскихъ и славянскихъ передвиженій (стр. 1—35): се властиво рецензія на працю *Ө. Брауна* п. з. „Разысканія въ области гото-славянскихъ отношеній“ (Спб. 1899). Рецензент дає деякі дуже цінні доповненія до розслїдів Брауна.

В. Н. Перетц — Слухи и толки о патріархѣ Никонѣ въ литературной обработкѣ писателей XVII—XVIII вв. (стр. 123—190).*) Автор показує в своїй праці, як на повстанє раскола, що виріс „на почвѣ неразрѣшенныхъ религиозныхъ недоумѣній“, вплинули — побіч иньших чинників історично-культурного життя московського народа — може з усього найміцнійше чинники літературні, а то: а) богата есхатологічна література, що вже давно на Русі зродила очікуване кінця сьвіта; б) виображенє, що той кінець сьвіта має наступити в осьмій тисячці літ від сотвореня міра; в) виображенє — також очевидно літературного походженя — що Москва то останній Рим, осередок і нрибіжище правдивої правовірности. Автор звертає увагу на велике розширенє між московським народом в XVII в. таких писань як: Толкованіє Стефана Зиванія па 15. слово Кирила Єрусалимського про антихриста (воно ввійшло відтак в т. зв. Кирилову книгу 1644 р. і було повторене в Книзі про віру 1648 р.); дальше „Слово Палладія мниха о второмъ пршествіи и объ антихристѣ“; „О второмъ пршествіи“ св. Ефрема Сирина; „Слово Ипполита объ антихристѣ“; апокрифічне „Откровеніє Мееодія Патарскаго“ і т. и.; дальше ряд легенд і оповідань про видіне про загробне

*) Розвідка ся була вже обговорена в Записках т. ХLI.

житє, про стан душ померших, про митарства і т. и. Вже на соборі в Москві 1666—1667 р. було звісно, що між народом ходять слухи про появу і близьке панованє антихриста. Патріарх Йоасаф II (†1672) писав в однім окружнім посланію: „уже бо антихриста въ Москвѣ родити ся имущи глаголють, инїи же рожденна быти проповѣдають.“ Тим антихристом признано отже патріарха Нікона. Автор статі старає ся вияснити з приступними єму (в значній частині доси незвісними, рукописними) матеріялами в руках — психологію того процесу. Статя для пізнаня історичного духового розвою московського народу дуже важна й інтересна.

Н. К. Козмиць — Московскій Телеграфъ. Иностранная журналистика и литература. Се огляд дотичних статей названого журналу, дуже важного в історії інтелектуального розвою освічених верстов Росії в перших десятках XIX столїтя.

А. Н. Веселовскій — Гдѣ сложилась легенда о Святомъ Гралѣ? Се доперва початок розслїдів, що мають на меті виказати перенесення на захід палестинської, сирійської й етіопської діаспори. Се перша статя звісного знавця і дослідника обоїх культурних впливів європейських народів займає ся головно лише сирійською діаспорою — очевидно зі звісною у автора бистротою і повнотою матеріялу.

А. А. Шахматовъ — Симеоновская лѣтопись XVI вѣка и Троицкая начала XV в. (стр. 451—553); автор подає історичну критику жерел і дат названих лїтописей з звичайною у нього деталїстю. Статя ще не скінчена.

А. Пыпинъ — Дѣла о пѣсняхъ въ XVIII вѣкѣ (1704—1764). Автор подає витяги з протоколів засудів за пісні, яко політичні переступства в XVIII в. Автор кінчить: „Какъ нѣкогда благочестивые книжники строго осуждали „бѣсовскую“ пѣсню, такъ въ XVIII столѣтїи, среди политических опасенїй, пѣсня попала въ область „слова и дѣла“; только къ концу столѣтїя къ ней начинаютъ относиться болѣе спокойно.“

В. Ө. Миллеръ — Новый интерлюдїй XVIII вѣка. Интерлюдїй чисто московскій, але цікавий з огляду на відмінність що до тону й характеру в порівнаню з легкими, зручними й дуже дотепними інтерлюдїями українськими.

И. Е. Евсеѣвъ — Замѣтки по древнеславянскому переводу св. Писанїя, статя IV: „Толкованїя пророческихъ мѣстъ съ обличенїями жидовина.“ Праця важна для дослідів над складом т. зв. Толкової Палєї.

А. Е. Ирѣсняковъ — Московская историческая энциклопедїя XVI вѣка. Се опис і жерельний розбір матеріялів, що входять в заховані частини задуманої московської енциклопедїї з часів Івана Грозного.

Енциклопедія в цілості не заховала ся; часи „смутного времени“ розпорошили її; але всеж заховані частини в т. зв. „лицевомъ сборникѣ Московскаго Историческаго Музея“, містять більше як 16.000 ілюстрацій. „Изученіе этого памятника московск кой письменности представляет, несомнѣнно, большой историко-литературный интересъ. Онъ возникъ въ эпоху, когда Московская Русь, упоенная высокими положеніемъ, какого достигла — по крайней мѣрѣ въ сознаніи своихъ государственныхъ людей и своихъ книжниковъ — подъ властью Грознаго царя, подводила итоги своимъ историческимъ воспоминаніямъ, ища въ нихъ оправданія притязаніямъ, шедшимъ такъ далеко...“ Зрештою гадка про таку енциклопедію не була нова в староруській літературі. По характеру і складови навіяє той збірникъ безпосередно до так зв. Еллінського літописця, якого літературна історія — як думає Шахматов („Древнеболгарская энциклопедія X вѣка“) починає ся на Русі не пізнійше XI віка, а в правітчині його, в Болгарії, сягає до X віка. Історичний збірникъ XVI віка, про котрий бесіда у Прѣснякова, мав побіч всесвітної історії дати витяги й руської історії в такімъ полученю, щоб з нього ясно видно було зріст і значіне Москви — третього Риму.

С. М. Кульбакинъ: Матеріали для характеристики среднеболгарскаго языка II. Отрывокъ четвертоевангелія Григоровича XIII—XIV вѣка. Автор на підставі дуже детальної й старанної языкової аналізи доходить до висліду, що языкъ відривка дуже зближений до языка т. зв. Боянського евангелія, яке автор обговорив давнійше.

В. К. Поржезинскій — Нѣсколько словъ о дошедшихъ до насъ памятникахъ языка Полабскихъ славянъ. Се справозданє з подорожі до Німеччини, подає дуже старанний і критичний огляд нашихъ відомостей про колишніхъ полабськихъ славян.

Д. Н. Овсянко-Куликовскій — Изъ синтактическихъ наблюденій. Къ вопросу о классификаціи безсубъектныхъ предложеній“ (стр. 1146—1186). Се лише вступ до дальшихъ сподіванихъ статей автора в означеній матерії. Статя дуже бистроумна й інструктивна, основує ся на провіднихъ думкахъ покійного глибокого мислителя і языкослова Потебні (Мысль и языкъ, Изъ записокъ по русской грамматикѣ). Появу безпідметовихъ речень уважає автор згідно з Потебею не за явище первісне, архаїчне, лиш за результатъ цілого походу думки людської „въ направленіи отъ мышленія грамматическими категориями субстанціи (имени) къ мышленію грамматическими категориями дѣйствія, дѣятельности, процесса (глагольными и оглаголенными формами).“

А. И. Яцимирскій — Мелкие тексты и замѣтки по старинной славянской и русской литературѣ (№ XXI—XXX). Се понайбільше дрібні матеріали з молдавськихъ монастирів.

Д. И. Абрамовичъ — Новый трудъ по русской библиографіи. Автор дає доповненє до „Библиографического указателя произведеній русской словесности въ связи съ исторіей литературы и критикой“ А. В. Меієр, обговореного в Записках т. XXXVIII.

Т. А. Сырку — Къ вопросу о подлинникѣ поученій валашскаго господаря Іоанна Нягое къ своему сыну Θεодосію. — Памятник повстав в часї між 1512—1521 р.

И. Ждановъ — Къ исторіи русскаго стихосложенія (з поводу книги В. Перетца — Изъ исторіи русской пѣсни ч. I й II); автор дає кілька важних доповнень до цілого предмету.

Статю Ілінського обговорюю нижше в відділі бібліографії.

В відділі бібліографічним сього річника заслугують на увагу: Рецензия П. А. Ровинского на книгу: „П. Симони — Старинные Сборники русскихъ пословицъ, поговорокъ, загадокъ и проч. XVII—XVIII столѣтій. Выпускъ I. Спб. 1899.“ Дальше рецензия А. И. Яцимирского на „Bibliografia Românească veche 1508—1830. Fascicola II 1635—1656. Bucureștî 1899“ п. з. „Славянскія старопечатныя книги румынскихъ типографій“ (стр. 654 — 704). Д. Яцимирскій подає важні доповненя до згаданої бібліографії. Вкінци також випадає згадати прихильну рецензію д. А. І. Ляценка на виданя Наукового Товариства ім. Шевченка (стр. 705—718).

I. K.

Русскій Филологическій Вѣстникъ. В сьому річнику статей присвячених спеціально українським темам немає, а з статей загальнішого змісту годить ся занотувати закінченне праці М. Сперанского: Къ исторіи славянскаго перевода евангелія; А. Соболевского: Церковно-славянскіе тексты моравскаго происхожденія і М. Халанского: Б. М. Ляпуновъ. Исслѣдованіе о языкѣ синодальнаго списка I новгородской лѣтописи, вып. I, Введеніе ч. I. Очерки изъ исторіи ирраціональныхъ гласныхъ (Ч, б) въ русскомъ языкѣ“, де автор обговорює сю важну для исторіи языка працю д. Ляпунова.

Филологическія Записки — сей річник здебільшого містить статі педагогічного характеру і оиріч посмертної згадки С. Прядкіна про М. Дикарева (С. Прядкинъ — М. А. Дикаревъ, вып. 1—2) що подає дуже прихильно написану коротку біографію небіжчика й характеристику важнійших його праць, — немає нічого, щоб дотикало ся України.

E. T.

Этнографическое Обзорѣніе — в сїм річнику маємо дві статі з нашого фольклору, а крім того одну, що стоїть тільки з ним у звязи.

Перша, невеличка статейка, се покійного М. Дикарева „Толки народа въ 1899 г.“ (кн. I). Крім коротенького вступу подано тут три оповіданя, прислані покійному його кореспондентами-селянами, яких він

мав значне число. Вони містять у собі погляди селян на кінець світа і подають його причини. Написані досить кепсько, тому й не викликають того вражіння, яке можна-б було мати, коли-б те саме був записав інтелігентний чоловік із уст селянина. Наслідком того першого оповідання не можна майже зрозуміти, а третє таке розтягле, що як би його скорочено навіть на дві третині, зміст річи не потерпів-би на тім нічого. Мова оповідань погана досить, так що видно в них російський шкільний вплив досить докладно. Через те й вартість оповідань менша, як могла-б бути при иньшій способі записуваня їх.

Друга, більша статя — се „Малоросійское жилище“ д. А. Шарко. Автор описує тут докладно господарське обійсте з верха і в середині і залучує до опису власноручні малюнки, зроблені досить добре, хоч не всюди детально, як того треба-б було. Статя має свою вартість — се треба їй признати — але далеко цінніша була-б вона, коли-б автор був послужив ся порівняним методом і використав до неї описи — не кажу вже славянські — але бодай наші українські, тим більше, що як з малюнків показуєть ся, описуване обійсте типове для ширшої території, заселеної українським народом.

Статя, що дотикає нас посередно, се „Лірники Орловскої губернії, въ связи съ историческимъ очеркомъ инструмента малоросійской лири“ А. Маслова. Автор описує тут ліру, вказує на її західне походженє, звідки вона зайшла на Україну, а опісля й до Росиян, а дальше подає деякі замітки про лірників. Шкода, що автор не покористував ся тут теж для порівняня відповідною літературою, в якій був би найшов для себе багато цінних уваг. Назву для прикладу хоч би те, що свого часу друковали в „Зорі“ д. Боян, д. Студинський й ин. в сій справі.

З иньших статей більш інтересні: „Гагаузы Бендерскаго уьзда“ Мошкова, „Свадьба у Великоруссовъ“ Куклина, некрольог М. Харузіна і Шейна і ин.

Між рецензиями (на наші виданя нема ніякої) дуже интересна д. А. М. на брошуру Флоринского „Малорусскій языкъ и „українсько-руський“ літературний сепаратизмъ“, де її автор дає належну відправу київському професорови за його „наукові“ напади на „сепаратистовъ“.

Живая Старина. В отсім річнику органа етнографічного відділу рос. географічного товариства маємо одну статю і одну замітку, що входять в обсяг української діялектології та етнографії. Статя — се „Опытъ сравнительнаго словаря русскихъ говоровъ. Галицко-бойковскій говоръ“ І. Свенцицкого. Поминувши претенсіональний титул статі, що говорить далеко більше, як дає зміст, скажемо кілька слів про саму річ.

Хоч вступ до словарця невеличкий, бо обіймає заледво дві сторони друку, то містить кілька таких річий, які не відповідають дійсності. Автор говорить приміром, що Бойки се такий торговельний народ, що торгує в кождім більшім городі Австрії, ба навіть поза її границями, а пізнати їх дуже легко по довгім волосю. Нам дивно, що автор не приглянув ся бодай львівским Бойкам, а був би певно переконав ся, що їх волосє не довше від його. Шкода також, що не подав він тих міст в Австрії і поза нею, в яких Бойки торгують, бо се була би для нас незвичайно цікава річ тому, що ми знаємо доси про торгівлю Бойків тільки в Галичині.

Спір Петрушевича, Верхратського і Партицького про назву Бойків був, на скільки нам звісно, не в 80-их, але 90-их роках. Автор говорячи про те, очевидно помилив ся.

На підставі будім то великого числа слів, спільних Бойкам і „сѣверно-руськимъ говорамъ“ — незазначених одначе в словарці і не порівняних із словами тих „говорів“, автор приходить до таких висновків: 1) Коли Бойки „старожили“ в Карпатах, тоді стверджуєть ся не знати вже який раз, що колись був один руський язък, не поділений на диялекти і говори. 2) Коли Бойки зайшлий елемент, тоді на підставі їх диялекту (певно словаря д. Свенціцкого?) можна догадуватись, що вони прийшли з північного сходу (!). Отже на се можна сказати авторови: 1) Що руські говори колись були далеко більше зближені до себе, про те мабуть нема ніяких сумнівів, тому аргумент його тут зовсім непотрібний. 2) Коли Бойки прийшли з північного сходу, то де на те які небудь докази? Такі спільні слова, які підбрав автор на доказ колишньої єдности Бойків із північно-східними Росіянами, не доказують нічого, бо тільки само слів можна найти в кождім нашім говорі і вказати, що вони уживають ся у Словаків, Чехів, Поляків, Сербів і ин. Про те одначе не можна-б було сказати, що люди, які говорять тими диялектами, се зайшли Поляки, Сербі й ин.

Про самий словарець належить отсе сказати: 1) Він не приносить нічого нового, ані оригінального. Слова в ньому вибрані із „Знадобів“ д. Верхратського та зі словарця о. Гоцького, друкованого у „Временнику“ ставропигійського інститута (1895—1900). 2) Велика частина слів, поданих у словарці, не можуть уважатися ніякою спеціальністю бойківського говору; вони уживають ся всюди, тому до сього словарця не можуть належати. 3) У словарці подавано навіть чужі слова, як бойківську спеціальність. Я не буду тут багато розводити ся, назву тільки такі слова як: балта, легінь і ин.

Супроти того мушу відмовити словарцеві всякої вартости. До таких річий треба брати ся зовсім інакше, як автор: треба записувати

фольклорні матеріали вперед, а опісля з них укладати словарі. Без того нема що брати ся до подібних праць.

В невеличкій замітці подає д. Яворський дві повірки про переступень і богиню. Повірки інтересні й записані фонетичною правописю, хоч відмінною від загально принятих в пауді. На нашу думку такі річи не повинні бути оголошувани в осібна, бо вони пропадають; найліпше видавати їх між численнішим, однородним матеріалом.

З иньших праць, замітні ще: „Труба в народныхъ вѣрованіяхъ“ Мошкова і „Хунъ-ну и Гунны“ Иностранцева.

В сїм річнику Ж. Ст. надруковано також дві рецензії на наші виданя: Гуцульщину д. Шухевича і Етногр. Збірник, т. VI. Обі рецензії прихильні.

В. Г.

З польських часописей загального змісту в *Ateneum* в сїм році не можемо зазначити з поміж історичних статей ані одної оригінальної, щоб нас ближше дотикала. Тому зазначимо тільки: Бр. Хлебовского ювілейну статю про Ст. Конарского (III), Кс. Хамца справозданне в київського XI археологічного з'їзду (II), дещо про методіку старинних дослідів — кільканайцять інтересних і дотепних наукових афоризмів Towarzysza bronі (А. Брікнера?) з нагоди історичного з'їзду в Кракові (II), справозданья зі з'їздів історичних в Парижі, Т. Корсона, і в Кракові, Б. Губриновича (II). У відділі літератури подибуємо розвідку Є. Здьярского про поетів „української школи“, Олізаровского, Грозу й Головіньского: автор дошукуєть ся для їх творів паралелів в української, польської та білоруської народньої словесности й поза те не виходить; зрештою розвідка ся була вже обговорена в Записках т. XLIII. Вкінці згадати треба докінченне соціологічної розвідки Л. Вінярского п. з. *Mechanika społeczna*.

Biblioteka Warszawska подала в сїм році значне число історичних розвідок, а між ними на першому місци згадати треба праці Ш. Ашкенази в дипломатичної історії Польщі XVIII ст. В рефераті п. з. *Stan i potrzeby historyografii polskiej w zakresie dziejów nowożytnych i najnowszych* вказує автор на невідрадий стан польської історіографії XVIII ст., як що до видань жерел, так і що до наукових дослідів. Переглянувши хибі й прогалини, збирає він цілий ряд девідератів, головни що до виданя матеріалів (міждержавні умови, політична кореспонденція, соймові справозданья, депеші чужих послів і т. ин.) (II). В розвідці про кінець Августа II обговорює автор останні роки пановання сього короля, виключно з дипломатичного боку, не жалуючи чорних красок для характеристики сього польського володаря (II). Сьому-ж історикови належить ще розвідка про елекцію Августа III, де представлена боротьба поміж сторонниками саської династії та Ле-

щинського, між польськими вельможами й європейськими державами (III), та кілька заміток про 1793 р. (I). Бр. Лозівський подав тут частину своєї монографії про А. гр. Голуховського, а се обговорення його діяльності на поли галицької економії (III). А. Брікнер у розвідці про Словян і Німців дає перегляд політично-культурних впливів Німців на словянські племена у перших віках словянської історії, розбираючи доволі широко і т. зв. норманську теорію про початок Руси (I). До статі сеї ще надіємо ся вернути. У праці п. з. *Z literatury zarobianej* дає той самий автор нарис історії апокрифічної літератури в Польщі.

Головно дає він позір на розвиток культу Марії (III). Також згадати треба розвідку С. Кутшеби про Поляків на науках у Парижі в середніх віках: він дає перегляд тих Поляків, що учились у Сорбоні і вказує на вплив Сорбони на краківську академію, що проявив ся головно теологічним напрямом науки (II). Вкінці замітимо статтю проф. Семірадзкого про селянську еміграцію до Бразилії і польські кольонії в полудневій Америці (I), та політично-публіцистичну статтю В. Ліпніцького про Поляків-міністрів в Австрії (I).

З поміж статей, уміщених у *Przewodnik-u naukow-ix i literacki-m* три були вже обговорені у „Записках“, а се С. Кутшеби про шосе у Львові в початках XV ст. і про підводи польських міст (т. XLII), та Равіти-Гавронського про забезпечення римсько-католицького духовенства на Україні в кінці XVIII ст. (т. XLIII). Окрім того маємо тут простору працю Брон. Лозівського про Атенора гр. Голуховського в рр. 1846—59. Автор користувався багатим урядовим матеріалом, для загалу неприступним, тому то його праця має першорядне значіння для історії Галичини згаданого періоду. Монографія вийшла окремою книжкою й буде обговорена окремо. Вкінці бачимо тут докінчення широкої, хоч не дуже наукової праці єзуїта Сиганського про Новий Санч в епосі Вазів. З відділу літератури згадати треба продовження кореспонденції Й. В. Залеского.

В *Przegląd-і polski-m* можемо зазначити тільки одну, цікавішу для нас розвідку, а се А. Брікнера — *Tragedya moskiewska* (137, 138). Автор займається тут звісним Дмитриєм Самозванцем і старається дослідити, ким був сей авантюрист. Признає забите дійсного Дмитрія 1591 р., а нового кандидата ідентифікує з Гіршкою Отрепйовим, монахом, що відіграв сю цікаву роль. Результат одже той самий, що твердження тодішнього московського уряду. Розвідка має більше характер легкого нарису, не входить у глибоку аналізу подій і з тої причини не може рівнятися із новими працями Гіршберга та Щепкіна. Автор не мав такого наміру.

З **Przegląd-u powszechn-ого** не маємо нічого до ближшого обговорення, хіба зазначимо ось що: Ф. Конечного про Вазу III і місію Поссевіна (67, 68); В. Хотковского про останні літа Бенедиктинів у Тинцю (67, 68); С. Заленского про навернення королевича Фридриха Августа (65, 66).

С. Т.

Kwartalnik historyczny — в відділі „Rozprawy“ побіч коротких причинків (Potkański O Piaście: причинок до питання, викликаного розправами проф. Войцеховского і Брікнера, Brückner — Język narodowy w uniwersytecie Krakowskim, Semkowicz — Drużyna i Sreniawa, студія геральдична, Perlbach — Przyczynki do krytyki najdawniejszych żywotów św. Wojciecha, Pazdro — Sądy konfederacyjne z r. 1672—1673) подібуємо дві інтересайші річи. Перша се розвідка д. Шельонговского, що недавно габілітував ся яко привитний доцент львівського університету, з історії економічних відносин в давній Польщі (Szelaḡowski Przesilenie pieniężne w Polsce za Zygmunta III). Автор представляє кризу монетарну в Польщі з кінцем XVI і початком XVII в. в звязи з такою-ж кризою і обниженем вартости грошей (Kipper- und Wipperperiode — часи обрізуваня й перетоплюваня грошей) в сусідній Німеччині і загалом в цілій західній Європі. В першій часті своєї розвідки він обговорює справу монетарної реформи і проєкти тої реформи, які підношено на соймах в першій половині XVII в., а в другій — тогочасну економічну літературу, яку викликала пекуча справа монетарної реформи.

Друга інтересна річ се причинок поданий проф. Фінкльом до історії Галичини в перших роках по занятю сего краю урядом австрійским на підставі меморіялу першого австріяцького губернатора Галичини (Finkel — Memoriał Antoniego hr. Pergena, pierwszego gubernatora Galicyi, o stanie kraju). Меморіял сей предложив ґр. Перґен цісареві Йосифу II в часі його побуту у Львові в серпні 1773 р., а потім відослав кн. Кавніцови, що мав на сій підставі уложити інструкції для старостів. В критику меморіялу проф. Фінкель не вдає ся, признає, що в увагах першого губернатора про сумний і невідрадный стан Галичини в хвилі, коли вона перейшла під новий уряд, багато правди, а навіть автор меморіялу неодної хибі недоглянув, і надає йому велику вагу яко історичному жерелу, хоч воно подає небогато відомостей цілком нових для нас: значіне його в тім, що довідуємось з нього про погляди ґр. Перґена на сей край, куди вислає його cum plena facultate, а надто й тому, що меморіял сей дуже вплинув на погляди віденьских урядових сфер на Галичину. Ще в р. 1832, коли в львівській губернії затратилась часть меморіялу, зроблено в Відни її відпис для ужитку галицких урядів, видко отже з того, що в тих сферах привязувано до нього велику вагу. Проф. Фінкель припускає далі, що сей

меморіал мусів бути звисний декотрим авторам, як про се свідчить короткий його уступ наведений в праці: De Coeckelberghe de Dutzele Charles Histoire de l'empire d'Autriche, Vienne 1844. В цілости д. Ф. меморіалу, на жаль, не наводить, лишень ширший витяг. Змісту його не будемо переказувати, бо й так уже був він коротко зібраний на сторонах Записок (т. XL). Яко додаток до свого реферату подає ще проф. Фінкель в відділі Miscellanea чотири листи гр. Цергена до кн. Кавніца з р. 1773. Три перші переходять ся в оригіналах в збірці бібліотеки Оссоліньських у Львові, четвертий одержав автор разом з висше наведеним меморіалом в брудіоні. В сих листах здає гр. Церген справу з своїх перших чинностей в краю.

В тім самім відділі Kwartalnik'a звертає д. Калленбах увагу на дуже богату, особливо на рукописи й иньші „білі круки“ бібліотеку родини Trivulzio в Медіоляні (Wiadomość o bibliotece „Trivulziana“ w Medyolanie), а д. А. Прохаска подає документ з XIV в. (Dokument graniczny czerwonoruski z 1352 r.). Се potwierdжене в посіданю села Болянович в землі Перемискій Івана Яксманіцького, що при пожежі свого дому стратив донатійну грамоту князя Льва і граничний акт старости Оттона Пілецкого з р. 1352 з означенєм границь посілости та на соймі 1582 р. просив відновити йому спалені привілеї, подаючи урядові відписи тих актів в potwierdженю Жигмонта I з 1542 року при нагоді граничного спору. По розслідженю справи визначеною комісією, по предложеню згаданого відпису з р. 1542 і копії грамоти кн. Льва та по візнанях свідків, що предложені акти згоджують ся що до змісту з спаленими оригіналами і по зложеню на се присяги самим інтересованим Яксманіцьким наступило potwierdжене його в посіданю на соймі 1585 р. Автор обговорює наперед правничу сторону квестії — як довгою і тяжкою була дорога конфірмації затрачених актів, а далі користує ся тою нагодою, щоби виказати, як тяжкою було в Польщі річю фальшоване публичних документів. Покликуючись на оголошений ним давнійше (Kwartalnik 1896) подібний акт з р. 1353 і на сім місці виступає д. II— ска против тих авторів, що з причини малої скількості актів з часів руського права висновують здогад, що ті акти в польських часах нищено. Того не було, бо все і пізнійше признавано їм правну вагу, лиш пильновано того, щоби тих актів не фальшовано. Причиною же невеликої скількості актів з тих часів були набіги Татар та огні. Вкінци наводить автор грамоту кн. Льва і акт старости Пілецкого з р. 1352.

З рубрики Miscellanea згадаємо ще д. Прохаски Przywileje dla cugańskiej starszyny w Polsce. Один привілей походить від Яна Казимира, другий від Августа II. Виходить з них, що Цигани в Польщі на підставі привілеїв мали свою власну старшину, звану королями. Під-

ніс се вже свого часу Чацквій в своїй розвідці про Циганів, але на думку д. Прохаски треба початки інституції циганських королів віднести до часів давніших ще перед Яном Казимиром: до часів Володислава IV.

В відділі рецензійнім обговорено між иньшим отєї виданя: *Archiv für slavische Philologie XXI—XXII.* (рец. Brückner), Матеріяли по історії русскої картографії I та Иностранные карты і атласы XVI і XVII в. относящієся къ Южной Россіи (рец. Яблоновскій висказує видавцям признанє за старинне виданє), Извѣстія отдѣленія русскаго языка і словесности Академіи Наукъ 1898 IV, 1899 I—III (рец. Brückner) і Списокъ населенныхъ мѣстъ кievскої губерніи — виданє кievського губернскаго статистичнаго комітету 1900 (рец. Улашини закидає багато похибок, особливо в цифрах, в подаваню віддаленя місцевостей, в перекручуваню імен і т. в.).

З розвідок обговорено межн иньшими: Bogusławski Edward — *Historya Słowian II* (ширша рецензия — рец. Brückner не знає, чи сьміяються з виводів автора, чи жаліти над марнованем часу, в кождім разі годі брати серіозно автора, якого комбінації й етимологія просто неможливі; доповненєм до сеї рецензії служить полеміка автора з рецензентом на иньшій місці, але в тім самім річнику Kwartalnik'a), Болсуповскій — Сфрагистическіє і геральдическіє памятники Юго-Западнаго Края (рец. A. Chmiel), Церетели — Елена Іоанновна, великая княгиня литовская, русская, королева польская (рец. Рарее називає працю невдатною, закидає авторці брак критики й поглибленя, та офіціальний патріотизм, яким ціла праця навіяна, зрештою в критику її не вдає ся зовсім, а подає свої погляди на теперішній стап питання про кп. Олену; справа на його погляд дотепер осьвітлена лишень зі сторони російських жерел, а для виробленя собі цілковитого погляду бракує матеріалів зі сторони литовської і польської), Jabłonowski — *Akademia Kijowska-Mohylańska* (рец. Karbowiak віддає автору великі похвали та при тій нагоді радить звертати більшу увагу на багату російську наукову літературу: д. Яблоновскій мовляв дав доказ, кілько багатого матеріалу може постачити російська література, бо опер ся виключно на ній, а з польських праць, хоч они йому звісні, не міг скористати зовсім: рада в устах сучасного польського ученого дуже характеристична!); Ясинскій — Матеріялы для історії Луцкаго Трибунала і Лупкій Трибуналь какъ высшая судебная инстанція в послѣдней четверти XVI в. (рец. Бальцер хвалить совісність і критичність автора), Korzeniowski Józef — *O Husulach, z rosyjskiego przełożył dr. B. Czarnik* (рец. Zdziarski — ся праця повстала з нагоди переложеня Карпачких Górali на російську мову самим автором в сорокових роках в Харкові), Prochaska — *Geneza і rozwój parlamentaryzmu za pierwszych Jagiellonów* (ширша рецензия д. Рем-

бовского), Różycki — Humanismus in Polen (рец. Hahn), Sokołowski — Studya z dziejów sztuki i cywilizacji (рец. Rubczyński підносять особливо великий інтерес в представленю розвою візантійської штуки й її відносин до руської, а також впливів романського і візантійського в штуці руській), Терлецкий — Козаки на Білій Русі (рец. Е. Барвінський), Weissberg — Die neuhebräische Aufklärungs-litteratur in Galizien (рец. Schorr), Wołyński — O Bazylianach w Humanii (рец. Ułaszyn) i Załęski — Jezuiti w Polsce (рец. Karbowski).

Слідус, як звичайно, огляд літератури і всесвітньої історії, виказ праць і рецензій уміщених у видніших журналах, хроніка наукового життя: тут на сей раз є дещо і про наш науковий рух: подано звістки про засідання та видавництва Наук. Товариства ім. Шевченка. Далі справоздана з засідань історичного Товариства, якого органом служить Kwartalnik; між иньшими маємо тут зміст реферату пр. ф. Студинського про борбу в справі унії між Потієм а Смотрицким. *Ю. Л.*

Wisła. — В сїм річнику маємо тільки дві статейки з українського фольклору. Перша — се „Obrzędy weselne na Niżu Dnieprowym“, д. Г. Л. (ст. 743—752). Обряди ці не приносять майже нічого нового супроти тих численних описів весіля, яких у нас появилася досі велика сила і між якими було дуже багато докладних. Значіне їх може бути проте тільки вузко льокальне і служити можуть вони тільки як матеріял для порівняних наукових дослідів над весілем. Жаль лише, що редакція не додала до них ніяких бібліографічних вказівок, хоч могла легко се зробити, взявши їх хочби з „Етнографічних Матеріялів“ д. Грінченка. А зайвою не була би така річ, бо польські фольклористи дуже мало обізнані з тим, що в нас зроблено на сїм полі.

Друга статейка, дуже маленька, се — „Dwa podania ukraińskie o syrenach“, подані д. Г. Лопацинським і заосмотрені ним досить повними бібліографічними вказівками. Для докладніших студій над русалками вони мають усе своє значіне, хоч зрештою не визначають ся особливими прикметами, а український їх текст поцсований, як звичайно в записях Поляків.

Крім того є в сїм річнику кілька рецензій, що дотикають нас або посередно або впрост. До перших належуть рецензії на „Opis powiatu Krośnieńskiego“ Сарни, „Powiat Sokalski“ Сокальського, „Изъ прошлого Холмской Руси“ Площанського; до других рецензії на „Записки“ т. 31—32 і „Етногр. Збірник“ т. 5—6. Написані вони — з виїмком праці Площанського — д. Здзярським. Опінка наших видань прихильна, а загальний осуд рецензента на Етн. Збірник ось який: „Що дотикаєть ся цілости праць, опублікованих в обговорюваних томах, то належить признати, що видно в них багато праці і то сумлінної, а надто не мало

фаховві ерудиції, що видно відразу з численних приписок і з правописи, якої ужито при записуваню оповідань, де навіть наголоси узгляденено як найпильнійше“. Мусимо запримітити одначе, що рецензент і тут у дечім помилив ся. Опубліковане польського рукопису „Symeon Szast“ в 5 т. Етн. Зб. приписує він В. Гпатюкови, хоч се зробив др. Іван Франко. В рецензії знов на „Записки“ робить В. Гпатюкови закид, що він у своїй статі: „Словацький опришок Яношік“, подаючи збір пісень і переказів про сього опришка, не покористував ся матеріялами д. Стопки, оголошеними в „Mat. antr. archeol.“ краківської Академії. Тим часом В. Гпатюк не подавав їх тому, що в них говорить ся загально про опришків, але не про Яношіка, про якого він писав.

З иньших статей заслугоють близшої уваги: „Świat nadzmysłowy ludu krakowskiego“ С. Удзєлі, „Kronika geograficzna“ зладжувана постійно що року В. Налковским і кілька дрібнійших. Багато цінного матеріялу містить ся в рубриці „Poszukiwania“, де порушують ся найріднороднійші питання в области фолькльору. В. Г.

Lud. — Осьмий рік існує вже у Львові окреме польське Товариство, що поставило собі за задачу робити досліди не тільки над польським, але й над руським людом. І правда, в його орґані появляли ся від часу до часу статі і замітки з нашого фолькльору, але вони носили переважно характер уривковий і систематично не вели ся ніколи. Щож до рецензійного відділу, то про нього не можна й того сказати. В ньому звертано увагу на німецькі, французькі, англійські виданя, за те про славянські, а спеціяльно найблизші польському фолькльорови, українські, не говорено майже нічого, хоч у тім часі появили ся і в нас, у Галичині, і на Україні дуже цінні виданя на тім полі. Було-б про те дуже пожаданою річю, щоби ті відносини змінили ся, навіть в інтересі польської науки, тим більше, що тільки порівняний метод може тут довести до позитивних результатів.

В сїм річнику Lud-у маємо три статі з нашого фолькльору.

Перша — се продовженє праці Й. Шнайдра „Z kraju Huculów“. Ся частина праці д. Шнайдра представляєть ся кориснійше, як давнійша, бо тут автор не говорить від себе, тільки подає матеріял, записаний з уст люду. Подає народню медицину — хоч зрештою в дуже обмеженім виді, навіть не на цілих двох картках! — віруваня і зашептуня; вкінци легенди, перекази, анекдоти й ин. Одначе вартість і сеї частини зменшуєть ся тим, що вона подана в перекладі, а не ориґіналі, як се повинно-б бути, та що не має ніякого, навіть найскромнійшого наукового апарату. З того виходить, що хтось необізнаний докладнійше з матеріялом, може вважати його за новий, хоч у ньому може не бути нічого нового.

Друга стаття — се „*Spiewy halkowe z Podhorzec*“, записані д. Б. Кричинським. І тут нема наукового апарату і тут опубліковані гаїлки, знані вже добре з друку. Та проте мають вони свою вартість, як записані в одній місцевості і то з мішаною людністю, польською й руською: цікава річ, що підгорецькі Поляки співають не тільки польські, але й руські гаїлки — останні навіть у більшім числі, Русини ж послугують ся тільки своїми. Дуже мило вражають теж руські записи, зроблені майже зовсім без помилок, що у польських фольклористів трапляється дуже рідко. Кілька помилок, які ми завважали, зроблено напевно в друку, і кожний може легко їх справити.

Третя стаття: „*Proces o perepiczkę*“ д. З. Паздри має зовсім відмінний характер від попередніх. Се процес на тлі народніх вірувань, переведений в Теребовлі 1763 р. Того року на Великдень знайдено там перепічку, що посвячується разом із паскою, а опісля призначається декуди для священника, як нагороду за посвяту, а декуди для бідних, — наповнену якимсь збіжем. Збіже в перепічці непотрібне, і коли його хтось вкладав там, то мовляв мав якусь укриту ціль, а не иншу як чари. За чари карано у попередніх віках дуже остро, тому й тут стали досліджувати, хто такий згубив перепічку, щоби його прикладно покарати. Знайшли ся підозрілі особи і розпочав ся процес — дуже інтересний. На жаль, не знаємо як він скінчив ся, бо всіх актів процесу не віднайдено. В кождім разі й се, що опублікував д. Паздро, кидає ярке світло на тодішні відносини й приносить важний причинок до нашого фольклору. Було б дуже добре, як би д. Паздро вів і дальші досліді в тім напрямі.

Маємо в сім річнику ще дві статі, що дотикають нас посередно. Се: „*O ludzie Podduklańskim w ogólnosci, a Iwoniczanach w szczególności*“ д. Б. Густавіча і „*Polacy na Węgrzech*“ М. Гумпльовіча. В першій статі поминув, на жаль, автор зовсім Русинів, хоч вони живуть у тій околиці і хоч по назві статі можна-б надіятися, що про них буде мова. Друга стаття не скінчена ще і доси; говорить ся в ній тільки про ті столиці, де нема Русинів, тому й не будемо довше затримувати ся над нею. Зазначимо тільки, що стаття зі становища польського патріота — гарна, бо відкриває десятки тисяч Поляків, яких досі не вважав ніхто Поляками і не звертав на них уваги. Зі становища об'єктивного ученого вона одначе занадто переборщена, тому для безсторонніх дослідів не може мати такого значіння, яке бажав надати їй автор. Крім того, як видно зі статі, автор не був на місці, не переводив там дослідів над людністю, а в висновках своїх опирається виключно на друкованіх жерелах, яких — що правда — зібрав дуже багато так, що ледви що важнішого пропустив із відповідної літератури.

Та хто знає, яка замішанина панує в поглядах на національність люд-ности північно-західних угорських столиць, той зрозуміє, як обережно треба користувати ся при подібних дослідах усякими жерелами, навіть такими, що походять від визначних учених. Найліпше було-б усі ті відомости провірювати на місці, тоді й можна числити на певність одержаних висновків.

Між замітками маємо теж дві з нашого фольклору. Перша — се „Krutuło czyli kołowrot, zabawa ludowa“ і „ледова“, бо бавять ся її на леді, описана д. Маауром (із Пишковець, Бучацького пов.), друга — се „Jeszcze jedna zwrotka do pieśni ruskiej — Zażuryw sia szołowik“, подає д. Гринберговою, яка не виділа мабуть у своїм житю ніякого українського етнографічного збірника, що показуєть ся не тільки в сеї замітці, але й з її величезної, та наскрізь пустої книги про Старосамбірщину, про яку свого часу була в нас докладна рецензия.

Між рецензиями подибуємо також рецензії на книжку що лише згаданої Гринбергової, на книжку Байгера (Теребовельщина, про яку в нас теж була мова), на давню статю Й. Корженьовского „О Нусілах“ (тепер перекладену з російського), а крім того на 1 кн. „Записок“ з 1900 р. та І т. „Матеріалів до укр.-руської етнології“. Останні дві рецензії зладжені д. Гавровським (він підписав ся тільки ініціалами, хоч рецензентам „Записок“ робить із того закид, що не підписують ся всюди повними іменами) і мають бути відплатою за неприхильну оцінку колядок, оголошених ним у попереднім річнику „Ludu“ і записаних крайню недбало. Через те виступає він із острим скампелем критики проти деяких праць у наших виданях. Ми одначе й тепер не можемо признати його поваги в етнографії і радимо йому щиро покинути її зовсім — особливо українську — бо, на жаль, маємо переконанє, що він не потрафить нічого доброго зробити для неї.

В. Г.

Archiv für slavische Philologie, т. XXII (ст. 1—642) окрім обговорених дещо низше статей Ягіча й Вондрака містить іще отсі статі, що можуть і для нас мати свій інтерес:

A. Leskien — Die Entwicklung serbischer Sätze mit *te* von Parataxis zu Syntaxis — дуже інструктивна статя, котра показує на сербськім сполучнику *te* (= і), як первісно рівнорядне чисто копулятивне полученє гадок перетворює ся з часом в відносини підрядности, тобто таке, що одна думка стає головною, а друга побічною. „Das Serbische drückt durch *te* eine Menge Beziehungen aus, wo das übliche grammatische Schema Final, Consecutiv-, Relativsätze u. a. findet“ (ст. 2).

A. Vieth — Beiträge zur Ethnographie der hannoverschen Elbslaven: се записки про гановерських Славян з р. 1671 враз зі словарцем того язика, який тоді ще був між ними в уживаню.

Eugen Ščepkin — Wer war Pseudodemetrius I? Се докінчене ширшої праці, розпочатої ще в XX томі Archiv-a. Праця дуже старанна і кидає багато світла на взаїмні відносини Москви, Польщі й Руси в часах „смутного времени“.

Oskar Asbóth — Die Anfänge der ungarisch-slavischen ethnischen Berührung: се властиво лиш дуже основна критика на працю того самого титулу, яку опублікував Munkácsi в часописи Donauländer I (1899) зошит 4—7. Мункачі твердив, що славянські елементи дістали ся до язика мадярського ще перед приходом Мадярів в нинішні сіднища. Asbóth виказує дуже старанно і основно — при помочи історії мадярського язика і аналізи славянських елементів у ній — безосновність погляду Мункачі. З статі Asbóth-а можна, як немож ліпше, видіти величезну скількість славянських елементів у мадярській мові.

V. Jagić — Ljarunov's irrationale Vocale: се німецький переклад статі Ляпунова про т. з. нерациональні самозвуки (тобто ъ і ь), уміщеної в Журналі міністерства народної освіти за р. 1900 ч. 6, з деякими поясненнями проф. Ягіча. Гадка проф. Ягіча про справу така: „Definition bei Ljarunov schwankt zwischen der ausschliesslichen Hervorhebung des quantitativen Momentes und einiger Beimischung der Qualität. Ich möchte im Gegensatz zu Ljarunov entschieden von dem letzteren Merkmale ausgehen. Die Vocale ъ und ь waren, wie wir wissen, einst ŭ und ĭ. Die spätere Mannichfaltigkeit der modernen Ersatzlaute erklärt sich genügend aus der normalen Kürze des ŭ und ĭ, ohne dass man zur Kürze unter der normalen als Ausgangspunkt der ganzen Betrachtung flüchten müsste. Nur muss man dabei einen gemeinslavischen physiologischen Charakter der langen und kurzen u- und i- Laute nicht ausser Acht lassen. Die Slaven hatten einst keinen reinen langen oder kurzen u- Laut; das lange ŭ war ū (ungefähr ū), und das kurze ŭ, dem entsprechend ungefähr ũ. Wenn aber im Urslavischen ein langes ū wie ы lautete, so ergibt sich schon daraus, dass auch u nicht dem heutigen kurzen u gleichkam; dasselbe gilt für ĭ gegenüber ī, obwohl hier das Verhältnis minder klar vorliegt. Aus dieser theoretisch zu vermuthenden Eigenschaft der gemeinslavischen ŭ und ĭ erklärt sich wohl auch die spätere Reaction gegen die Aussprache derselben im Inlaut in geschlossenen Silben, seit dem im Wortauslaut die Schwächung derselben eintrat. Es ist richtig, dass die beiden Vocale ъ und ь in dieser Beziehung empfindsamer waren, als andere kurze Vocale (o—e), doch das lag nach meinem Dafürhalten nicht in der grösseren als normalen Kürze, sondern eben in dem physiologischen Charakter dieser Laute. Mit der Zeit nutzen sich ja auch o und e ab, z. B. das auslautende e der Partikel же — re wur-

de im Slovenischen und Kroatischen zu -r; das auslautende -o der Substantiva neutr. gen. lautet in einigen slovenischen Dialecten halbvocalisch wie ь oder ö, schwindet dann auch ganz und man sagt mes für meso u. s. w.“ (стор. 559—560).

A. Brückner — Kleine russisch- polnisch- litauische Beiträge: се пять коротких статей різного змісту (літературного або лінгвістичного), з котрих перша подає деякі цікаві причинки до історії звисних в нашій полемічній літературі „listów przyczynnych do św. Piotra“, якими цвїркали в очи православним католики пр. Скарга, Sacranus, Сакович в своїй Перспективі (Perspectiva з р. 1642) і и. — Друга стаття в'яснює походжене двох слів: литовського bambizas (= кальвінський пластор) і польського klimkować (= ошукувати). Оба походять з XVI в., з часів релігійних спорів в Польщі і на Литві між католиками а реформованими. Дати наведені проф. Брікнером надзвичайно цікаві з огляду на психологію язикової творчости.

З иньших статей варті уваги: Const. Jireček — Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan; Franz Plešić: Slovenica; K. Radčenko (наш земляк з України): Einige Bemerkungen zur neugefundenen Abschrift des Lebens des heil. Barbar in bulgarischer Übersetzung і йогож: Einige Bemerkungen über das Leben und die literarische Thätigkeit Dositej Obradović's. (Се критика праці Ivan-a Scherzer-a: O Dositiju Obradoviću; д. Радченко написав також перед кількома літами працю про Дозитея Обрадовича п. з. Досіеєй Обрадовичъ и его литературная дѣятельность, Кієвъ 1897, про котру при тій нагоді говорить проф. Ятіч, що вона „unzweifelhaft das Beste und Eingehendste, was bisher über Dositej Obradović geschrieben wurde“).

У відділі критичнім звертають на себе спеціальну увагу читача — так своєю основністю як і методичністю — отсі рецензії:

Проф. Брікнера про праці, що обговорюють найдавніші історичні осідки Славян і Германців (Ursitze der Slaven und Deutschen). Автор обговорює з звичайною у него ерудицією і тверезістю наперед працю W. Kętrzyńsk-ого п. з. O Sławianach mieszkających niegdys między Renem a Łabą, Sałą i Czeską granicą (хвалять повноту материялу, ганить безпідставне етимологізоване в роді Vibilius = Wybil і т. п.); потім другий том Historyi Słowian E. Bogusławsk-ого (O wäre doch die Historya Słowian ungeschrieben oder wenigstens ungedruckt geblieben! — кінчить автор рецензію про сю працю); вкінці розвідку Ө. Брауна п. з. Разысканія въ области южнославянскихъ отношеній. I. Готы и ихъ сосѣди до V. вѣка. Первый періодъ: Готы на Вислѣ СП. 1899. (Суд автора такий: „Ein stattlicher Band als Commentar zu ein paar Worten des Tacitus, Ptolemäus und Jordanes, ein ausserordentli-

cher Aufwand von gewissenhaftester Mühe, grosser Belesenheit, glänzender Combinationskraft. Die hochinteressante Arbeit zeugt von der besten methodischen Schulung und grossen eigenen Gaben des Verfassers; sie wird klärend wirken, ohne dass wir ihren Resultaten zustimmen brauchen“).

Далі рецензия проф. Вондрака на старанну працю В. Н. Щепкіна п. з. Разсуждение о языкѣ Саввиной книги. Съ приложеніемъ двухъ фототипическихъ снимковъ СП. 1899. Рецензент жалує, що автор не звернув уваги на лексикальну сторону пам'ятника, бо з неї — по думці його — виходить, що пам'ятник повстав десь „in der Nähe der slovakisch-russischen Sprachgrenze“; закидає також автору — і справедливо — що задалеко посуває ся в своїх выводах („Bisher sagte man, dass vornehmlich die deutschen Gelehrten das Gras wachsen hören. Nun ist eine Zeit nahe, wo sie übertrumpft werden“ — тими словами приймає рецензент елюкубрації автора про „писця“ Саввиної книги, про котрого ми властиво нічого не знаємо).

Дуже основна рецензия проф. Ягіча про труд М. Ляпунова п. з. „Исследование о языкѣ I-ой Новгородской летописи СП. 1899. („Die ganze Darstellung macht auf mich den Eindruck eines gut geschulten, umsichtigen und scharfsinnigen Forschers, der von der in neuerer Zeit häufig genug wahrzunehmenden Virtuosität sich möglichst frei hält“). Ціла рецензия зрештою, як і праця автора (се лиш: зошит I, вступ і частина перша) обертає ся коло т. зв. „нерациональних“ самозвуків ь і ь.

Дуже основна рецензия проф. Ягіча на граматику хорватського або сербського языка Дра Т. Маретіча п. з. Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Zagreb 1899. 8°. VI. 700. Рецензия для того заслугує і нашої уваги, бо написана з загального наукового становища і пересипана такими загальними увагами, котрі і для граматиків кожного иншого народу можуть мати своє значінє. От хочби такі: „Кожда літературна мова меньше або більше результат ріжнородних компромісів; навіть те, що меньше правильне, мусить з огляду на міродатну для літературної мови засаду: usus tyrannus — мати свою оборону, наколи санкціонованє загальним уживанєм“ (стор. 263). Або візване до проводирів Сербів і Хорватів: „високо держати хоругов європейського культурного постуцу, але при тім все св'ято беречи чистоти сербсько-хорватської бесіди!“ (стор. 266). Або протест проти того, щоб уважати бесіду Вука Караджіча і Данічіча, як небудь то два найбільші корифеї сербсько-хорватської літератури, нормальною бесідою сербсько-хорвацькою (стор. 267). Або становище до фонетичного, прищину правописи: „Зазив до поміркованя в уживаю фонетичного принципу уважаю з свого суб'єктивного становища зовсім

оправданим. Лицарів абсолютної фонетики можна рівно легко спровадити ad absurdum, як і приклонників консервативного етимологічного принципу“ (стор. 274). — Загальний суд проф. Ягіча про сю працю: „ein rühmliches Denkmal seines (тобто автора) ehrlichen Fleisses, das dem Verfasser in der grammatischen Literatur der Südslaven den hervorragenden Platz sichert“ (стор. 278).

Рецензия проф. В. Коцовського на „Граматику старословенского языка Іосифа М'яльницького“ Львівъ 1895. — Вкінці:

Рецензії проф. А. Брікнера і проф. G. Polivk-и на видавництва Наукового Товариства імени Шевченка. Оба рецензенти висловлюють признанє і похвалу діяльності Товариства, а деяким публікаціям як Історії України-Руси проф. М. Грушевського, Збірникам Апокрифів Дра Ів. Франка, Гуцульщині проф. Вол. Шухевича признають навіть місце між найпершими публікаціями того рода в цілій Славянщині. Зазначити одначе годить ся, що з деякими загальними моментами, що характеризують ту роботу, проф. Брікнер не годить ся. І так не радо глядять на зміну назв „руський, Русь, Русин“ на „українсько-руський, Україна, Українець“: бо „маркоманами“ були Славяни ві всіх окраїнних територіях; до того назва не має історичної підстави, хоч би такої як „Мала Русь, малоруський“, котрі то терміни приходять в документах вже в XIV в. Також надто скоре кристалізоване нашої мови супроти польської і російської трошки рецензентови не до вподоби: він боїть ся одностороннього заскоруплення, тим більше, що нерав подибує неологізми або польонізми на місци старого спільно-славянського або староруського майна (та на авторову оборону таких висловів як „вещь“ місто „річ“ або „господин“ місто „пан“ або „добродій“ — таки годі згодити ся). Також рад би рецензент видіти виразнійшу границю між літературною мовою а диялектами, бо така різниця мусить бути задержана.

Г. К.

Часописи за р. 1900, обговорені в сім томі:

Вѣстникъ Европы

Русская Мысль

Русское Богатство

Русскій Вѣстникъ

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія

Варшавскія Университетскія Извѣстія

Ученыя Записки Казанскаго Университета

Ученыя Записки Юрьевскаго Университета

Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей

Русскій Архивъ

Русская Старина

Историческій Вѣстникъ

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской

Академіи Наукъ

Русскій Филологическій Вѣстникъ

Филологическія Записки

Этнографическое Обзорѣніе

Живая Старина

Ateneum

Biblioteka warszawska

Przewodnik naukowy i literacki

Przegląd polski

Przegląd powszechny

Kwartalnik historyczny

Wisła

Lud

Archiv für slavische Philologie.

Поправка: на ст. 2, в долині упушено підпис *О. Г.*; на ст. 5, рядок 14 зв., зам. *О. Т.* треба *О. Г.* В Бібліографії на ст. 24, зам. *С. Т.* треба *С. І.*

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus Graecis et Latinis collegit et cum versione rossica edidit Basilius Latyschev. — Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѣи и Кавказѣ, собралъ и издалъ съ русскимъ переводомъ В. В. Латышевъ, т. I, вип. 3, Спб., 1900, ст. 601—946 + мапа.

Се докінченне першої половини корпусу, що містить тексти грецькі. Про перші два випуски я згадував давнійше (Записки т. IV і XXV). Системи в розкладі витягів видавцєви не удало ся властиво ніякої перевести, але показчик авторів при III випуску виручає читача з сеї трудности. Натомість доконче потрібний показчик імен географічних і власних видавець відложив аж на закінченне цілого видання, тому що багато імен будуть повторяти ся в латинських текстах. Се не оправданне, особливо коли закінчення прийдесть ся ждати ще девяти літ, як забрало виданне першого тома. Так само і з заповіджених мап д. Л. дав тільки одну — Птолемеєвих Сарматий. За те витяги з авторів протягнув ш. видавець до кінця V в. замість IV, — за се розумієть ся можем тільки йому подякувати.

М. Г.

Отчетъ Императорской Археологической Комиссіи за 1892 г., Спб. 1894, in fol., 2 л.+173 стор. Теж за 1893 г. — 1895, 2 л.+121 стор. Теж за 1894 г. — 1896, 2 л.+171 стор. Теж за 1895 г. — 1897, 2 л.+201 стор.

Справозданя Императорської Археологічної комісії звичайно містять в собі відомости про зроблені в певнім році з дозволу чи поручення сеї комісії археологічні розкопки та про принадкові археологічні знахідки,

які дістались комісії від місцевих інституцій та приватних осіб. На підставі тих справоздань ми покажемо, які розкопи були зроблені на Україні та в сусідніх губерніях протягом 1892—1855 рр. і які були тут найцікавійші знахідки.

В 1892 році генерал-майор Бранденбург зробив розкопки могили в Славяно-сербським повіті Катеринославської губернії (могили з камінними бабами), в Канівським повіті Київської губ. (могили з похороном чоловіка разом з конем), в Вовчанським повіті Харківської губ., коло села Печенівів (тут могили були давніше розкопані і на сей раз розкопки нічого не дали). В Херсонській губ. В. Ястребов робив провірочну розкопку могили, де в 1763 р. знайдено великий скарб золотих річей, — але нові розкопки нічого не дали. В Воронізькій губ. секретар місцевого губерніяльного статистичного комітету Зверев зробив розкопку торофяника, де давніше селяни знаходили бронзові сокири рівної форми.

На місцях стародавніх Дреговичів в Минській губ. професор Завітневич зробив розкопку могили; переважає тут „дреговичський“ тип похорону, себто хованє на поверхні землі; стрічало ся й паленє трупів.

В тім же 1892 році багато археологічних дослідів зроблено в Криму і в сусідніх місцевостях, а то : в Херсонесі Костюшко-Валюжинич розкопував городище і робив досліди в величезнім могильнику в околицях міста, де знайшов багато предметів грецької культури. В Керчі робив невеликі досліди К. Думберг. Крім того в різних місцях Таврійської губ. проф. Н. Веселовский розкопував могили з катакомбами і склепами (деякі з них належать до значно пізнійших часів, до IX чи X в. по Р. Хр.).

Припадкові знахідки 1892 р., надіслані з різних місць, — по більшій часті грошеві скарби, в більшости були не цікаві і їх або перетоплювали або вертали тим, що їх знайшли. Для різних музеїв полишено такі знахідки : з Катеринославщини, з хутора Чартомлик, мідяні вістря стріл, залізні вістря пік і залізні шаблі (передані в Російський Історичний музей); з Київщини — бронзові речі і мушлі (передані в музей київського університ.); з Харківщини, з м. Старобільська — срібні з позолотою речі, що служили, очевидно, оздобою коня зруї (в Ермітаж).

В 1893 р. далі робились досліди в місцевостях, де знаходились класичні й скитські стародавні речі : розкопки Херсонеського городища під доглядом д. Костюшка-Валюжинича, розкопки в Керчі проф. Кулаковського (без результатів), Думберга і проф. Веселовського.

Перед Віленським арх. з'їздом професор В. Антонович розкопував могили на місцях стародавніх Радомичів (Могилевська губ.); було розкопано 115 могили; звичайний спосіб хованя покійників такий : покійники лежать майже на $\frac{1}{2}$ метра під поверхнею землі; деревляних труп не

вживали; річи які знаходились вказують на спокійні зайняття покійників; хронологічні дати — монети і хрестики вказують на X ст. В Могилевській же губ., на лівому березі Зах. Двіни, зробив розкопки д. Ромалов; зі способу хованя (палене трупів) роблять вивід, що могили ті не належали до славянського племені (доказ сам по собі не важний).

З випадкових знаходок 1893 р. треба згадати про скарб ріжних річей XII віку, знайдених в Києві; скарб складав ся з 6 срібних трохгалочних ковтків кийського типу, срібного медальону з оксидованим орнаментом і наручника зі срібної бляхи орнаментованої фантастичними птицями; сей наручник — найцікавіша річ зі всього скарбу, відданого до Ермітажу. Крім того в Києві знайдені камінні знаряди разом з кістьми мамонта (віддані в музей кийського унів.). В Херсонській губ. знайдено 20 золотих дутих привісок до намиста звичайного грецько-скитського типу. В Полтавській губ. коло Івапиці Прилукського пов. в могилі знайдені бронзові річи: кельт, долото, спряжка з фігурами звірів і декілька ще мідяних річей. Більша частина монет знайдених в полудневих губерніях не мали великої нумізматичної вартости; цікавіші монети були знайдені в Харківській губ., коло Слобідки Киськової Старобільського пов., тут знайдено 55 срібн. ілекських монет з першої половини XI в. (передані в Ермітаж і Ташкетський музей); в Херсонській губ. коло Тірасполя знайдено 425 срібн. золото-ординських монет XIV і XV вв.

В 1894 р. робились далі розкопки в границях розповсюднення класичних і скитських старинностей. В Криму робились досліді херсонських руїн і могильника; між знахідками треба завважити невеликий шиферний позолочений образок сьв. Дмитра і Юрія; образок зроблений прекрасно, належить до XI в. Докладне справозданє робіт в херсонській городищі додане до загального справозданя. Крім сих розкопки велись в иньших місцях Криму. Між иншим робили ся розсліди в Керчі на тім місці, де давніше випадком була знайдена гарна мармурова статуя льва, віддана до Ермітажу (розкопки провадив Думберг і проф. Кулаковський); провадились розкопки і на розі Зюк, де проф. Кулаковський знайшов сліди стародавнього міста; на підставі вказівок Страбона д. Кулаковський думає, що знайдене місто то Зенонів Херсонес.

В 1894 же році закінчилась робота, розпочата ще в 1891 р., розкопуваня величезної могили Огуз коло с. Нижньої Сірогози Мелитопольського повіту: результати сеї роботи, ведені під доглядом проф. Н. Веселовского, не винагородили вложеної в неї енергії: могила вже давно була обробована. В Херсонській губ. пок. Ястребів робив розвідки на городищі стародавньої Ольвії, на землях селян с. Парутина; результати були невеликі: було знайдено декілька написів; могили майже всі

давніше були оброблені, знайдено лише декілька монет і дрібних річей (передані в Ермітаж і Історич. музей).

Важніша з наукового погляду була розкопка проф. Завітневича — одної могили в Харківській губ., в слободі Покровській, Купянського пов., де були знайдені речі аналогічні з тими, що знаходять ся в могилах Північного Кавказу: дротяні мідяні ковтки з пацюрками, зелівні фібули і начине з чорної глини з ручками, з знаками (передані в Історичн. музей). В Чернігівській губ. д. Бременко розкопував могили на території давніх Радимичів (палене трупів, або ховане на огнищу).

З випадкових знахонок 1894 р. варто згадати про деякі, знайдені у Києві, з великокняжих часів, як сріна велика спряжка, срібний перстень і камінні форми для відливання (передані до Ермітажу). В Криму знайдено декілька золотих, срібних і інших предметів грецької культури. З монетних скарбів згадаємо про скарб з 104 римських монет Траяна, Комода й ин., знайдених коло с. Ковтунів, Золотоношського повіту, в Полтавщині, та про нахідку золотоординських і чеських срібних монет XIV в. на р. Синюсі коло м. Торговиці, Херсонської губ.; иньші находки (особливо багато в Київщині) не мали великої нумізматичної вартости і по переданю їх в Археологічну комісію були або перетоплені або звернені властителям.

З розкопок 1895 р., зроблених Археологічною комісією, одні були продовженням дослідів, розпочатих в попередні роки, иньші були викликані випадково знайденими річами, аби лише запобігти рабівницьким розкопкам. Межи розкопками першої групи найбільшої уваги варті розкопки стародавнього Херсонесу. Розкопки трох дослідників — проф. Веселовського, проф. Кулаковського і Думберга коло Сімферополя й Евпаторії були звернені на стародавні могили скитських і попередніх часів. В Херсонщині коло с. Архангельського д. Гошкевич розкопав декілька могил, з ріжними типами поховану; знайдено кілька золотих річей (обручка, спіральні дудочки й ин.). В Полтавщині робив розкопки предсідатель комісії граф. Бобрінський, а то коло с. Глинищ, Зіньківського пов., де селяне давніше були розкопали могилу й знайшли в ній бронзові вістря стріл, бронзове зеркало й ин. типові предмети „скитської“ зброї й убраня; але могила була обробована ще в стародавні часи. В иньшій місці в Полтавщині, коло с. Стовбахів, Кременчузького пов., д. Макаревич оглянув городище-майдан і розкопав декілька могил, де знайшов разом з кістками горшки, бронзові стрілки й ин.

Найбільш цікаві випадкові знахідки, з тих що дістали ся комісії в 1895 р., були такі: на Волини в м. Турайську, Ковелського повіту, знайдено разом з монетами 1500—1627 рр. срібний пояс, зроблений

набором з круглих і чотирикутних блях, золоту каблучку, оздоблену тонким філіграном, і срібні гузики (передані в Історичний музей). В Київщині, при розкопках коло с. Васильківки, Звенигородського пов., на землі Абази, знайшли горшки з червоної глини з чорними розводами, бронзові ажурні фігури, пряслиці, камінна сокира й ин. (передано в музей Київського Універ.). На Поділю коло с. Межирічки, Балтського повіту, знайдено в могилах глиняні горшки, залізні ножі, сиряжки, вістря стріл, стремена, шолом, кільця, кресало, бронзове зеркало, бляшки й гузики (передані в Історичний музей). В Полтавщині викопано з могил коло с. Поставамків, Лохвицького пов., бронзові зеркала, бронзові шпильки, фібули, залізні мечі, вази й ин. (віддано до Ермітажу і до Іст. музею). В Херсонській і Таврійській губ. знайдені ріжні грецькі й скитські річи (бронзові стрілки, начинє й ин.). З монетних скарбів, знайдених в полудневій частині Росії, треба згадати скарб з 124 срібних орієнтальних монет X в., знайдених коло с. Медвідова, Стародубського пов., в Черниговщині (частина скарбу віддана до Ермітажу, частина до Чернігівського музею, а частина віддана властителю).

Ю. С.

Э. Р. фонъ Штернъ: Новыи эпиграфическій материалъ найденный на югѣ Россіи (Записки одес. общ. исторіи т. XXIII с. 1—32).

— О послѣднихъ роскопкахъ въ Аккерманѣ (ibid. с. 33—61).

А. А. Кочубинскій: Тура (Турасъ) — Бѣлгородъ — Аккерманъ и его новая лапидарная надпись отъ 1454 года (ib. 29—198).

Акерману пощастило в остатнім томі Записок одеського історичного товариства: є тут цілий ряд интересних заміток до його минувості. Тішити ся треба тим більше, що дотепер сій интересній старосьвітській осаді щастило взагалі дуже мало.

В першій статі описано кілька ляпідарних античних написей з Акермана й Ольбії і дрібніші памятки (graffitti, написи й штампілі на посуді); одна надпись з Акермана, по формі букв — II або III в. по Хр., Особливо интересна, тільки дуже похсована, так що має зовсім фрагментарний характер, і видавець навіть не пробує відгадати цілого змісту; очевидно, се громадські постанови Тіри в ріжних справах, що вказують на значний розмах життя сеї старої громади в тім часі.

Розкопки в старім замку Акермана не дали якихось особливо цікавих річей, але виказали останки людського життя почавши від часів перед-античних і античних до новіших — турецьких. З сеї нагоди д.

Штерн переглянув питання про місце старої Тіри, перебрав звістки про неї старих авторів і підпераючи їх археологічним матеріалом, рішучо доводить, що а) вона стояла на місці теперішнього таки Акермана й його замка, б) Офіуса була тільки другим іменем Тіри, в) гіпотеза Бруна про перенесення Тіри в околиці с. Коротного не має підстави.

Довша стаття проф. Кочубинського доповняє його давнішу розвідку: Лапидарныя надписи XV ст. изъ Бѣлгорода, что выиѣ Аккерманъ (Записки одеські т. XV, 1889). Автор описує акерманські нахідки з ріжних часів, які дійшли його рук або його відомости, й ближше сніняєть на написи на марморяній плиті, вмурованій в одну з веж старого акерманського замка (с. 146 і далі). Напись дуже сильно поцсована, автор читає її так: **сѣврѣшиса сїи мѣрѣ | (в)ѣдрѣж(ає)ма (кѣ)стѣ аца | ста цѣгѣла (ся плита) вѣ лѣто | сѣцѣ м(ц) мар)та лѣ**, отже як двоязичну — зложеноу з слів словянських і румунських. Се відчитанне, супроти значних прогалин написи, треба приймати cum grano salis, навіть і саму дату. Але напись, поруч давніше знайдених написей акерманського замка — славянської з 1438 р. й грецької 1440 р., доводить в кождім разі виразно, що акерманський замок не був генуезькою будовою, з турецької ініціативи поставленою, як думано давніше, а збудований ще перед Турками, за волоських господарів, дуже можливо — що таки й руськими (галицькими або з в. кн. Литовського) будівничими, як Федорко згаданий в написи 1440 р. Таку гадку переводить і ш. автор, по дорозі розвиваючи свою давнішу теорію українських впливів на румунську мову й румунську культуру. Взагалі ш. автор по дорозі щедро рукою розсилає замітки, нераз інтересні й цінні про минувшину Акерманщини (своєї близшої вітчизни) і ролю старої української колонізації в історії її й Волощини взагалі, так що його стаття має значний інтерес для історії колонізації й культурного життя сеї країни взагалі.

В додатках три волоські грамоти, в одній — 1715 р. — занотую Цигана „кобузара“.

М. Грушевський.

А. Бѣляшевскій — Замячательный кладъ великокняжеской эпохи (Київська Старина 1901, X, с. 120—132).

Стаття описує коротенько незвичайно богагу й ріжнородну нахідку, знайдено незвісно де — або в Києві, або на городищу „Дівица“ коло села Сахнівки, Канівського повіту: перший властитель сеї нахідки не схотів виявити місця, де її найдено; тепер вона власністю д. Ханенка в Києві.

„Сеї артистичний скарб“ як зве його д. Біляшевський богацтвом і ріжнородністю змісту перевисшив усі дотеперішні скарби з велико-княжої епохи, хоч нового дав небогато, а властиво ліпшого з артистичного боку

від того, що ми дотепер мали, й зовсім ні. Але як повий запас матеріалу в кождім разі він цінний і інтересний, тим більше, що має й хронологічну дату в византийській монеті Мануїла Комнена. Було-б дуже пожаданим одначе дістати з часом близші відомости про місце й обставини нахідки, бо так не певно навіть, чи маємо тут оден скарб, чи кілька злучених нахідок.

Скарб сей складаєть ся в більшій часті з золотих предметів, а лише небагато є срібних. Маємо тут окрім гривен срібних — і одної золотої (се друга нахідка того рода) — різні прикраси, переважно жіночі, як нашійники, убраня на голову, нашійні гривни, кульчики і великі ковтки привязувані над ушима, нагрудні образки, хрестики і буси. Крім того є ще дві срібні брансолети, зроблені грубо, наче по ковальськи, що зовсім відрізняють ся від тамтих артистично виконаних прикрас. Багато з них прикрашені горожевою емалією, філіграном і перлами та коралями. Емалія виконана дуже гарно в барвах темносиній, блакитній, зеленій, білій, жовтій і цеглястій. Барва емалії майже всюди добре захована, а декуди навіть не стратила блиску.

Найбільше уваги присвятив д. Б. княжій діядемі, що своєю красою перевишає все инше в скарбі, хоч, судячи з репродукції, діядема ся далеко гірша ніж діядема знайдена 1889 р. у Києві, а видана проф. Кондаковим: і зміст орнаментаци тавтої різнороднійший і рисунок і техніка без порівняня красші. Є межі ними й дещо спільне, а то орнамент на кінцевих частях діядеми. Складаєть ся нова діядема з девяти частей, що лучились з собою ниткою перепленою через дірки в кождій частині. На середній вироблена емалією фігура мушчини на колесниці, котру тягнуть два грифони; фігура ся, як зовсім правдоподібно здогадуєть ся д. Б., представляє, по середновічній легенді, Александра Македонського. Автор наводить подібні композиції на той темат: барелеф в церкві св. Марка в Венеції і релеф в Дмитрівськїм соборі в Володимирі на Клязмі. Дальші части діядеми прикрашені емаліованим орнаментом: на шести хрест вписаний в круг з стилізованими галузками, на двох крайніх круговий орнамент.

Дальше маємо великі ковтки, прикрашені горожевою емалією з обох сторін: з одної дві птиці сирени, а між ними кругла розетка, з другої сторони хрест вписаний в круг (такіж самі, як описані і видані проф. Кондаковим в „Русских кладах“). Чотири нагрудні золоті образки: Христа, Божої Матери, Іоана Предтечі і Архангела, всі більше менше однакової величини і роботи; фігури вироблені емалією на золоті; майже на всіх емалія добре задержалась, з виїмкою образка Іоана Предтечі. Золотий емальований ланцюх, зовсім подібний до знайденого в Києві вже ранійше, на ґрунті Августиновича. Інтересні колекції золотих трохгалочних

ковтків — єсть їх одинацять, деякі з них прикрашені філіграном, одна пара піважурна, одна зовсім ажур. Цікава, також, хоч і з інших причин та золота монетна „гривна“ — іншої одначе форми, ніж знайдені в скарбі Бродського.

На підставі згаданої монети д. Біляшевський виводить сей скарб з кінця XII в., отже, як він каже, з часу, коли ювілерська техніка на Русі стояла на найвишнім ступені розвою. Дятого-ж то признає автор роботу усіх тих предметів місцевим, руським майстрам і утримує се з цілою певністю, хоч і нічим не доказує. Ми дуже раді сьому вірити а рїогі, але судити поки що не можемо, хіба лиш з непевности рисунка і техніки на емалі діядами — одинокої репродукції з сього скарбу.

М. Г—а.

V. Jagić — Einige Streitfragen (Archiv für Sl. Philologie, т. XXII, 1900).

Перші статі ш. автора з сим титулом появили ся в т. XX Archiv-а й були обговорені в нашім видавництві (т. XXVI і XXXIII). Тепер маємо ще дві статі. Перша п. з. Eine einheitliche slavische Ursprache? обговорює дуже тверезо й основно, хоч дуже коротко і ядерно — як звичайно у д. Ягіча — задачу порівняної лінгвістики і справу єдності праславянського язика. Що до першої точки то думка проф. Ягіча — очевидно зовсім справедлива — така: „Порівнана граматика оперує з тою гадкою, що вона має до діла з явищами, яких теперішня ріжнородність може бути вияснена з одного жерела. — Наукова власна ціль порівняної граматики лежить в тім, щоб вияснити причини тої ріжнородности, що виплила з первісної єдности і вказати також — розуміється — дорогу і порядок розпаду чи там переходу єдности в ріжнородність“ (стор. 12). При тій нагоді порушує автор також важкі питання про правітчину і пракультуру Індоевропейців та про їх посвоєченє між собою, кидаючи кілька дуже ярих промінів на звісні книги в тій матерії, як Hehn-a: Die Kulturpflanzen und Haustiere“, Schrader-a: „Sprachvergleichung und Urgeschichte“, Kretschmer-a: „Die griechische Sprache“, Hirt-a: „Die vorgeschichtliche Kultur Europa's und der Indogermanen“ і його-ж: „Die Verwandtschaftsverhältnisse der Indogermanen“, і т. и. — всюди з великою бистротою й основністю. — Що-ж до другої точки, то автор стоїть на тім становищі, що про повну язикову єдність праславянську не може бути й бесіди, противно нинішні язики славянські були лише результатом дальшого розросту тих діялектичних ріжниць, які вже мусіли бути в славянським язичі ще в часах одноцільного територіяльного, а може й політичного житя, найізнійше ще в III—IV в. по Хр. „Es ist also mehr also wahrscheinlich, — кінчить свою статю

автор — ja man kann sagen, es ist gewiss, dass schon in der vorgeschichtlichen Zeit der slavischen Sprache, wo man von einer Ursprache zu reden pflegt, nicht unbedeutende dialectische Abweichungen vorhanden waren. Eine urslavische einheitliche dialectlose Sprache hat es nicht gegeben“ (стор. 38). Сю засаду, признаву певною уже в области загальної індоєвропейської лінгвістики, підчеркує проф. Ягіч і з огляду на славянщину, спонуканий головно гадками проф. Стояновича в „Prístupna akademska beseda“, мов би то поодинокі нинішні славянські бесіди витворили ся аж в історичнім часі і то не дорогою внутрішньої еволюції, але під впливом чужозичних сусідів.

Четверта стаття п. з. „Nochmals die Kijever Blätter“ обговорює ще раз справу походження того дуже старинного пам'ятника старославянського письменства в глаголицькій письмі з нагоди відмінних поглядів Щепкіна в його праці „Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги“. Проф. Ягіч (сим разом підтриманий і повагою Лескіна), піддержує дальше вже давніше (Archiv XX ст. 1 слід.) висловлений погляд, що консеквентне с, з київських листків на місці ожидаемого староболгарського št, žd (при повній зрештою чистоті староболгарського язика в тім пам'ятнику) може походити лиш від західнославянського переписувача староболгарського оригіналу, котрого болгарське št, žd оригіналу на місці сподіваного і питоменного йому с, з передовсім мусіло разити. Відпис — судячи по різним познамкам — був зроблений або ще за життя сьв. Методія і його діяльності в Моравії, або незадовго по його смерті.

I. Конач.

Г. А. Ильинскій — Изъ исторіи старославянскаго аориста (Извѣстія II отд. академіи наукъ 1900, стор. 191—203.)

Стаття бистроумна. Автор старає ся вяснити 2 і 3 особу sg. аор. таких дієслів як **клати**, **жърѣти** і **вити**. Як звісно, єї форми звучать в ц. сл. язичі: **клатъ**, **жърѣтъ**, **витъ** (місто сподіваного: **клат**, **жърѣ**, **ви**). Шляйхер (Formenlehre der Kirchenslav. Sprache, Bonn 1852, ст. 337—339) вяснив був ті форми впливом теперішнього часу і його вясненє приняте нині вже загально (навіть у Лескіна в Handbuch der altbulgarischen Sprache³ ст. 130). Автор статі уважає ті форми сильними (аспіматичними) аористами від пнів закінчених самозвуком на рівні з ст. сл. **да** (санскр. a-dh-ā-s, a-dhā-t, грецьке $\xi\text{-}\delta\omega\text{-}\varsigma$, $\xi\text{-}\delta\omega$), старосл. **кѣ** (індоєвр. bhu-ē-s, bhu-ē-t), ст. сл. **ста** (санскр. a-sthā-s, a-sthā-t, гр. $\xi\text{-}\sigma\tau\eta\text{-}\varsigma$, $\xi\text{-}\sigma\tau\eta$). Закінченє-ж **-тъ** треба вважати або останком медіальної флексії (як се думав ще Бопп в другім виданю своєї порівняної граматики), або вьяте по просту, з т. зв. інюнктива. То в кождім разі факт, що форми **клатъ**, **жърѣтъ**, **витъ** старші чим **клат**, **жърѣ**, **ви**.

Се показує статистичний перегляд старо-славянських пам'яток з того погляду. Відношене тут таке саме, як між формою **да** (з **да-ть*, *дат*) і північною сигматичною **дастѣ**. „Glagolita Clozianus і Євангеліє Ассеманове, що майже зовсім не знають форм нефлексійних („лишених флексій“, тоб-то без закінчення особового), не уживають також майже зовсім і форми **да**; противно, Супрасльська рукопись, релятивно богата на форми нефлексійні, уживає й форми **да** більше як 30 разів“ (стор. 202).

Др. І. Конач.

W. Vondrák — Zur Declination des zusammengesetzten Adjectivums (Archiv für sl. Philologie, т. XXII).

Автор займає ся об'ясненем тих форм зложеної деклінації прикметників, котрі не вийшли простим зсуненем (Zusammenrückung) іменникової форми прикметника і форми заіменника **и**, **я**, **ю** (на подобу gen. sg. masc. **добра-юго** і т. д.), отже об'ясненем форм instr. sg. m. і n., dat. і instr. dual., dat. plur., instr. plur. fem. і loc. plur. Мікльошіч (Über die zusammengesetzte Declination in den slavischen Sprachen) уважав ті форми зложеними (composita) з пня прикметника і з форми заіменника. Лескин (Die Declination im Slavisch-Litauischen und Germanischen) старав ся їх вияснити дорогою аналогії, виходячи від gen. plur. **добрѣ-нхѣ**, instr. sg. m. і n. **добрѣ-имѣ** (по думці Лескіна: з***добрѣ-имѣ** через викинене закінчення прикметника **-имѣ**, з огляду на кінцеве **-имѣ** дорогою диссиміляції), і instr. plur. m. і n. **добрѣ-ими**. **Добрѣ-нхѣ** і **добрѣ-имѣ** — по думці Лескіна — мусіло дати **добрѣ-нхѣ**, **добрѣ-имѣ**, бо **ѣји** дає в ст.-ц. сл. **ѣји**. Вондрак поправляє гіпотезу Лескіна в отсих точках: а) перехід **ѣ** в **ѣ** перед **ји** очевидний лише в пом. (асс.) sg. m. напр. **добрѣи**, бо се лиш диалектичне явище, побіч котрого подибуємо деінде в тій самій позиції перехід **ѣ** в **о** пор. **сватѣи** і **сватой**, між тим як побіч **сватѣнхѣ** ніде не подибуємо паралельної форми **сватонхѣ**. Отже **сватѣнхѣ** не може походити з **сватѣ-нхѣ** на подобу **добрѣи** з **добрѣ + и** (= **добрѣ + жи**), тим більше, що і в формах заіменника: **имѣ**, **нхѣ**, **ими** не маємо по всякій імовірности **жимѣ**, **жихѣ**, **жими**, лиш **имѣ**, **ихѣ**, **ими** на подобу навукового **имѣ** тоб-то **имаѣ** з ***ймаѣ**; б) форми **новѣимѣ**, **новѣнхѣ**, **новѣимѣ** первіснійші і старші ніж **новѣ-имѣ** і т. д. (пор. навіть тепер у самого Лескіна в Handbuch der altbulgarischen Sprache³ стор. 90); отже форми з **ы** не повстали з форм з **ѣ**: форми з **ѣ** напр. в євангелію зографським треба вважати по всякій імовірности лиш манерою писарською, бо в пнях па **-ю** все маємо правильно форми з **и**, а не з **ы**.

Отже погляд Вондрака такий: первісно всі форми були зложені так як добра-юго, доброу-юмѣ і т. д. Instr. plur. m. і n. був отже добръ-ими, а по аналогії і fem. так само стало звучати місто *добрами-ими. Instr. той зі своїм правильним **ы** перед **и** вплинув на gen. plur. *добръ-нхъ заміняючи його на докрь-нхъ (може ще до того при помочи gen. sg. fem. і acc. plur. m. добръ-ѣ). Рівність форм заіменника в gen. plur. і loc. plur. нхъ певно спровадила і рівність у зложеній деклінації, так що loc. plur. став звучати рівно з gen. plur. добрънхъ. А звідси обняла аналогія і dat. plur. добрънмъ і dat. instr. dual. добръ-ими і instr. sg. m. і n. добръ-имъ.

I. Конач.

W. Vondrák — Palaeographisches und Sprachliches anlässlich der neuen Publication der Blätter von Chilandar (Archiv f. sl. Philologie, XXII).

Стаття написана з нагоди публікації доцента одеського університету С. Кульбакіна п. з. Хиландарські листки, отривокъ кирилової писменности XI-го вѣка. Съ чотирьма фототипическими снимками. Санкт-петербургъ 1898, 4^о, 345. Хиландарські листки містять відривки катехизму сьв. Кирила єрусалимського. Проф. Вондрак звертає увагу на скісний уклад кирильських букв у тім памятнику, зовсім подібний до укладу букв т. зв. Савиної книги. Се було-б доказом, що листки походять із найпервіснійшої доби кирильського письма. Бо кирилиця, як звісно, основує ся на уставнім (унциальнім) письмі грецьким і має своє жерело в стремліню заступити не досить виразні глагольські букви, що основують ся на грецькій скорописи, виразнійшим письмом. Отже цікаве се, що грецьке уставне (унциальне) письмо з VIII і IX в. має як-раз скісний уклад, між тим як те саме письмо в X в. має вже уклад простий. Характер письма в хиландарських листках і в Савиній книзі стоїть на певно в звязи з уставом грецьким IX в. З тих же листків видко також, що первісно на **ε** і **je** як у глагольським (пор. київські фрагменти і Psalterium sinaiticum, а також Evangelium Achridanum), так і в кирильським письмі не було двох знаків, лиш один.

Що до віку, жерела і обоїльних відносин обох славянських письм до себе, гадка проф. Вондрака така: „Der Urheber der cyrillischen Schrift nahm das ganze Alphabet der griechischen Uncialschrift des IX—X Jahrh., wie es in seiner Vollständigkeit war, d. h. mit allen Episemen, welche im slävischen Alphabete die Geltung selbständiger Buchstaben erhielten oder wenigstens die Form der neuen Buchstaben beeinflussten. Sein inniger Anschluss an das griechische Alphabet zeigt sich auch darin, dass er ausserdem noch Doppelformen, wo sie vor-

kamen, zur Differenzierung ähnlicher Laute benutzte (vgl. **б** und **к**, **ц** und **ч**). Der numerische Werth aller dieser Zeichen blieb im Slavischen so, wie er im Griechischen war“. *Форми ш і ц вже в Хиландарських листках і Савиній книзі спочивають своєю підставою на лінії, між тим як в найдавніших глагольських пам'ятниках вони виповняють лиш горішню половину простору міжлінійного. Проф. Вондрак виводить на тій підставі: „wir müssen daher an dem Satze festhalten, dass das glagolitische ш in die cyrillische Schrift aufgenommen wurde, nachdem es schon eine gewisse Phase der Entwicklung hinter sich hatte. Daraus folgt eben auch wie bei **ъ** und **ь** die Posteriorität der cyrillischen Schrift der glagolitischen gegenüber“* (ст. 547—548).
І. Копач.

Александръ Грушевскій -- Очеркъ исторіи Турово-Пинскаго княжества, часть первая, X—XIII вв., К., 1901, ст. 78+2+I (київські Університетскія Извѣстія, 1901, VI).

Отся праця д. Олександра Грушевського написана на тему, предложену історично-філологічним факультетом київського університету для своїх студентів, і була нагороджена тимже факультетом золотою медалю. Метою тої роботи було поповнити прогалину в літературі монографій по історії поодиноких земель давньої руської держави, написаних ученими київської школи — учениками шефа української історичної науки професора Волод. Антоновича. Під проводом сього професора з'явилися монографії Н. Молчановського про Подільську землю, М. Грушевського про Київщину, Андріяшева й Іванова про Волинь, Ляскоронського про Переяславську землю, Голубовського про Смоленську землю, Довнар-Запольського про землі Кривичів і Дреговичів; до них прилучаєть ся і ся нова публікація.

Автор історії Турово-Пинського князівства починає свою працю докладним описаннем території, де було се князівство — себто Припетського Поліся, далі говорить про його стародавніх осадників, на підставі тих нечисленних археологічних дослідів, які були зроблені на його території, і переходить до історичної колонізації сеї країни — до Дреговичів, перших їх осель і значніших міст — Турова й Пинська. „Історія“ Турово-Пинського князівства починаєть ся з часів київського князя Володимира Св'ятославича, коли земля Дреговичів у-перве стає окремою самостійною волостію в містом Туровом і коли першим туровським князем став син Володимира Св'ятополк. Але се князівство, як і сусідне з ним — Пинське, було мале, невзначне, до того сї дві волости не були гніздами одної якоїсь княжої родини: в сих князівствах з'являють ся князі в різних родів і колін, які або самі дістають собі ті уділи, або

їх садовлять там старші князі, найбільше — київські. Се ще причинило ся до малої значности сих волостей. Часто літописи мовчать цілими десятиліттями про сі Турово-Пинські волости, від того брак історичних звісток і досліднику минулого життя Припетського Полісяа приходить ся надрабляти гіпотезами і домислами. Д. Ол. Грушевський, добре ознайомившись зі своїм предметом, в тім лябіринті удільних війн і переходів князів з одного уділа в другий зумів добре орієнтувати ся і докладно розв'язати деякі історичні вузли, що дотикають ся землі Дреговичів. А як Турово-Пинська земля мала часті і близькі відносини до Києва, то автори приходило ся часто зазначити головні події політичного життя і Київщини XII—XIII ст.

Після виклада політичної історії Турово-Пинської землі автор дає невеликий — за браком відомостей — огляд внутрішньої історії сеї країни, при тім говорить про Туровську єпископію, на котрій в XII ст. був відомий в історії літератури Кирил Туровський — найбільша особа XII в., зв'язана з сею землею.

Свій історичний нарис д. Ол. Грушевський обмежив хронологічною границею — першою половиною XIV ст., коли Турово-Пинське князівство ввійшло в склад литовсько-руської держави. Але як видно з передмови до „Очерка“, автор студіює далі історію сеї землі і в короткім часі випустить у світ другу частину історичних нарисів Пиньщини. Не можем не побажати молодому ученому успіха в його працях на полі історичної науки, добре розпочатих сею публікацією. Ю. С.

Н. И. Петровъ — Историко-археологическій очеркъ г. Брянска, Орловской губерніи, и его отношеній къ Киеву (Труды Киевской Духовной Академіи, 1901, I, с. 3—33).

В сій невеличкій замітці проф. Петров, під вражінням чотиритижневого пробування в Брянську літом 1899 р., зацікавлений стародавніми пам'ятками сього міста, подає коротко історичні звістки про нього, від перших літописних звісток (1146 р.) аж по останні роки царювання Катерини II (зупиняєть ся на 1786 р. — році заведення штатів по церквах та монастирах України). Разом з тим автор зазначає культурно-історичні зносини межі Брянськом та Київом, які вели ся по тій дорозі, що проклав через пущі й ліса богатир Ілія Муромець. Муромця д. Петров, до річи, виводить із Мурома, рішучо не згоджуючись з тим, щоби сеї богатир міг бути з Київщини (проти О. Міллера і М. Дашкевича). Особливо д. Петров завважає церковно-релігійний вплив Києва на Брянськ. Видатнійший брянський монастир Свинський, Успеня Богородиці, заснував ся благословенням Печерської Лаври й опісля деякий

час залежав від неї. По дорозі роблять ся теж топографічні вказівки та археологічні уваги що до церковей Брянська й його околиці; вкінці вичислюють ся декотрі церковно-археологічні пам'ятки, що заховують ся в „древнехранилищі“ м. Брянська і висловляеть ся бажання, щоб була упорядкована й добре захована колекція рукописів Свинського монастиря, серед яких можуть відшукати ся пам'ятки значної наукової ваги. На одному рукописі авторови трапила ся запись „цѣвича **Θεο-δора**“.

С. Г.

La Légende Dorée de Jacques de Voragine, nouvellement traduite en français avec introduction, notices, notes et recherches sur les sources par l'abbé J.-B. M. Roze, chanoine honoraire de la Cathédrale d' Amiens, т. I—III, Париж, 1902.

Звертаю увагу на отсе видане славної середньовікової компіляції житий святих, доконаної Італійцем Яковом, уродженим у селі Варраццо і відси чи то в похвалюю чи з іронією прозваним пізнійше Jacobus de Voragine (vorago — безодня; одні бажали тим зазначити „безодню премудрости“, а другі бозодню безкритичности та несмаку, який буцім то справляє його книжка). Важність пізнання сього твору між иньшим і для студіюваня наших писаних і устних легенд зрозуміє кожний, хто перегляне хоч би мої „Пам'ятки“ (на жаль, не маючи під рукою повного тексту Золотої Легенди, я не міг усюди цитувати її, де-б було треба) або Гнатюкове видане наших устних, людкових легенд (Етнографічний Збірник т. XII і XIV), або нарешті наших давніх проповідників та пізнійше (з XVIII в.) „Народовѣщаніє“. Для славіста Золота Легенда важна ще й тим, що в житию св. Климента Римського подає деякі звістки про апостола Славян Константина, зачерпнені з затраченого твору діякона Льва Остійського, опертого ще на старшій, історично важній традиції. Сим нехай буде оправдана й отся критична оповістка пайновійшого виданя „Золотої Легенди“ в французькім перекладі аб. Роза.

Поперед усього декілька слів про самого Якова.

Автор Золотої Легенди родив ся, як уже згадано, в теперішньому Варраццо, давнійшому Віраджіо недалеко Генуї в північній Італії коло р. 1230, вступив у р. 1244 до закону Домініканів, зістав у 1264 р. провінціалом сього закону на цілу Льомбардію і визначив ся на тім становищі як вельми здібний і популярний проповідник. В р. 1292 зробив його папа Николай V архієпископом генуєнським, але на тім престолі він побув не довго, бо вмер уже 1298 або в початку 1299 р. Отсе й усьо, що ми знаємо про його жите. Свою славу завдячує він головно своїй книзі Легенд, тобто житий святих по римському календарю

на цілий рік починаючи від „адвенту“, тобто в падолиста. Отсій книзі швидко по його смерті надано титул „Legenda aurea“, інші звали її також „Historia Lombardica“ задля короткої хроніки Льонгобардів, додученої до життя папи Пелягія. Книга здобула собі таку популярність, що її незабаром поперекладали на французьку, іспанську, англійську й німецьку мову, переписували й розширювали, а від часу винайдення друку до р. 1500 появило ся не менше як 74 її видань. Правда, обік тої популярности від дуже давнього часу датують ся й неприхильні суди про неї. Іспанський Домініканець Мельхіор Canus (ум. 1560) назвав автора „Золотої Легенди“ „homo ferrei oris et plumbei cordis“ (чоловік з залізними устами й олов'яним серцем), а Француз Кльод Еманс сказав, що се не золота, а хіба „залізна“ легенда. Ще в XIV в. начальник іспанської провінції Домінікавів Беренгар з Ляндори (ум. 1330) звелів одному Домініканцеві зложити книгу житій святих, яка-б черпаючи з більш автентичних жерел могла витиснути з обігу „Золоту Легенду“. І справді той Домініканець, Bernardus Guidonis, зложив чотиротому книгу Speculum Sanctorum, та ся книга не мала успіху. І новітні теолоґи не дуже шанують „Золоту Легенду“. „Яков — пише протестант Цеклер (Zöckler, Jakob von Viraggio, статя в науковій Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, т. VIII, 1900, стор. 560—52) — зібрав до купи переважно казочні житія святих по часті з давніших книжок, а по часті з устних переказів, які ходили між народом та по монастирях і розросли ся що раз більше в напрямі фантастичности. Дещо взяте з апокріфічних євангелій, таких же діянь апостольських та мученицьких і знаходить ся також і в иньших давніших та тогочасних творах, прозових і вішованих, в „Пассіоналі“, в „Легендах про Марію“ і т. п. Иньше — середньовічні видумки, свідочтва на те, як швидко казка чіпляєть історію, щоб прикрасити і перебрехати її, так напр. у життях Домініка та Франціска з Ассізі. Та коли в иньших писанях деякі легенди визначають ся поетичним повабом, то Яковові не мають нічого подібного: він брав не лише без критики, але й без поетичного чуття, хапаючи що найгрубіше та найнезугарнійше“. Та про те й Цеклер признає, що „для пізнання середньовічних популярних вірувань ся книга без сумніву незвичайно важна, а для пояснення тодішніх поетів та хроністів без неї по просту не можна обійтись“. Оттим то наукове виданє „Золотої Легенди“ з таким апаратом, який у титулі обіцює аб. Роз, здавна було постулятом науки. Проби в тім роді були роблені вже перед тим; ще 1843 р. видав латинський текст з деякими бібліографічними вказівками та увагами заслужений німецький бібліограф Теодор Грессе. Се виданє від тоді було повторене ще два рази: 1879 і 1890, хоча далеко не відповідає теперішнім потребам. Не повний

передрук латинського тексту дав також граф. Дюе в видаваній Мінем теологічній енциклопедії (Douchet, Dictionnaire des légendes du christianisme), але науковий апарат тут далеко нікчемніший, як у Грессе. На жаль, і видане аб. Роза далеко не сповняє того, що обіцяє титул. Його передмова, держана в апологіетичнім тоні, не дає майже нічого докладного ані про Якова ані про долю його книги (те, що подано вище, взято з цитованої статі Цеклера), а натомість широко розводить ся над гарними прикметами „Зол. Легенди“, її простим та прозорим стилем, та доказує, що Яков ніде не видумував чудес, а брав їх із старших жерел. Заповіджені в титулі „досліди над жерелами“ легенд обмежують ся на коротенькі екскурси додані до деяких оповідань та на голі цитати старших мартірологій, де вони лежали просто під руками або були вказані самим текстом легенди. Богаті здобутки новочасних дослідів над розвитком християнської легенди, філіяцією текстів, мандрівкою тем у різні краї, переходом їх у різні літературні форми, все те, що муіло-б надавати головну вартість новому виданню „Золотої Легенди“, для аббе Роза цілковита terra incognita. Треба зрештою признати, що переклад Яковового тексту в новім виданню старанний і читає ся гладко. До видання додано фототипію двох карток (Прольога) одного старого друку з перед р. 1500 і малюнок різних мук, якими в римських часах мучено християн, малюнок пізній, зв'язний уже між иньшим і з Міневої Патрології.

Ів. Франко.

Історія русскої церкви Е. Голубинскаго, б. професора Московскої Духовної Академіи, періодъ второй — московскій, первая половина тома, М-ва, 1900, ст. VIII+919.

В ширші круги доходили тільки досить невизнані чутки про перешкоди, а навіть прикристи, які спіткали звісного автора „Історіи русскої церкви въ періодъ домонгольскій“ зі сторони російських клерикально-реакційних кругів в справі продовження його праці, а навіть передрука опублікованих томів, що вже давно стали рідкістю. Тому дуже милою несподіванкою була поява — в І кн. московських Чтеній за р. 1900 нового тома Історії, а рік пізніше — передрука I тома в тих же Чтеніях. На сей раз хочу сказати кілька слів про новий том — дещо пізно, але не в моєї вини (ще півтора року тому підняв ся дати ширшу оцінку нового тома Історії оден з моїх заграничних колегів, та от за ріжними перешкодами сими днями скинув ся сеї рецензії).

III. автор каже, що другу частину своєї Історії, себ-то III і IV томи, він приладив до друку слідом за першою, і пізніше тільки доповняв їх результатами наукових дослідів. Таким чином перед нами

праця 80-х рр., безпосередно звязана й хронологічно з I і II томами, виданими 1881 р. Розуміть ся, не маємо ніякої причини не приймати сього пояснення, але новий том не виглядає на ровесника I і II-го. Нема вже в нім того сміливого критицизма, того гордого лета ума, тої сили й розмаху концепції, які чарували читача, навіть при помилках і збочіннях, в першій частині праці. Читаючи сей том, набираеш вражіння, що нагінки церковних властей не проминули безслідно на науковій творчості автора, його гадка стала менше сміливою й місцями потягнена навіть легкою політурою офіційальної церковности. Чи се результати пізнійшої перерібки?

III. автор каже в передмові, що слідив за літературою à jour, але не можна сказати, що він всюди панує над своїм предметом. Щоб не бути голословним, вкажу напр. на справу початків галицької митрополії, де у автора не бачимо повної знайомости з літературою. Що правда, се епізод з історії української церкви, а вона стоїть у автора на другім пляні.

Перша частина праці трактувала історію церковного життя у всіх східно-слов'янських племен, злучених в передтатарських часах в одну митрополію. Несвідомо, здасть ся, для самого автора, він так сильно піддав ся ерархічному принципу, що в міру того як маліє територія митрополії всеї Руси, випускає він з уваги різні землі, що колись до тої митрополії належали. Так землі українські й білоруські з їх церковно-ерархічними подіями з початку ще фігурують в оглядах діяльности поодиноких митрополитів, але сходять все на дальший плян і з довершенням повного відокремлення українських і білоруських земель від володимиро-московської митрополії зникають зовсім з видовища. Се отже властиво не історія „руської церкви московського періода“, а московської митрополії, і тому що автор нічим не застеріг такого свого становища, мусимо з того зробити йому закид. Єсть неконсеквенція і в уживанню самої назви „московського“ періода; як справедливо завважено було вже критиками, він у д. Г. зачинає ся від татарського походу, коли ще московська митрополія нікому й не снила ся. Властиво книга повинна була бути названа історією володимиро-московської митрополії.

Незалежно від такої нерозмірности між титулом і змістом, самий плян курсу дуже нещасливий. Автор присвячує сей том зверхній історії церкви від татарського находу почавши й кінчаючи митр. Макарієм (середина XVI в.), резервуючи дальший том для огляду різних форм церковного життя — управи, просвіти, богослуження й т. и. того-ж часу. Зверхню історію він одначе описує не в процесі її еволюції, а в біографіях поодиноких володимиро-московських митрополитів. Спосіб дуже нещасливий. Не кажучи вже, що історія інших митрополій — галицької й литовської

(о скільки ними займаєть ся автор) розтята на куснички, попршивані принагідно до біографій ріжних володимиро-московських митрополитів, але навіть і в визначних епізодах життя самої володимиро-московської митрополії те саме трапляєть ся -- вкажім от хоч би на історію Максима Грека, і т. п.

З тими всіми слабшими сторонами й недостачами новий том церковної історії д. Голубінського буде мати важне значінне, хоч і виключно майже тільки для історії церковного життя великоросійського. Нова його праця стоїть значно вище від попередніх курсів — Філарета, Макарія, проф. Знаменского, і до неї мусить звертати ся кожний, хочаби познайомити ся з тою чи иньшою справою в історії володимиро-московської митрополії XIII—XVI в. Будемо надіяти ся, що дальші томи праці шан. автора не забарять ся виходом. *М. Грушевський.*

Aktagrodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie wskutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego wydany staraniem galicyjskiego wydziału krajowego, том XVII, Льв., 1901, ст. LVIII+660, 4°.

Сеї остатній том поважної публікації, що появил ся уже з початком 1902 р., шість літ по попереднім, містить в собі судові записки гроду перемишльського з р. 1469—1505 і фрагменти записок гроду львівського з р. 1473—1505, доповняючи собою т. XIII, XIV і XV тогож видавництва. На дальший том редакція заповідає записки земського суду переворського, та галицьких земського й гродського, й на тім має закінчити ся виданне судових книг, а видавництво присвячене буде иньшим материялам. Що до складу сього тому, то здаєть ся, було-б відповіднійше видати в вім акти перемишльські й переворські, відложивши львівські до т. XVIII, хйба може часто технічні причини стали тому на перешкодї — в такім разі випадало се пояснити. Важнійше, що між заповідженим на т. XVIII материялом не бачимо ми останків книг белзьких і буських з того часу (до р. 1505), перехованих в тім же т. зв. Бернардинськїм архіві — останків сих не багато, але тим меньше причини ними помітувати.

Метод видання текстів той сам що і в попередніх томах; що видавництво уже кінчить ся, нема що застановляти ся над його добрими чи некористними сторонами. Піднесу хйба, що в показчиках, на котрі видавництво справедливо не жалує праці й місяця, потрібне більше багатство й однотайність в реаліях, а то майже кождий том має свою відмінну систему, і що в однім показчику нотуєть ся, в иньшїм опускаєть ся. Дам приклад: хотїв я подивити ся, чи єсть в томї материяли про

перемишльських конюхів, дивлюсь під слова *agazones*, *subagazones* — нема їх (а в XVII т. були), виходило-б, що в актах вони не згадують ся, але таки в дійсности *subagazones* приходять і тут (напр. ч. 1243, 1249, 1520—4), тільки в показчику поминені. Взагалі показчики реалій більше займають ся процесовими вказівками, ніж побутово-історичними, хоч певно сї матеріяли будуть далеко більше вертувати ся для дослідів історичних, ніж історії права чи процесу. *Nos faciendum et illud non omittendum.*

Ще одна мала замітка. Показчики річей і слів вказують на числа документів, показчики імен на числа сторін. При великім форматі, дрібности записок і браку всяких полекшень для винаходу імен в тексті відклики до чисел записок далеко вигіднійші, й варто-б їх тримати ся у всіх відділах показчика.

Від звичайних томів сього видавництва рижить ся сей том тим, що має вступну розвідку. Досі тільки т. XI мав невеличку вступну статью пок. Ліске про організацію адміністрації й судівництва в Галичині перед 1435 р. й запровадження звичайної польської схеми. Можна-б побажати, щоб такі вступні розвідки містилися при кождім томі.

У вступній розвідці сього тому задумав теперішній редактор видавництва др. Прохаска дати короткий образ устрою й життя Галичини на підставі судових записок XV в. (включно з XVIII томом, іще не виданим). Задача дуже добра, хоч по розвідці проф. Линниченка можна пожалувати, що не була поставлена вона скорше. Але зовсім безпотрібно задумав ш. автор обмежити ся при тім тільки судовими записками, опублікованими в *Acta Gr. i Ziem.* почавши від т. XI, і поминув матеріял з тогож самого часу й вповні апальотичний, уміщений в т. I—IX сього видавництва: рациональної причини тому не бачу, і сам автор подекуди звертаєть ся не тільки до попередніх томів *A. G. Z.*, а й інших видавництв, але оте заложенне полишило поза рамами розвідки велику масу матеріялу, й се пімстило ся подекуди на вїй дуже сильно. Вкажу хоч би на те, що розділ про мішанство (с. 33—4) вийшов майже ніяким тому саме, що ш. автор захотів поминути I—IX томи, дуже багаті матеріялами про міста, й обмежити ся на томах XI—XVIII, дуже ними бідними.

Розвідка поділена на чотири частини. Перша (с. 6—19) говорить про магнатів і шляхту, їх економічне становище й побут, друга (19—34) про селян і міщан, третя (с. 34—44) про господарство, економічні й етнографічні відносини, четверта (с. 45—56) — про татарські напади, упадок оборони й карности, анархію й ослабленне землі Плян не зовсім прозорий, і про економічні відносини напр. говорить автор в частині I і III, про побут і звичаї в I і IV, але се річ меншої ваги.

Внутрішня вартість поодиноких розділів дуже неоднакова. Найбільше свіжою й цінною частиною розвідки вважаю сторони присвячені відносинам економічно-господарським. Сеї сторони галицького життя XV в. дотеперішні розвідки майже не дотикали, і хоч розвідка д. Прохаски не мала метою вичерпати й не вичерпує дотичного матеріалу, його спостереження про ціни мастностей, про великість майна магнатського, шляхетського, селянського мають цінність й інтерес новини, хоч подекуди свої виводи автор опирає на дещо слабій підставі (напр. на висоті судової заруки або оцінки — на с. 9, і т. в.). Інтересні також побутові звістки, зібрані автором, хоч вони й не складають ся на якийсь одноцільний образ і мають припадковий, доривочний характер (як приклад хаотичної мішанини різнородних таких звісток див. напр. с. 20). Загальні замітки про магнатсько-шляхетську верству також дещо дають нового, натомість розділ про селянство іде по пятах розвідки проф. Линиченка і як з одного боку докидає до неї дещо з пізнійших томів *Akta gr. i ziem.*, так із другого боку не всюди навіть держить ся на висоті здобутків праці д. Линиченка. Досить часто стрічають замітки не підперті документами, або хибні цитати (припускаю — через друкарські помилки); щоб не бути голословним вкажу напр. нотки 9 і 10 на с. 24, 1 і 2 на с. 25, і т. в. Натомість з вдячністю треба занотувати інтересну, хоч і побіжно кинену звістку про нормування панщини з 1460 р., з невиданої грамоти, на с. 26. Про міщанство автор майже нічого не каже — причину пояснив я вже вище. Так само три сторони призначені на *stosunki etnograficzne* далеко не вичерпують справи й зовсім не відповідають важности питання.

Остатня глава виглядає досить кошляво. Звістки про татарські напади на Русь зібрані досить доривочно, не визначають ся повнотою або прозоростю, міг ш. автор ощадити собі зрештою сього труду. До них він навязує звістки про шляхетські заїзди й війни в Галичині та прояви некарности, а з тим звязує знову звістки про слабу організацію оборони. І тут ш. автор вийшов за межі сього джерела, XI—XVII т. *A. G. Z.*, але відповідної повности не осягнув. Вкінці він шукає причину такого упадку землі й знаходить його *w łączeniu do zbytnej wolności szlachty*, що приводить її до боротьби з властю й анархії (с. 53—4).

Про сю суперечність в поглядах автора, що з одного боку вважає шляхетську свободу й широку самоуправу добродійством, цивілізаційною заслугою Річипосполитої, а з другого — причиною розкладу й упадку, я вже говорив в попередній книжці *Записок* (Бібл. с. 6), і тут тільки ще раз його сконстатую. Так само не буду ближше спиняти ся над звістним панегиризмом автора взагалі супроти культурних заслуг Річипосполитої (кілька разів з натиском говорить він про її значінне в боротьбі з музульт-

манством, з кочовниками, з рук котрих вона видерла Галицьку Русь!) а также й шляхти — її „цивілізаційного“ значіння (с. 18). Більше інтересу мають його погляди на еволюцію селянства: він з притиском підносить широкую свободу селянства й представляє еволюцію його так, ніби воно також увільняло ся від невільничих прикмет руського права й набувало свободу, організуючи ся w duchu zachodnim (с. 25, 27, 32). Се по студиях Линниченка являєть ся виразним кроком назад, в польську історіофію давніших часів, і в спеціальній, джереловій студії звучить дуже немудро. Процес як раз ішов у противнім напрямі, а pewny гус niewolnictwa зовсім не може характеризувати вьсього руського селянства, будши пережитком таки невільництва, нічого більше.

З дрібніших помилок занотую хіба кілька — знову фразу про колонізаційний похід Буцацких над Чорне море (с. 19, до річи Balakly — с. 18 — помилка зам. Balakly). Татари в 60-х рр. XV в. представляють ся турецькими васалами (с. 46). Автору, видко, незвістим зістало ся „бортне право“ давньої Руси (с. 37), і т. н.

М. Грушевський.

Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu, napisał Antoni Prochaska, Kraków, 1901, ст. 29 (з т. XLII Rozpraw wydz. hist. fil.).

Розвідку про служебну шляхту на Руси др. Прохаска заповів досить давно, літ тому з шість, і я з великим інтересом чекав її, в своїй розвідці про барську шляхту сам багато „утерши пота“ над сею справою. Признаю ся, що видана нарешті з початком сього року розвідка дра Прохаски не вповні задоволрила мене. III. автор далеко не використав материялу, навіть виданого, не кажучи вже, що з загальними поглядами його далеко не всюди можна згодити ся. На тему сих контрверсій і на доповнення фактів прийшло ся-б написати книжочку значно більшу від розвідки дра Прохаски, і я тут розумієть ся сього робити не могу, тим більше що в V т. своєї Історії буду мати — чи властиво уже мав — нагоду про се поговорити, отже на сей раз обмежу ся кількома замітками.

III. автор починає загальними замітками про глибоку різницю між „земським“ правом Польщі й „феодальним“ Литви; хоч вдержливо, висловляє він погляд, що ленні відносини в Польщі розвивали ся під певним впливом Литви, натомись для нього jest rzeczą dotąd niewyjaśnioną, чи феодализм на Руси Галицькій не був старший від часів Опольського, не походив з часів руських (с. 5). Отже ш. автор уже не уважає можливим твердити, як давніше, що служебність шляхти була спадщиною руських часів, хоч тут же й покликуюєт ся на грамоту Льва для витошинських конюхів на доказ істновання такої служебности вже

за руських часів. В розвідці своїй про грамоти кн. Льва (див. Записки т. XLV) виказав я, що грамота витошинських князів підроблена, і тепер повторю тільки сказане там, що на служebníи характер шляхетського землеволодіння ми не маємо в руських часах ніяких вказівок; про вплив же права в. кн. Литовського на вироблення шляхетського службеного землеволодіння в Польщі не можна говорити, бо форми падаць польських на такі володіння виразно відрізняють ся від литовських, та й розвивають ся вони в такі часи, коли взагалі такі впливи припускати дуже трудно (часи Казимира В. і Володислава Оп.), що инше — надання *jure ducali*, але вони сюди властиво не належать.

По вступних вказівках дає ш. автор загальний погляд на розвій службеного землеволодіння в руських землях Корони. Тут зроблю той головнійший закид ш. авторови, що занадто він надає вагу термінольоґії, слідячи більше термін ленности, ніж самий факт службеного землеволодіння, що часами має сей термін, часом не має, і з того в самих поглядах на ленне право істнувала в правительственных польських кругах неясність, котрої прояви не можна толкувати самими лише надужиттями урядників, як то робить автор. Ближше такими службеними шляхтичами, безпосередно залежними від Корони, ш. автор не займаєть ся; він помінає „манів“ львівських, звістних іще в 2-ій пол. XVI в., або численні гнізда такої шляхти в староствах Барським (її присвятив я цілу книгу перед вісьмома роками) й Хмельницьким, потімсь переходить до васалів „другої руки“, кажучи західнім терміном, себто таких що службою обовязані були не правительству, а панам. І тут не можна сказати, щоб автор вповні використав хоч би матеріяли *Akta gr. i ziem.* Можна напр. вказати гнізда *nobiles servi* в Порохницьких маєтностях — т. XIII ч. 5062, 5070, 6840; в інтереснім епізоді манів моравських, котрим ш. автор ближше займаєть ся, поминув він документи в т. VII ч. 39 і 45, що багато поясняють сю справу й дають відповіді на деякі питання, поставлені автором. Говорячи про васалів Замоїского в Щебрешинській волости, ш. автор повинний був згадати про васалів тогож Замоїского в волости Шаргородській, котрих обовязки й становище, й взагалі сформованне сеї групи васалів нам далеко ліпше звістне завдяки актам зібраним і опублікованим мною в ч. VIII т. II Архива Югозап. Росії (а самий шаргородській шляхті присвятив я екскурсе в книзі про Барське староство). Нарешті коли ш. авторови хотіло ся видати в статі паданне Дажбоговича (так треба читати се імя), видане мною ще в 1895 р. в Записках (т. V), то належало бодай для помочи ужити сього видання, щоб устереггись від помилок, якими пересипаний текст документа в виданню дра Прохаски. Може бути зрештою, що ш. автор того видання не знав, бо не згадує про нього.

Неважаючи на сю неповноту й різні неясности й помилки в загальних поглядах, розвідка ш. автора дає цінний причинок до історії устрою руських земель Корони й мусить бути з вдячністю прийнята всіма інтересованими сими питаннями.

М. Грушевський.

С. Т. Голубевъ. — Кіевская Академія въ концѣ XVII и началѣ XVIII ст. (Труды Кіев. Дух. Ак. 1901, XI ст. 306—406).

„Двісті лїт вже минуло, як 26 вересня 1701 р. нашої almae matris вперше в офіціальному документі, „високомонаршій грамоті“ надано було титул академії. Двохсотлітє сеї події, що припадає на нинішній день, дає мені нагоду сягнути думками в її минуле... й повести річ про те, чим була наша академія двісті років назад“... Такі слова стоять у початку зазначеної статті, виявляючи її характер і завданнє. Се йно урочиста промова виголошена 26 вер. 1901 р. на річнім акті кїївської академії „перед публікою“. Одначе вона має й наукову вартість.

Як в промові, тут годї шукати детальних, фактичних відомостей: дасть ся парис — суцільний, але дуже короткий, життя кїївської академії спред 200 лїт, від переходу її під московську зверхність (властиво від 1658 р.) до перших років XVIII ст. Тут бачимо аразу занепад академії — економічний й науковий — під обскурантними утисками московського уряду, а далі — повільне поліпшенє її стану, завдяки особливо ректорови, згодом митрополітови Варлаамови Ясїнському, аж до придбання гучної назви „академії“.

Другу частину промови виповняють побутові риси академічного життя: порядки вибирання ректора, префекта й професорів, їх матеріальне удержаннє (яке л. Голубев, навпаки твердженням ранішних істориків академії, зовсім не вважає за убоге), студентська корпорація (їх на початку 1700 р. лічили коло 2000) й їх злиденні матеріальні обставини, шкільні порядки й звичаї -- способи науцання, дисциплїна, діспути, рекреації, сьвяточні й иньші процесії й публичні акти.

При кінці автор містить коротку віповідь на питаннє: що давала академія своїм вихованцям й яке вони мали значінє в культурній історії „Малої і Великої Росії“?, а кінчить увагою про заходи сучасного академічного уряду до збирання й видання всіляких актів що до історії академії задля можливо скорого написання повної й цілком наукової історії, на час сьвяткування трохсотріччя її в 1915 р. (Проект ректора академії Дм. Ковальницького в сій справі див. в XI книжці „Трудів К. Д. А.“ з 1901 р.).

Справжня вага сеї промови, в значній мірі опергої на нових архивних студиях й вагалі досить цікавої, лежить не так в нїй самій, як у численних додатках до неї, які додав до неї автор друкуючи — вони

займають цілі дві третини всієї статі (ст. 335—406). Тут д. Голубев робить цінні уваги і роз'ясненя по різних питаннях історії київської академії, виявляючи при тім широке обнайомленє як з літературою сього питання, так і з рукописними зібраннями московських архівів: свій матеріал він бере переважно з московського архіву міністерства юстиції також з архіву міністерства заграничних справ, нарешті з бібліотеки московської синодальної друкарні. Занотуємо що цікавійше:

Ч. 11 — „челобитныя“ 1670 р. до московського уряду від Киян, печерського ігумена Іоаннікня Гизеля, ректора академії Варлаама Ясинського й братії Братського монастира — про запомогу академії, з показаннем кривд, які вчинив її Юрій Шереметєв, перший московський воєвода в Кїві.

Ч. 19 — грамота Варлаама Ясинського з нагоди вибору ректором академії Іоасафа Кроковського.

Ч. 28 — „челобитная“ академічної корпорації в справі своєї педлеглиости міському суду.

Ч. 39 — чин благословення на ректуру.

Ч. 54 — інструкція 1750 р. студентам від академічного уряду в справі того, як їм треба вести себе, проживаючи при київських церквах.

Ч. 74 — наукове рішенне академією канонічного питання: „достойтъ ли быти рукоположену въ епископа тому, иже понялъ бѣ себѣ вдову въ жену“? (з приводу промування Дениса Жабокрицького в епископи).

Вкінці додано два малюнки: конгрегаційний корпус академії за часів Мазепи і той самий корпус після реставрації за Рафаїла Заборовського.

С. Т.

В. Петрушевскій. — О личности и церковно-музыкальномъ творчествѣ А. Л. Веделя (Къ исторіи киево-академическаго хора и къ характеристикѣ церковнаго пѣнія въ Кіевѣ въ концѣ XVIII в. (Труды Киев. Дух. Академіи 1901, VII, с. 382—396).

Автор зразу говорить про значінне Кїва й його академії для розвитку гармонійного співу й розповсюдження його в Росії, далі подає головніші риси з життя київського співця й композитора А. Веделя (ум. 1810 р.), і при тім характеризує його ніжну, нервову, побожну натуру, та чуло-натхнені співи.

Чого будь нового тут нема: злучені відомости, зачерпнені з записок прот. П. И. Турчанинова („Домашняя Бесѣда“ 1863 р. В. И. Аскоченського) та книги В. Аскоченського: „Кіевъ съ древнѣйшимъ его учи-

лищемъ Академією“ ч. 2. Вся замітка переважно має на меті викликати суспільну увагу до композицій Веделя, котрі хоч багато де співають ся й шанують ся, до сеї ще пори не видавали ся, через завжди ворожу до них цензуру „придворної капелли“ в Петербурзі. *С. І.*

А. А. Еще страничка изъ прошлаго г. Переяслава (Кіевская Старица, 1901, IX, ст. 277—303).

Се додаток до статі того самого автора, що була уміщена в К. С. 1889 р. Інтересний він тим, що малює нам відносини поміж українським міщанством і козацькою старшиною в пол. XVIII ст. Козацтво тоді довершувало свою трансформацію у шляхотський стан і старалось запанувати вповні не тільки над селянством, але й міщанством в полкових городах. У Переяславі йшли безупинні незгоди і бійки між магістратом і полковою старшиною, а генеральна військова канцелярія стояла по стороні останньої. Дійшло до того, що залишено виборний принцип міської самоуправи, а війтів назначувала ген. війс. канцелярія. Безперечно, і магістратський уряд не визначав ся ідеальними порядками, але полкова старшина просто піддержувала деморалізаційні відносини між міщанами. Навіть іменовані війти в короткім часі вступали у боротьбу зі старшиною. Автор подає цілий ряд фактів із історії цієї боротьби в пол. XVIII ст. поміж переяславськими війтами і полковою старшиною, а се за війтства чумака Кирила Савонова і козака Стефана Драгоманова. Се факти дрібні, що належать до міської адміністрації, кватирунків, посілостей і т. ин., однак зібрані разом дають нам доволі цікавий образ тодішніх відносин.

До статі додані три архівні документи, і з них особливо інтересний № 3. Се лист переяславського полковника Семена Сулими до ген. війс. канцелярії, з д. 18. X. 1756 р., де він протестує проти того, щоб „великоросійські персони“ мали право купувати землі й поселятись у Переяславі. Він покликують ся на вольности й права, дані „малоросійському народу“, на пункти гетьмана Хмельницького, затверджені за Скоропадського та Рауумовського. Так боронила тодішня старшина козацька національних інтересів України — на жаль, переважно у дрібницях. *С. Т.*

Прикарпатска Русь въ XIX в. въ біографіяхъ и портретахъ еи дѣятелей зъ увзглядненъемъ замѣчательныхъ людей, котрыхъ 1772 р. заставъ при жизни, написавъ на підставѣ автобіографичныхъ записокъ, архивально-библіотечныхъ матеріалѣвъ Иванъ Ем. Левицкий. Львѣвъ.

Том I, вип. I (стор. 1—56) 1898, вип. II (стор. 57—112) 1899, вип. III (стор. 113—168) 1901, вип. IV (стор. 169—224) 1901 р. вел. 8-ка.

Автор „Галицко-руської Бібліографії“ Ів. Ем. Левицький узав ся по її докінченю (на жаль, лише до 1890 р.) до другої, як показує ся тепер, далеко більшої й затяжнішої праці: до зложеня біографічного лексикона всіх, але то всіх виднійших людей, що саяк чи так визначили ся на території австрійської Руси від 1772 р. і протягом усього XIX віку. Автор має в пляні видати шість томів, кождий по 10 випусків такого обьому, як дотеперішні, і вперти в те виданє звиш 2000 біографій, для яких має зібраний матеріял. Як бачимо, плян справді бенедиктинський. Та коли зважити, що на видане чотирьох випусків треба було рівно чотирьох літ, то навіть припустивши, що дальші випуски підуть у двоє швидше, вийде, що на докінченє сеї праці прийдець ся ждати не менше як 30 літ. Вже з сього одного видно, що плян автора переходить сили одного чоловіка і повинен бути змінений, коли автор гадає хоч в части осягнути свою мету. А мету зачеркнув собі д. Левицький дуже широку — дати детальну історію нашого культурного руху в біографіях його виднійших діячів, до яких він зачислює „єпископів, членів капітул, професорів і виднійших учителів, прихильних для нашої пар. справи державних достойників, письменників і журналістів, славнійших проповідників, людей політики, композиторів, малярів і иньших артистів, послів соймових і до держ. ради, людей, що стояли або стоять на чолі наших нар. інституцій, промисловців і рукодільників, не виключаючи й виднійших з якого будь погляду людей із під курної стріхи“ (див. „Слово отъ автора“ на окладинці першого випуска). Нема сумніву, що як би такий плян був виконаний, то книга Левицького була би невичерпаною скарбівнею відомостей і матеріялом до студій у найріжнійших напрямх. Я не сумніваю ся також, що д. Левицький чоловік ще найбільше здібний виконати сеї плян; видані доси випуски „Прикарпатской Руси“ дають на се найкрасший доказ. Автор з муравлиною пильністю зібрав справді величезний матеріял, переґриз масу друкованих книжок, брошур, газет, нераз зовсім неапетитних не то для звичайного читача, але навіть для спеціаліста, ще частійше мало кому приступних. Та не вдоволяючи ся тим він повними пригорщами черпає з рукописних скарбів бібліотек (особливо капітульних) та архівів, із парохіяльних записок і метрик, збирає написи і навіть усні традиції — все, що може послужити для його ціли. Він користуєть ся автобіографічними записками, приватними кореспонденціями або рукописними споминами, захованими доси в приватних руках, і задля того деякі його біографії мають у многих разах вартість жерел першої руки. При помочи сього матеріялу він має змогу простувати не мало хибних деталів і тверджень навіть у деяких офіціальних

публікаціях, як ось у Фінкльовій історії львівського університету, в писаннях Петрушевича і т. и.

Тому виданє д. Левицького від самого початку його появи збудило у нас не мале зацікавленє, хоча на жаль, се зацікавленє проявило ся у нас не так, як би слід було. Замість причинити ся до посуненя на перед його праці, на скілько се було можливе (на жаль, сам д. Левицький тут утруднив позицію прим. Наукового Тов. ім. Шевченка, яке заявило було охоту допомогти йому до швидшого виданя праці), ріжні люди обмежили ся на критиці. Одні критики нпр. докоряли плянови виданя, другі виконанню поодиноких біографій. Певна річ, і з одного і з другого боку можна багато дечого закинути д. Левицькому. Поперед усього — закидали одні — плян обіймає занадто багато людей і то далеко не самих виднійших, але всіх, кому тільки забажало ся надіслати д. Левицькому свою автобіографію. Судячи з дотеперішніх випусків я не вважав би сього закиду оправданим. Навпаки, по моїй думці дуже пожадане, щоб біографічний лексикон давав нам звістки про всіх людей, що чим будь визначили ся в наших житю, нехай се буде й найдрібніша заслуга. Тільки маючи відомости про як найбільше число дрібних і зовсім дрібних діячів ми зможемо сягнути оком у глибоць народнього організму, в ті найдрібніші пружини й мотори народнього відродження, зможемо відповідно оцінити праці й заходи виднійших діячів або донесість елементарних, масових рухів. Власне чим повійший з того погляду лексикон, тим більша його вартість.

Важнійший по мойому другий закид, що автор без потреби розширює обем свого виданя, подаючи в нотах біографії діячів ивнших народностей або вроджених по за межами австрійської Русі, але таких, що сяк або так відіграли ролю на нашій території: були тут учителями, урядниками або лише друкували тут свої писаня, знайомили ся з тутешніми людьми і т. и. Таким робом у дотеперішні випуски попали біографічні нариси чеського посла Вашатого, черновецького професора Вольфа, польського музика Гуневича, українських письменників Кониського, Куліша, Костомарова, Потебні, польських діячів кн. Р. Чарторийського, Яна Червінського, Малецького, архієп. Феліньського, німецьких учених Цайсберга та Шусельки, хоча майже всіх їх біографії а надто бібліографії тут зайві і автор міг спокійно відіслати свого читача за деталями про них до польських, німецьких та російських лексиконів або готових історій української літератури.

Що до способу обробленя, то й тут я мав би охоту взяти в оборону д. Левицького супроти деяких, на перший погляд оправданих закидів. Підношено прим., що його біографії — то властиво не біографії, а купи сирого матеріалу, наваленого особливо в нотах, инколи і в текстї, без

критики, без синтези, без проби якоїсь характеристики. А по моїй думці власне се добра прикмета праці д. Левицького, що він подає зібраний матеріал майже сирівцем. Д. Левицький не майстер стилю ані характеристики, а де пробує пустити ся на се поле, там майже все виходить невдача, і для того лінше, коли й на далі буде давати нам сирій матеріал; на його основі легко буде півнійшим робітникам зробити щось суцільне та артистично заокруглене. Нехай тільки матеріал буде цінний, певний і багатий, усе инше можна дарувати. А з сього погляду, власне що до певности і багатства зібраного матеріалу належить ся д. Левицькому повне признане.

Найбільша з усіх дотеперішніх, бо займає цілих 70 сторін великого формату, але слаба та некритична що до виконання випала біографія Олександра Барвінського. Автор подав тут просторі реферати з парламентарних та делегацийних промов, ріжнородних заяв та публікацій посла Барвінського, а характеризуючи чоловіка, що стоїть в силі віку і в середині ріжносторонної діяльности, очевидно не міг (хоч би й був хотів) дати заокругленого малюнка. Отся біографія стягнула на д. Левицького остру критику з боку москвофілів, які закинули йому мало що не симпатию з політичними поглядами д. Барвінського. І знов не справедливо, бо д. Левицький, хоч друкує своє видане етимологією, а пише мішаним галицько-церковним язиком, сякуєть ся в своїх біографіях стояти на об'єктивнім становищі, писати не скажу справедливо, але імперсонально, цитуючи в дразливих справах голоси pro і contra і не розв'язуючи суперечних питань. Найціннійша в дотеперішніх випусках з погляду на багатство і докладність нагромаджених даних біографія Антона Ангеловича, першого галицько-руського митрополита. Дуже інтєресна також з огляду на сьвіжий матеріал біографія (недокінчена ще) Володимира Барвінського. Певна річ, до кожної з тих біографій уже тепер або в недалекій будущині можна би додати дещо нових дат, та велика дяка д. Левицькому, що перший зібрав те, що може служити тривкою основою для дальших пошукувань і праць.

Виданя такі, як отсе, де инде виходять під редакцією спеціальних комісій (пригадаю монументальну Allgemeine deutsche Biographie, видану такою комісією при баварській Академії Наук у Монахові). Чи не скористала би справа виданя й отсього біографічного лексикона, надзвичайно важного для ровою студий над нашою недавньою минувиною, як би д. Левицький увійшов у звязок із якою корпорацією, що дала-б йому змогу опублікувати результати його заходів та пошукувань і швидше і в формі більше відповідній для вимогів наукової критики?

Ів. Франко.

В. Шенрокъ: П. А. Кулишъ. Біографическій очеркъ, К., 1901, ст. 255 (відбитка з ч. „Кіевская Старина).

Недавно в отсих самих „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка“ д. І. Стешенко з великою певністю сказав про П. Куліша: „Для усіх „помилок“ Куліша, що викликані були непоказною особистістю його, можна мати лише одно (?!) виправдування: він був морально неосудний, бо, на нашу думку, терпів на психопатию почуття, наслідком якої було досить вчинків, за які він сам потім кааяв ся. Куліш був талановита, але духовно хора людина, отсерішучий наш присуд про нього“. Цінними доказами позитивної сторони Кулішевого таланту І. Стешенко вважає тільки „етнографічні і взагалі документальні його праці, а також і писання белетристичного типу, о скільки в них не висловлюють ся якась вузка чи фальшива тенденція. Таким чином, він представляв з себе примховатого сина, який, хоч і любить свою матір, але разом з ознаками любови до неї, робить її також досить шкоди через своє деспотство“.

Такий рішучий і острій засуд на Куліша почули ми саме перед тим, як мала вийти Кулішева житєпись, написана д. Шенроком. І щоб таки відразу було видко, як два сучасники, Стешенко і Шенрок, майже рівночасно писали про Куліша, подаю з праці Шенрока остатній уступ, що нам покаже цілком иньший погляд на Куліша:

„Найдуть ся, мабуть, і тепер, коли смерть повинна б була все помирити, такі острі критики, котрі може стануть дорікати йому (Кулішеви) злишніми поривами; але-ж справдішнього житя без поривів нема, а того, що се була особистість замітно жива, ярка і благородна, оригінальна в лїпшій значіню слова, — того, розуміє ся, ніхто не буде перечити; також і того не заперечить, що то був чоловік ідеї і навіть фанатик української народности, коли відлучити від сього слова його лихий відтінок, а затримати лише зазначений ним висший степен ь вірности ідеї. Куліш був з тих людей, що мають ярке обличє і дають свою закраску всему, до чого доторкнуться; і найслабша памяť не може його з ніким иньшим помінати. Такі люди по неволі будять подив і заслугоують собі у потомків влячну памяť“ (стор. 255).

Більш неоднакових осудів Куліша, як сї два, не можна собі й придумати! З одного боку рішучий критик так і декретує: „Куліш — непоказна особистість, морально неосудний, духовно хорий, примховатий син“, — а з другого боку житєписець каже зовсім що иньше: „Куліш — особистість замітно жива, ярка, благородна, оригінальна, чо-

ловік ідеї, фанатик української народності, що заслугує подив і добру пам'ять“^{*)}).

Де про одного і того самого чоловіка два сучасники висловлять такі неоднакові думки, то аж очевидно мусить бути якесь велике непорозуміння, котре здалось би усунути. Мені здасться, що рішучість д. Стешенка оснований на не зовсім певній підставі; його становище, як Кулішевого критика, занадто вже вигідне: се, що в Куліша йому подобається, написав Куліш при добрім розумі, а що йому не подобається, се написав Куліш тоді, коли був морально неосудний і духово хоррий. Коли-ж ми із житєписи Куліша знаємо, що він — не числячи звичайних у всякого суспільного діяча хвиль роздратованія і зневіри і припадків, наприклад: правописних — до самої пізньої старости заховав такого свѣжого й енергічного духа, як се мало у таких дідів лучаєся, то ми не маємо ніякого способу на те, щоби покласти певну границю поміж тим, що він зробив при добрім розумі, а тим, що написав у час моральної неосудности і душевної недуги. Коли-б критики, способом д. Стешенка, розібрали його власні праці, він сам був би мабуть дуже недоволений деякими рішучими присудами.

Становище д. Шенрока далеко трудніше. Розглянувши ціле життя Куліша, він бачить, що не має діла з божевільним, тільки з т. зв. нормальним чоловіком, у котрого були свої ясні хвилини і хвилини упадку, часи великого оптимізму і крайньої зневіри, — і придивляєся його життю, його обставинам, знайомим людям, та з того всего висновує погляд на Куліша. Який же виходить сей погляд? Зовсім не такий, як „рішучий присуд“ д. Стешенка, бо житєписцеві ніяково з легким серцем кинути на довголітнього народнього діяча словами „морально неосудний“^{**)}).

Д. Шенрок пише у своїй праці головно про особисте життя Куліша, лишаючи иншим оцінку суспільного і літературного значіння його

*) Становище нашої редакції однакове й супроти крайностей аполітицизму, як і супроти крайностей критицизму: ми зазначили його загалом для подібних контрверсій в потці до статі д. Стешенка в т. XLIV. — *Ред.*

***) Тепер буде читачам „Записок“ зрозуміло, чому моя студія п. з. „Панько Олелькович Куліш“ не зовсім припала д. Стешенкови до вподоби (гл. том XLIV). Ми розходимося з ним у намірах: д. Ст. признає мені, що мої спостереження про Куліша майже всюди вірні, — і тільки коли питає доходить до того: що се було? — він „помилки“ пояснює моральною неосудністю, а я хотів зрозуміти, чи як д. С. каже, обілити Куліша. Очевидно тут нам годі було зійти ся, і про се шкода дальше сперечатися. Праця Шенрока поможе всякому, хто сим цікавиться ся, виробити собі яснійший погляд на Куліша, на мій огляд його діяльності і на рецензію д. Стешенка. — *О. М.*

діяльності та його т. зв. поривів (увлеченій). На можливий докір: чимжеж автор оправдає такий широкий огляд самих біографічних фактів і такий прихильний свій погляд до Куліша, сам автор відповідає так: „Ми бачимо і цінимо в Куліші не тільки талановитого чоловіка, але передовсім і найбільше чоловіка ідеї, а ся прикмета дає йому, на нашу думку, найбільші права на увагу, бо така прикмета рідка і незвичайно цінна. Ми цінимо в Куліші безкористного діяча ума, загрітого горячою любовю до вітчизни, — діяча, що працював із самовідреченем неустанно і не кидав праці буквально до самого дня смерти“ (стор. 250).

Очевидно, через те, що д. Шенрок не подає також оцінки Кулішевої діяльності, образ Куліша в його руки виходить недомалюваним; одначе ми розуміємо, що на докладну оцінку Кулішевої діяльності ще не прийшла пора, хоч би з тої причини, що ще не всі писаня Куліша видані; з другого ж боку сама житєпись Куліша була дуже пожадана, як основа, дуже потрібна до дальших студій над Кулішем. І коли таку житєпись подає нам ш. автор, то ніхто не стане йому докоряти, чому не подав і огляду діяльності. Праця його, написана зараз у кілька літ по смерті Куліша, коли ще з найпевніших жерел, бо від живих знайомих Куліша, можна було побирати факти, тим важна тепер для всіх будучих житєписців Куліша. Д. Шенрок основує всяку свою гадку на документах, на споминах і листах, печатаних і ще непечатаних, і на своїй десятилітній знайомості з Кулішем і з його родиною, — взагалі пише, як чоловік, що шукав найліпших відомостей і писав з любовю про заслуженого покійника.

Складає ся житєпись із 63 уступів, у котрих по чераї оповідає ся сей чи той випадок з Кулішевого житя. Нема потреби переповідати тут зміст цілої книжки; але як самі факти з особистого житя Куліша можуть пояснити нам деякі його вчинки, як сама житєпись — без оцінки діяльності — стає нам у таких випадках у пригоді, на те ось один приклад:

Возьмім на увагу Кулішеву службу у Варшаві, подію таку, що дуже рішучих критиків може наводити на думку: се певно було божевіле у формі *moral insanity*. Ся варшавська служба мала величезний вплив на всю дальшу діяльність Куліша, вона була переломом у деяких його гадках, — Куліш у Варшаві — як каже д. Шенрок — перейшов Рубікон (гл. стор. 165—181). Що спонукало його до сеї служби? Спонукала його зневіра у земляків, розчарованя з видавництвами, друкарнею, „Основою“, і матеріальна біда.

Від Петербурга до Одеси Куліш не знаходив тоді ніде української нації. „Ми — писав він (а се було по польським повстаню 1863 р.) — нація в розуміню етнографічним, але зовсім не політичним. Розмови про будучу окремішність України заводили завсіди люди, що найменше

працювали над мовою і історією сеї проблематичної сторони. Невідомо, чи доведуть вони суспільність до свідомости своєї політичної задачі; за те поки-що се певна річ, що літературно-суспільна справа українська найбільше має шкоди від тих пустих розмов. Вони дякують уяву впливових людей, що не знають України, і через те викликають против нас силу, против котрої ми не маємо ніякого способу бороти ся. — Ні, я рад, що утік у Варшаву, від наших Катонів“.

„Земляки ліберали невдоволені тим, що я готов їхати в Польщу; але що на них дивитись! Політика — не наше діло: для неї треба бути багатим і сильним; а терпіти нужду і переслідування ізза неозначених надій на перемену обставин — дурне. Двадцять літ я працював у т. званих національних інтересах — і які результати осягнув! Тепер обмежую ся тільки наукою, простим вичученем того, що було в старовину, — а до чого уживе молоде покоління мої літературні праці, се його діло. Тимчасом, мирачись з правительством, я може дістану дозвіл видавати журнал у широких розмірах — і спасу себе для літератури; коли-ж пішов би давньою дорогою, то згинув би від самої материяльної нужди“.

„Земляки такі нікчемні у своїх ділах (на словах — вони великі люди!), що і я не маю найменшої охоти збирати їх у кружок і тратити час на те, щоб довести їх до чогось розумного“.

Куліш мав ще і політичний мотив для своєї служби у Варшаві: він сим мотивом найбільше й боронив ся потім; ото польська революційна партія хотіла відбудувати шляхетську Польщу в границях 1774 року, а така Польща, на думку Куліша, погубила би на віки Україну.

З Кулішевих листів з 60 их років можна би ще й більше повизбирувати подібних його гадок, одначе нам і наведених тут доволі. Якже-ж дивити ся на сеї поступок Куліша? Теперішні рішучі люди, в роді д. Стешенка, скажуть: етичні погляди Куліша не могли бути залежні від прихильности до нього земляків; свідомих земляків було тоді „півтора людини“ *). Се льотіка добра для всіх, що „вопіють во пустині“, але не для діячів, що живуть для громади і від неїсподівають ся деякої підпори.

Тут же річ певна, як справедливо замічає д. Шенрок (ст. 207): найбільше лиха у Куліша вийшло з того, що він не міг працювати між своїми, тільки мусів працювати у чужих. Житєпись, а ще більше огляд Кулішевої діяльности свідчить, скільки перепон зазнав він від своїх земляків; земляки не вмели його вдержати при собі і байдуже було їм,

*) Див. рецензію д. Стешенка в Записках т. XLIV.

що Куліш для них же утратив своє майно (через друкарню), задовжив ся, жити не мав з чого, не мав де і працювати, не мав ні звідки підпори. Відбившись від земляків, у такім настрою душі, він починає урядувати, заводить без розваги зносини з такими непевними людьми, як Говорський і Юзефович або Головацький і кладе так само без розваги, імя якоїсь політичної утопії, межу поміж Українцями і Поляками, себ то російську мову, чим йому дорікав — і справедливо — Кониський. Одначе для вірного осуду сеї остатньої події треба би ще розслідити, о скільки вона справді залежала від самого Куліша; правда, він казав, що мав право сам рішати справу мови у школах — говорить про се Кониський у своїх споминах — (гл. ст. 172 у Шенрока і в „Руслані“ 1898 чч. 137—142) — але-ж відомо, що і Лебединцев мав у таких справах важке слово. Оба-ж вони мусіли слухати кн. Черкаського, а князь — наказів із Петербурга. Одно слово — ми ще досі не маємо зовсім певних і докладних відомостей про урядничу ролю Куліша у Варшаві; натомісьч бачимо з житєписи і з листів, що він „тимчасом, мирячись з правительством“, думає дістати дозвіл на свій власний журнал, щоб спасти себе для літератури — на се кладе вагу д. Шенрок (ст. 173); у службі мучить ся сумнівами, сам признає ся, що наробив багато помилок, шукає забути у сильній діяльності; а коли через інтриги Соловйова діло доходить до того, що має виречи ся прилюдно своїх пересвідчень, він, сей „морально неосудний“ чоловік, о стільки дорожить своєю репутацією, що покидає службу, хоч знає наперед, що жде його знову материяльна біда.

Якже-ж назвати таке поступованне, коли вже треба його якомсь назвати? Чи се божевіле, моральна неосудність, чи просто жаль, нерозвага, роздратоване, чи може навіть поневільне виконуване чогось поганого, щось в роді убиваня людей у битві на наказ з гори? Коли ставимо такі питання, то і в думку не приходить нам боронити Куліша, одначе, як би ми й не назвали його поступованє, божевілем його не назвем, бо тоді-б уже й зовсім не могло бути мови про те, що він повинен відповідати за свої вчинки. Коли-ж тільки покличемо його на суд, як чоловіка з розумом, то й зараз повинні ми розважити всі обставини його вчинків, — бо инакше будем несправедливі і жостокі. І коли з такого нашого осуду, по добрій розвазі, Куліш вийде троха „обілений“, то се на всякий випадок буде красше, ніж як би вийшов, з причини нашої легкодушности, очорнений і в засудом на вічну неславу.

У таких справах, як отся, праця д. Шенрока помагає дуже тим способом, щ подає одноцілий образ Куліша, як особу, так що ми при поодиноких поступках його розуміємо красше його душу. Крім того д. Шенрок, хоч і не пише про діяльність Куліша, але в багато випадках

то тут то там покладе більшу вагу на якийсь факт і так зараз pomoже відгадати не один „секрет“ у Кулішевій діяльності.

Про жите Куліша в Росії подає д. Шенрок певніші відомості, ніж про зносини його з галицькими Русинами в 60-их, 70-их і 80-их роках 19-ого століття. Тут йому очевидно не ставало материялів, або не міг дечого роздобути, хоч зі свого боку подає також деякі нові материяли, напр. спомини Кониського (ст. 203—204). Врешті й не дивно, що не має він близших відомостей про зносини Куліша з гал.-Русинами, бо ще не повидавано материялів до історії сих зносин. Покищо у дотеперішніх замітках про зносини Куліша з Галичанами в 60 і 70 рр. сказано було (див. Франко у Записках т. XXVI, а за ним Стешенко у т. XLIV), що Куліш зовсім не розумів тодішніх галицьких відносин і не мав великого впливу на Галичан. Але для вірної оцінки сего впливу треба буде колись і те взяти на увагу, які були тодішні гал. Русини. Куліш казав, що „скочив з Русинами в таке болото, що ледви вискочив“ (ст. 204), і мав він тут на думці не тільки людей з партії „Слова“, але декого і з партії „Правди“. Проте все імя Куліша звязане так сильно з галицьким рухом у 60 і 70 роках, що не можна Кулішевого впливу на Галичан збути такими чи сякими передчасними оцінками.

Про останній побут Куліша у Львові, д. Шенрок подає також тільки короткі спомини Кониського і самого Куліша (ст. 205—206). Тут можна було доповнити сі спомини відомостями з брошури д-ра В. Щурата: „До історії останнього побуту П. Куліша у Львові“, котра пояснює ближше зносини Куліша з Поляками і освічує їх з иньшого боку, як се доси було в галицькій публіцистиці. Куліш і тут не показав ся „морально неосудним“, навпаки затремтів про свою репутацію і покинув переговори зі шляхтою у самім початку. Иньше діло — його незнане галицьких відносин, а иньше діло — свідоме шкоджене народови для власної користі, чого в Куліша не було. О скілько-ж міг він мати ілюзію якоїсь згоди з Поляками, се-б то зі шляхтою, що одна в ті часи верховодила у польськїм народі, про се може говорити тільки чоловік, що добре знає гал. відносини у 80-их роках минушого століття, а не український теоретик, що забалакає і тут: „Згода може бути лише з однородними верствами суспільства, се-б то пролетарія з пролетарієм, феодала з феодалом і т. д.“. „Задним умом“ ми всі кріпкі...

Загалом із праці д. Шенрока виходить характеристика Куліша симпатична — житєпись виглядає навіть, як аполбогія Куліша. Але-ж бо і справді ціле жите сего чоловіка свідчить найкрасше про се, що попри всіх своїх хибх він був незвичайно працьовитий і працю свою обертав на користь народови; що найменше був пересвйдчений, що на-

рід з його праці мати-ме хосен. І найтяжші вороги не можуть Кулішеви закинути, що він робив що небудь против свого пересвідчення; він був консеквентний і щирий ентузіаст. При своїм таланті і працьовитости, коли-б не мав сумління, міг був зробити і велику урядничу кар'єру і забезпечити собі з матеріяльного боку дуже добре жите. А він не тільки, що не упідлився і не піддався, через що часто бідував, але ще й свій гріш обертав на користь другим. По своїй вдачі живий, горячий, вмів любити й ненавидіти, що правда, не раз без розумної причини. Займався радо не тільки розумовою, але й ручною роботою: не тільки писав або малював, але й опрацьовував книжки, займався столярством і господарством (сам не раз орав). Спосіб життя його був уміркований і правильний, говорив гарно, з людьми поводився просто і сердечно, сільські діти прибігали до нього часто, як до свого „дідуса“. Суспільна і літературна діяльність Куліша, в наслідок такої його вдачі, була не раз дивна, через що він мав з одного боку приятелів, а з другого — завзятих ворогів. Ще й по смерті його, як бачимо, не може дехто говорити про Куліша спокійно; однак річ певна, що з часом критики втихомиряться і в своїх працях про Куліша будуть судити справедливо. Праця д. Шенрока спинить не одного — вихоплювати ся з легкодушними присудами на чоловіка, що більше як пів століття працював тяжко для свого народу.

Др. О. Маковей.

Василенко Ник.: Первые шаги по введению Положеній 19 февраля 1861 г. въ Черниговской губерніи. (Кіевская Старина, 1901, III, IV, XI).

А. Л. — Отрывки изъ черниговскихъ воспоминаній (1861—63 гг.) (Ibid. 1901, III і V).

Обі статі написані з нагоди сорокових роковин знесеня кріпацтва на Україні російській і обі говорять про ту саму країну—Чернигівську губернію, а ріжні тим, що накопили в першій з них маємо історичну розвідку оперту на дневнику діяльності „чернигівського губернского присутствія“, за р. 1861, друга сама буде служити жерелом, яко виїмок з мемуарів автора-сучасника і учасника переведеня реформи з 19 лютого 1861 р. Обі сі статі себе доповняють, накопили бо перша займає ся головню діяльністю губернского „Присутствія“, начального орґана для переведеня реформи в жите, друга интересує ся передовсім мировими посередниками, що рівнож мали велику участь у зреалізованю реформи. Автор тої другої статі дає нам оперті на власній обсервації характеристики людей, що реформу переводили в жите, шкода тільки, що вони виходять надто загальні і мало оперті фактами, так що приходится ся вірити авторови „на слово“.

Для спільности предмету обговоримо обі статі разом, а тою дорогою дійдемо до загального образу переведеня закону в 19 II 1861 р. в Чернігівській губернії і пізнаня людей, що над тим трудилися. Пічнемо від діяльности начального орґана в тім ділі, від „Губернского присутствія“. В склад його входили: губернатор яко предсідатель, губернський шляхетський маршал, управитель державних маєтностей, губернський прокуратор, двох дідичів іменованих міністром внутр. справ і двох вибраних дворянськими маршалами. Як бачимо отже елемент місцевий—не урядовий—був тут поважно заступлений, тим більше що для поради можна було покликувати досвідних дідичів.

„Присутствіє“ мало за задачу займатись жалобами на діяльність мирових посередників, добровільними договорами селян із дідичами, коли за ними йшло зменшене селянського наділу, і численними иньшими справами селянства, так що компетенція його була дуже широка. Тому мусію воно розвинути енергічну діяльність, і се бачимо хочби в того, що протягом часу від 16 марта до 30 грудня 1861 р. відбуло воно 77 засідань, отже по два тижнево, і звичайно в комплеті.

Працю свою розпочало воно від твореня мирових урядів, селянських і волостних рад і управильненем маєткових і службових відносин селян до дідичів. Праця сама собою велика, вимагала основного знаня місцевих відносин і життя-буття селян, а збільшали її ще й повітові орґани, що вимагали ріжних пояснень, а навіть зміи у самім законі. Також багато роботи причиняли непорозуміння викликані законом у селян. Його і так не легке зрозуміне утрудняла ще й урядова мова московська, бо з політичних причин понехано початого вже Кулішем перекладу закона на українську мову. Доходило навіть до селянських забурень, та на жаль про них журнал „Губернского присутствія“, а за ним і д. В—ко мало подає звісток. Головно дві хибні, а широко розповсюджені в народі гадки треба було поборювати: 1) що селяни мають 2 роки по давньому працювати, а потім дістануть землі на власність і 2) що всяка грамота яку селянин підпише буде його добровільним закріпощенем. Тому тяжко було перевести „уставні грамоти“, що мали управильняти відносини дідичів і селян і обіймали їх найжизненнійші матеріальні інтереси. Але було й таке, що дідичі допускались незаконностей, а протест проти сього оголошували бунтом. Тому повставали такі енергічні рухи селянські, що не завше вдавалось довести до добровільної згоди сторін і до „вспокоєня“ селян уживано війська.

По при те не уставала праця над творенем селянських громад і волостей. Найменше з 20-ти душ селянських творено громаду, з 300 волость. До одної волости могло належати найбільш 2000 душ. Зорґанізоване тих тіл ішло доволі скоро, хоч не без трудностей, що вирі-

нали особливо при лученю громад у волости. Також з'організовано зараз, до половини 1861 р. мирові з'їзди. Належали сюди „мирові посередники“ іменовані урядом з поміж місцевих дідичів із означеним маєтковим цензом і інтелігентним і 4 заступників правительства. Вони мали також працювати над переведенем у житє реформи, але не були ніякою адміністративною власттю і виступали тільки на зазив одної з сторін: дідича або селян, рішали суперечки викликані маєтковими відносинами селян до дідичів, розсліджували жалоби поодиноких селян і громад на волости, були вони отже по-при „Присутствіє“ не маловажним органом переведеня реформи.

Характеристику людей що займались переведенем реформ, яку дає нам статя д. А. Л., пічнемо від губернатора кн. С. Голіцина. Був се добрий і чесний чоловік, при тім обзнайомлений з реформою, jako член редакційної комісії для того закона, а до того і автор „Печатної Правди“, книжки виданої для народа для познайомленя його з реформою. Та в окруженю його не було людей, вартих довіря, він же сам не знав місцевих людей і тому не міг мати свого суду в виборі. Найбільш поміг йому в тім секретар „Присутствія“ В. Заїка, урядник здібний, з університетською освітою і обзнайомлений з місцевими відносинами. Розуміє ся, не обійшлоь і без „протегованих“, звичайно людей меньш вартних, але загалом вибір не був злий.

Члени „Присутствія“ загалом беручи були людьми освіченими, пильно і прихильно займали ся своїм ділом. Між мировими посередниками були люди ріжного віку і освіти: старі, і такі що йно покінчили школи, люди університецькі і недокінчені гімназиясти, богатирі і дрібні дідичі. Автор споминів характеризує 14 особисто знайомих із ним посередників, з якими два роки разом працював, та тільки одного з них зве щирим прихильником реформи, більшість же жалувала за втраченим правом над селянством, хоч би з економічних мотивів, одначе все таки доволі правильно сповняла свій обовязок і свідомо селян не кривдила, і в тім була головна заслуга кн. Голіцина, що разом із „Присутствієм“ пильно дбав про се, аби селянству не заподіяно ніякої кривди на користь дідичів, а навіть, як запевнює автор споминів, зміняв некорисні для селян рішеня мирових з'їздів; шкода тільки, що автор наводить на доказ сього тільки один факт інтервенції губернатора в користь селян.

Д. Коренець.

Сборникъ матеріаловъ по малорусскому фольклору. Собралъ Ал. Н. Малинка (додаток до ч. 1 Земского Сборника Черниг. г. за 1902 р.), Чернигів, 1902, ст. XXII+388.

В останніх кількох роках добув собі наш фольклор на російській Україні новий центр, в якому може дуже гарно розвинути ся і розрости ся, коли його розвойови не стануть на перешкоді які неприхильні обставини або коли російська власть не поставить на нього своєї тяжкої лапи, як свого часу вчинила з київським відділом географічного товариства, — хоч фольклор зовсім не небезпечна наука і не загрожує в нічім державному ладови, ані не веде до ніякого перевороту суспільного. Маю тут на думці „Земскій Сборникъ Черниг. губ.“, при якому від кількох літ виходять етнографічні матеріали окремими збірками. Доси появили ся там три величезні томи „Этногр. Матеріаловъ“ д. Бориса Грінченка, один том йогож „Изъ усть народа“ і один том бібліографії нашого фольклору п. т. „Литература украинскаго фольклора“. Всі ті виданя приняла фахова критика дуже прихильно і про них були і в нашім журналі ширші відзиви. Д. Бор. Грінченко показав ся в тих збірниках дуже добрим фольклористом, тому належало-б бажати, що-б він і на далі не покидав праці в тім напрямі. Особливо дуже гарна його бібліографія, і хоч вона не мала попередників у тій області, то виїшла далеко ліпше від иньших подібних праць, а польська бібліографія, уложена А. Стшелецким і друкована в варшавській „Wiśł-i“ не може навіть іти в порівнанє з нею. В польській бібліографії маса помилок, маса пропусків, маса перекручених слів, маса праць, що належать на стільки до польського фольклору, на скільки до кожного иньшого (приміром увесь білоруський і український фольклор почислений там — за польський!), а в українській всего того нема, хоч д. Грінченкови приходило ся укладати свою працю серед далеко гірших обставин, бо в провінціальнім місті, без більших бібліотек, без готового матеріалу під рукою.

Діставши збірник д. Малинки я був дуже цікавий знати, чи витримає він — що так скажу — конкуренцію зі своїми попередниками. Переглянувши його, я переконав ся, що він мало в чім уступає попереднім збірникам і як є між ним і тямими які ріжницї, то вони лежать у самім характері збірника д. Малинки.

Головна його ріжниця — се велика ріжnorodність збірника. Д. Малинка подає тут в однім томі стільки родів матеріалів, що д. Грінченко подав у кількох. Через те поодинокі відділи мусіли виїти натурально далеко менше просторі, як у д. Грінченка. Пересічному читачеві може видавали ся така ріжnorodність ліпша, бо однотайність томить звичайно при читаню. Та якраз більша однотайність і практичнійша і кориснійша особливо для фольклориста, що при дослідях не потребує перекидати цілої маси книжок, шукаючи за якоюсь спеціальною темою, бо має всі більше менше споріднені теми зібрані

при купі. Се не тільки причиняєть ся до зменшеня часу його праці, але й улекшує її значно, бо дає можливість кождому, навіть такому, що живе подаль від бібліотек, справити собі кілька відповідних книжок, замість цілої купи, з яких багато не можна навіть дістати, що часто трапляєть ся з етнографічними збірниками. Коли хто хоче приміром працювати над нашими приповідками, то йому вистане обмежити ся на кількох книжках: Номиса, Комара, дра Франка. Інших видань, у яких друковано приповідки, нераз у дуже малім числі, йому не треба перекидати. Та як би тих праць не було, кілька такий дослідник мусів би стратити часу над вишукуванем потрібного матеріялу! Д. Малинка волів про те приміром загадки або пословиці, яких відповідно не багато в його збірнику, не друкувати тепер, але відложити до часу, доки не збере їх більше, ніж давати, і тим самим знижувати їх до підрядної ролі при інших матеріялах, пр. колядках. Та не знаючи обставин, серед яких працює д. Малинка, я не могу робити йому закиду з усього того, бо ануж він не може дальше збирати матеріялів або не сподієть ся зібраних доповнити — тоді вже ліпше мати те, що дав, ніж ніщо.

Друга ріжниця збірника д. Малинки в порівцаню з Грінченковими — се далеко менше число паралель, подаване під текстами. Він обмежуєть ся майже виключно на російські виданя, хоч тут треба-б було втягнути й інші, бодай українські, друковані поза границями Росії. Знаючи одначе, що українська книжка з Галичини — се білий крук у Росії, не можна й за се винуватити автора тим більше, що приступні збірники використав дуже докладно і покликаєть ся всюди на них, що й належить піднести в повнім признанем.

Інших важнійших ріжниць я не завважав, крім у деяких подробицях, що й піднесу дальше.

Переходячи до огляду матеріялів у збірнику, зазначу, що він містить: 1) Колядки й щедрівки. 2) Загадки. 3) Пословиці. 4) Заговори. 5) Віруваня і народню медицину. 6) Прозові оповіданя (названі д. Малинкою „разказы и сказки“) ріжного роду. 7) Про закляті скарби. 8) Два апокріфи.

З усіх тих розділів найліпший перший. Зібрано в ньому 261 нумерів, отже як видно дуже поважне число, особливо коли зважимо, що збірник має більше місцевий, як загальний характер, в якому й терен записів мусів бути не дуже широкий. З того показуєть ся теж, що багатство колядок, тих найдавніших і з багатьох поглядів найцікавіших творів нашої народньої словесности, не таке мале, як думано до недавна, тільки що воно ще не використане належито в різних околицях. Варто-б проте, щоби записувачі звернули на них пильнішу увагу, як то було доси, та зібрали ще те, що можна зібрати.

При публікованню колядок зробив д. Малинка одну річ, що не дуже корисно відбиваєть ся на цілости: Він надрукував цілий ряд коляд книжного походження, нераз у дуже неповних і попсованих варіантах, що було на мою думку непотрібне, раз що се твори ненародні, хоч співані народом, друге, що вони друковані вже багато разів у різних збірниках не тільки призначених для ужитку церкви, але й простонародя. Крім того він не порівнював їх при друку з оригіналами, через що полишив багато помилок і неясних місць. У нього приходять приміром такі місця: Славаго въ вышнихъ — нам. слава во вышнихъ; пастыри е такъ повѣдали — нам. пастыріе; изъ ягнать предъ дитямъ — нам. изъ ягнямъ; в загално звисній коляді: Нині Адаме возвесели ся — приходять такі два верші:

Ото его же сти чикали

И тыи сности (нап. в тенскности) его ожидали;

в тій формі вони не зрозумілі, але коли-б д. Малинка був заглянув до збірок коляд, -- вправді виправлених — то був би там найшов:

На котораго вы ждали

И съ тоскою ожидали;¹⁾

Або: Той, котрого ви так бажали

И з такою тоскою ждали;²⁾

предвѣчний родился въ подлѣти — нам. подъ лѣти; у Бога ся народивъ — нам. убого; полнота мѣсячная была — до того додає д. Малинка зі знаком питаю: полпоч та; тим часом слово зрозуміле і ужито правильно: полнота = повня; звисній колядковий рефрен: Славен еси, наш милий Боже, на небеси, переданий у нього так: Славенъ е Сынъ нашъ Мылый Боже на небеси; в віршах із колядки:

Повій вітре ні сяк, ні так,

Висуши фартух як мак —

у пього надруковано: высуче — що не має ніякого значіня і т. д. Таких прикладів можна-б навести далеко більше.

Деякі тексти незрозумілі зовсім, через те очевидно, що записані від особи, яка сама не тямил, що говорила. Для прикладу наведу тут у цілости № 37:

Мати Божа по горі ходила,

Исуса Христа уродила.

Уродивши, спугала ся,

¹⁾ Коляды, Львовъ, (зі Ставроп. друкарні).

²⁾ Коляди і щедрівки, Львів, 1900 (вид. Просвіти).

По дереву сховала ся.
 „Не ховай ся, Мати Божа:
 Це ангельский син.
 Прими дитя роженое,
 На руки прийми.“
 Да не нашла Христа,
 Нашла жидову.

Невірніє жида Христа смучили.
 На Сіянські гори стоять три гроби,
 Аминь, алилуя, стоять три гроби.
 Що у первом гробу Іван Креститель,
 Що у другом гробі Христос Спаситель,
 Що у третем гробі Діва Марія.

Під № 84 надрукована така сама недоладна псалма. Тут навіть декуди поодинокі слова незрозумілі, а не вже зміст. Подам хочби отсі стихи з неї:

В разські внидеть тончектом
 Й-а ленивий многі руки
 Свяжуть вони ейські ров
 Свернуть ідуть вешні муки
 В скрежетаніє зубов і т. д.

Що се, що воно значить і на що його друкувати? Деколи гра-
 фляють ся при колядках дуже цікаві місцеві наслої. № 39 зачинаєть
 ся приміром так:

В Почайові в монастирі,
 Діва й Сина породила.

При иньших причіпляєть ся текст, взятий звідки інде, не з колядок,
 пр. № 43 зачинаєть ся:

Ой хто, хто Миколая любить,
 Ой хто, хто Миколаю служить,
 Святий Божи Миколай,
 На всякий час помагай!

А дальше йде колядка, в якій говорить ся про те, як би назвати
 новонародженого Ісуса.

Дуже цікава декуди народня етимольогія, на примір: Назарет =
 Лазаретъ; синуж мій, цвіте (квіте) райський — перероблена на:
 Сынужь мій кветыраньскій і т. д.

Замітна теж у текстах мова, хоч фонологічні її прикмети не всюди можна прослідити раз, що правопис ужита при записах (звичайна казбонна для українських друків) не відає вірно звуків, друге, що різні записувачі, яких тексти склали ся на сей збірник, не дуже зважали на вірну віддачу звуків. Для прикладу наведу бодай кілька виразів: дева, веночок, при жлобі, звезда, хустечка, вечор, бардзо, древо, пред, сяткуй, стреляй, злато, сребро, люд (лїд), тонкі, високі, широкі (= тонкий, високий, широкий) і т. д.

Деякі тексти можна було пропустити з тої причини, що вони не тільки не нові, але навіть не цілі, лише відривки більших пісень. До таких належить приміром № 1, — фрагментний варіант звісної коляди.

Та побіч тих дрібних хиб, які я мусів тут піднести, збірка колядок д. Малинки все таки цінна і вона не стратить своєї вартости й визначного місця в наших фольклорі.

Дальші розділи збірника д. Малинки дуже малі (крім прозових оповідань), тому не буду над ними довше затримувати ся. Загадок усього 269 нумерів, пословиць 686, заговорів 49, вірувань і народньої медицини 172.

Прозових оповідань є 104. Між ними є й казки, й байки, й новелі, й анекдоти і т. и. Загальне вражінє виносить ся з них дуже неприємне: мова переважно попсована, покалічена на московський лад, так і видно, що записувано їх від якихось вислужених салдатів, що побувавши при війську заразили ся „висшою культурою“ та пробували ломити свій язик, на скільки могли. Дальше вражає неприємно майже пїлковитий брак фантазії в оповідачів. Оповідання переказувані чудово в иньших околицях, з незвичайним полетом, легкістю, прегарним стилем, виходять тут сухі, подібні до людських скелетів, уложених побіч гарних, живих людей. Льогіка дуже часто тут криває, наслідки подавані без причин, не знати звідки що взяло ся, як до нього прийшло і т. и. Коли-б так оповідав увесь загал в околицях, де записано матеріяли, то його треба-б жалувати, що так мало вміє мислити, таку бідну має фантазію. На мою думку одначе річ стоїть інакше: Записувачі, збираючи матеріяли, не звертали уваги на те, аби вибрати для себе ліпших оповідачів, але брали всіх, що попали їм під руки. Через те й виїшов такий характер сього розділу, що ані мовою, ані формою не може йти в порівнанє з відповідними матеріялами д. Грінченка, зібраними також у тих околицях. І се власне піддержує мою думку що до кепських оповідачів. Через те був би зробив д. Малинка далеко ліпше, коли-б був попропускав значне число тих текстів, які не приносять нічого нового, а становлять тільки кепський зміст гарних варіантів звісних уже

в друку оповідань. Я не буду вчисляти всіх наголовків тих текстів, але для прикладу вкажу от хочби на № 34: „Казка про смерть и чоловіка“ (Смерть кумом), № 29: „Великій грѣшникъ“ (Про Мадея), № 25: „Про Котыгорошка“, № 59: „Тры злодія“, № 60: „Ивашко-разбойныкъ“ і ин.

Відділ „Запись о кладахъ“ не містить оповідань про закопані скарби, яких у нас дуже багато, тільки реєстр місцевостей, в яких вони мають бути. В ній поозначувано докладно місця, на яких треба за ними глядати. Реєстр сей надрукований з рукописи, переховуваної в одного селянина в Острожськiм повіті.

В відділі „2 апокрифа“ надруковано не дуже інтересні варіанти „Сну Богородиці“ і „Божого листу“, друковані вже раз у „Юбил. Сборникъ въ честь Вс. Ѳ. Миллера“. Їх можна було теж без шкоди для збірника пропустити.

Я зазначив усе важнiйше в сiм збірнику. Належить додати іще, що при ньому поданий короткий зміст усіх текстів (навіть колядок), що значно улешує його перегляд. І хоч збірник не без хиб, на що я й поклав натиск, то все приносить він багато цінного матеріалу і вістане ся не малим вкладом у нашу фольклорну літературу. В. Г.

Записки Императорскаго Одесскаго Общества Истории и Древностей. Т. XXIII, Одеса, 1901, ст. 260+69+45+17+170, 4°.

Поміж 8 розвідками сього тома 7 належать до археологiї і по більшій часті були вже обговорені (Зап. т. XLV і XLVI). Поза тим д. Шкорпіл подає відомости про нові боспорські написи Мелекчесменського музея. Християнськими надписями Кришу далі займаєть ся д. В. Латшов. Одна розвідка з політичної історії, належить д. Щепкіну: про упадок канцлера Бестужева-Рюміна.

Посеред матеріялів згадати треба літопись прихода Мигеї, Херсонської епархії. Се історичний та географічний опис Мигеї, цікавий тим, що подано тут кілька ремінісценцій про гайдамаччину.]

Поміж дрібними замітками зазначимо кілька документів поданих д. А. Маркевичем про А. Скальковського, з портретом.

У протоколах Товариства м. и. подано реферати д. Штерна, де він висловлює дуже інтересні спостереження про розповсюджене грецької кераміки в глибині нашої території (с. 11—7) й подає деякі замітки про розкопки на с. Березани (с. 88—91), також з інтересними замітками.

С. Т.

Книги й статі, обговорені в сім томі:

Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus Graecis et Latinis collegit et cum versione rossica edidit Basilius Latyschev, вип. III, 1900.

Отчетъ Императорской Археологической Комисси, 1892—5 роки, 1894—7.

Э. фонъ Штерн — Новый эпиграфическій матеріалъ найденный на югѣ Россіи, 1901.

— О послѣднихъ роскопкахъ въ Аккерманѣ, 1901.

А. Кочубинскій — Тура (Турасъ) — Бѣлгородъ — Аккерманъ и его новая ланидарная надпись отъ 1454 года, 1901.

А. Бѣляшевскій — Запечатлѣнный кладъ великокняжеской эпохи, 1901.

V. Jagić — Einige Streitfragen, III—IV, 1900.

Г. Ильинскій — Изъ исторіи старославянскаго аориста, 1900.

W. Vondrák — Zur Declination des zusammengesetzten Adjectivums, 1900.

W. Vondrák — Palaeographisches und Sprachliches anlässlich der neuen Publication der Blätter von Chilandar, 1900.

Ал. Грушевскій — Очеркъ исторіи Турово-Пинскаго княжества, часть первая, X—XIII вв., 1901.

Н. Петровъ — Историко-археологическій очеркъ г. Брянска, Орловской губерніи, и его отношеній къ Кіеву, 1901.

Jacques de Voragine — La Légende Dorée, traduite par l'abbé J.-B. M. Roze, 1902.

Исторія русскої церкви Е. Голубинскаго, т. II ч. 1 1900.

Akta grodzkie i ziemskie т. XVII, 1901.

А. Prochaska — Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu, 1901.

С. Голубевъ — Кіевская Академія въ концѣ XVII и началѣ XVIII ст., 1901.

В. Петрушевскій — О личности и церковно-музыкальномъ творествѣ А. Л. Веделя, 1901.

А. А. — Еще страничка изъ прошлаго г. Переяслава, 1901.

И. Ем. Левицкій — Прикарпатска Русь въ XIX в. въ біографіяхъ и портретахъ ея дѣятелей, вип. I—IV, 1898—1901

В. Шенрокъ — П. А. Кулишъ, 1901.

Н. Василенко — Первые шаги по введенію Положеній 19 февраля 1861 г. въ Черниговской губерніи, 1901.

А. Л. — Отрывки изъ черниговскихъ воспоминаній, 1901.

Ал. Малинка — Сборникъ матеріаловъ по малорусскому фольклору, 1902.

Записки Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, Т. XXIII, 1901.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barvińskij 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivskýj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevskij's. Desiderata von M. Hruševskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovskýj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanč“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskij 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickýj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovskýj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševskýj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševskýj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *.* 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskýj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickýj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuanischen Chronik, von M. Hruševskýj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskýj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert, von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovskýj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Grossfürst. Lithauen, von M. Hruševskýj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barviňskij s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von E. M. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyňskij 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševskýj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von E. M. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivskýj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivskýj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskýj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj, 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševskýj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625. historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1515, mitgetheilt von E. Barvinskyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. L. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševskyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jarh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovskyy (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševskyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyčkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševskyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivskyj 1—138; 3. Chmelnyčkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyčkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyčkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotov (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševskyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Čelvyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyčkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševskij 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševskij 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Sevčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševskij 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kiever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševskij. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnyca bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševskij, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kiever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševskij, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jahr. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheidigung, von S. Rudnyčkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševskij, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyčkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volksposie, von V. Hnatjuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V. Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Sevčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

УГРОРУСЬКІ ДУХОВНІ ВІРШІ.

Подав

Володимир Гнатюк.

Хоч наша старинна література зовсім не убога, хоч деякі її пам'ятки визначають ся не аби якою красою з кожного боку і могли-б навіть нині вдоволити не одного вибагливого критика, то в цілости вона дуже мало знана, спеціально в нас у Галичині, де крім спеціалістів ніхто нею не интересуєть ся. Се й було головною причиною, що не тільки в нас, але і в наших сусідів, виробив ся сей хибний погляд, наче-б то наша українська література починала ся ледви з кінцем XVIII ст. та що перед тим у нас не було властиво ніякої літератури. А тимчасом крім цілого ряду пам'яток писаних церковно-славянською мовою, прийятою в нас у попередніх століттях за літературну, та все таки з меншою або більшою примішкою живих народніх говорів, маємо цілий ряд пам'яток, особливо починаючи з XVI ст., писаних мовою народньою, що й були тим етапом, який приготував відроджене нашої літератури на чисто народніх основах, хоч і з другого боку треба признати, що воно прийшло досить пізно, бо аж в минулім століттю.

Маючи в руках кільканайцять рукописів із Угорської Русі, — сторони найменше дослідженої з літературного боку — і то переважно заповнених духовними віршами, я постановив опублікувати їх у надії, що вони кинуть деяке світло не тільки на угроруську давнішу літературу, але й принесуть дещо цікаве для характеристики нашої поезії взагалі в XVII—XVIII в.

Вправді переважна частина тих рукописів не давна, бо з XIX ст. і то навіть із кінця його, але що вірші попересувані в них — се не витвір XIX ст., але XVII—XVIII, те не підлягає ніякому сумнівови. І тут бачимо цікаву появу: побіч віршів, писаних церковно-славянською мовою, подибують ся навіть у тім самім збірнику иньші, з більшим чи меншим впливом народньої мови (і то різних диялектів), ба навіть утворені в чистій народній мові. Отсе й власне незвичайно характеристична прикмета творів XVII—XVIII в. Возьмім якого небудь тодішнього письменника, от хочби Івана Некрашевича, якого твори опублікував як раз тепер д. В. Перетц.¹⁾ І щож ми бачимо? Побіч творів, написаних народньою мовою, подибуємо там і церковно-славянські. А сей спосіб писання дотикає не тільки Некрашевича, але й иньших тодішніх письменників. Се можна теж у цілости приложити до невідомих творців цілої маси духовних віршів, утворених у XVII—XVIII в. і перший раз опублікованих у виборі в почаївськім Богогласнику 1790 р.

Надіюсь, що отсі вірші принесуть не тільки з того боку причинки до характеристики нашої давнійшої поезії, але теж що до їх зверхньої форми, на яку доси звертано дуже мало уваги. А тимчасом бачимо, що майже всі форми вірша, вироблені остаточно в XIX ст., були переважно знані вже й у попереднім. Що більше, сі форми стоять в очевидній звязи з формою народніх пісень, та чи тут творці віршів черпали її з народніх взірців, чи навпаки, сього не беру ся рішати, хоч варта-б перевесті докладніші досліди в тім напрямі.

Маючи перед собою різні рукописи, бачимо, що вони безперечно вистачені на Угорській Русі. На се вказують їх диялектичні прикмети. Пересуваючи одначе їх давність у XVII—XVIII ст. мусимо застановити ся над тим, який був у тім часі ступень загальної осьвіти, чи були люди, що могли займати ся такими річами. Не сконстатувавши того, не могли-б ми зробити такої переставки, бо вона не мала-б ніякої основи.

Ступень культурного розвитку кожного народа залежить у першій мірі від усіх культурних осередків, які він потрафить у себе витворити, отже головно від шкіл та таких інституцій, що може не безпосередно, але посередно мають вплив на осьвіту ширших кругів якоїсь суспільности, значить різних наукових товариств та академій. Може одначе якийсь нарід не мати вла-

¹⁾ Записки ист. фил. факультета спб. университета. Т. LXIV.

сних осередків культури, а проте не стояти культурою нивько. На се можна-б навести докази з ровою різних народів, що вибили ся на верх у XIX ст. і се належить приложити по часті й до угорських Русинів. Культурний рівень певного народа залежить у таким випадку від висоти культури сусіднього народу, з яким першому доводить ся жити.

Сусідами, що мають і мали найсильнійший вплив на угорських Русинів, були Мадяри. Одначе й галицькі Русини стояли з ними в попередніх віках у сильнійших зносинах як нині, про що буде ще дальше мова. Угорські Русини черпали проте тоді свою освіту з двох різних культур: мадярської й польської (через Галичину), які знов стояли в звязи з загальною західно-европейською культурою. Через те угорські Русини не стояли тоді культурою нивше від своїх сусідів — як се має місце нині — і хоч численних доказів на те не маємо ще нині, то все таки є факти, що вказують на те, і над ними й спинимо ся тут трохи.

Багато угро-руської молодіжи виховувало ся в XVII—XVIII ст. в університеті в Тирнаві (Nagy Szombat), перенесенім опісля до Пешту. Коли-ж у 1692 р. став мукачівським єпископом учений Грек, Де Камеліс, тоді під його впливом оснував навіть крилошанин пейчського собору, Яків Яні, окрему фундацію для богословів мукачівської єпархії при тирнавськім університеті, яка заховала ся й до нині. Ся фундація причинила ся дуже багато для піднесеня просвіти між угоруським духовенством. При її помочи виходили з тирнавської духовної семінарії богослови, що ставали опісля професорами богословія в мукачівській духовній семінарії, крилошанами, ба навіть єпископами.¹⁾ Вони то й були головними двигачами просвіти між угорськими Русинами так само, як і їх товариші, що вчили ся тоді в другім такім духовім огнищі, Ятрі. Розумієть ся, що студіюючи разом із Мадярами, вони не уступали їм у нічім з культурного погляду, а навпаки стояли на рівні з ними.

Ми знаємо також, що вже в XVII ст. мали угорські Русини свою власну висшу школу, богословську, що стояла під безпосереднім наглядом мукачівських єпископів. І хоч вона не стояла може на повній висоті своєї задачі, головно через тодішні неспокої, серед яких не можна було бути певним завтрішнього дня

¹⁾ Пор. Сабовъ, Христоматія, ст. 187.

і які спонукували навіть єпископів переносити ся з місця на місце, то все мусіла приносити вона корисні результати і з неї мусіли виходити сьвященники як не з висшою, то бодай з середньою освітою. Знаємо теж, що в тім самім віці були й иньші школи порозкидані по цілій мукачівській єпархії і то більше народні, як нинішні. Іванови Грегоровичови, мукачівському єпископови (1627—1633) дозволює приміром семигородський князь Бетлен візитувати церкви, семінарії, школи, оснувати нові та тримати в них учителів славянської, руської, грецької, латинської й єврейської мови.¹⁾ Такий самий дозвіл дістає також пізнійше єпископ Петро Партеній (1655 р.) для заснованя школи в Уніварі. Знаємо теж, що вже в XVII ст. мали угорські Русини свій власний буквар для народніх шкіл, надрукований в монастирській друкарні у Грушеві, де якийсь час друкували ся й иньші руські книжки, а єпископ Де Камеліс видав 1698 р. у Тирнаві „Катехисмъ“, перекладений з латинської мови на руську сьвященником із Галичини, Іваном Корницьким.²⁾ До найвисшого розцвіту дійшли одначе народні угороруські школи при кінци XVIII в. В 1793 іменовано для них навіть окремого проінспектора, Дмитра Поповича, що був рівночасно учителем уніварської препаранди до 1806 р. Протягом півтретя року оглянув він понад 300 шкіл, а його справозданє, зложено про стан тих шкіл кошицькому продиректорови, було незвичайно вдоволяюче. Учителі по тих школах були просьвічені, багато з них кінчило по 6—8 гімназияльних клас і аж тоді віддавало ся учительству, а не один із них говорив аж чотирима мовами (руською, мадярською, латинською, німецькою).³⁾ Розумієть ся, що заки дійшло народне шкільництво до такого гарного розвою, мусіло перед тим довший час існувати, а се знов доказує, що загальна просьвіта і то в ширших масах мусіла бути в Угорській Русі в XVII—XVIII ст. Руськпй проінспекторат знесено одначе вже в 1831 р., а за ним наступив упадок народнього шкільництва, з якого воно й доси не піднесло ся.

В часах, про які говоримо, були теж численнійші васплянські монастирі. Ми не знаємо вправді, яка в них була загальна

¹⁾ Тамже, ст. 185.

²⁾ Тамже, ст. 187. Дехто заперечує, мов би в Грушеві була колибудь друкарня; я опираюсь тут на словах д. Сабова, що як місцевий чоловік міг сконстатувати у тамошніх бібліотеках істнованє книжок друкованих у тій друкарні.

³⁾ Тамже, ст. 191.

просьвіта, але мабуть не лиха, коли в XVIII ст. подибуємо в них протоігумена Григорія Дешка, доктора богословія і філософії, Андрія Бачинського, Данила Гавриловича, Дмитра Дороша — докторів богословія. Один із Василянів, Макарій Шугайда, протоігумен, що зреформував Василянів, заложив був навіть у Краснім Броді філософічну школу, звідки коштом монастиря висилано новиків на вишу науку до шляхетського конвікту в Кошицях. Три з них зложили також там докторати богословія.¹⁾

Що до зносин із галицькими Русинами, то знаємо, що вони були в тих часах (аж до початку XIX ст.) далеко сильніші. Багато нашої молодіжи, особливо з західних сторін Галичини, кінчило там свої студії в латинських школах. Угорські Русини вчили ся натомість у Галичині. Руські священники з Галичини діставали там парохії — деякі були і в Молдавії та Семигорода — а навіть мукачівськими єпископами бували галицькі Русини.²⁾ При кінці XVIII ст. і на початку XIX учені угорські Русини займали професорські катедри в львівськiм університеті (Земанчик, Лодій), бували ректорами тутешньої духовної семінарії та віденської, а коли свого часу пропонувано утворенє в Австро-Угорщині митрополії для всіх греко-католиків Русинів із осідком у Львові, то першим митрополітом мав зістати мукачівський єпископ Андрій Бачинський, до чого одначе не прийшло наслідком політичних обставин.

Очевидно, що й національна свідомість — розумість ся, не в новім значіню слова — стояла в тих часах між угорськими Русинами далеко вище, як нині. Маючи свої власні школи, в яких треба було вчити ся по руськи, вони привязували ся до тої своєї мови, не гордували нею й уживали її не тільки в слові, але й письмі. І не була се ніяка мішанина, як нинішнє „язичіє“, се була чиста народня мова. На се вказують не тільки рукописи, але й різні документи, виставлювані в XVII—XVIII ст., прим. грамоти, єпископські розпорядженя і т. и. Аж XIX столітя змінило ся все ґрунтовно, розумість ся, на гірше. Інтелігенция поділила ся зразу на два табори, московфільський і мадяронський. І московфільство і мадяронство наповнило її фальшивим аристократизмом та грубим матеріалізмом. Воно відчужило її від народа, який попав у темноту та віддав ся цілковито під опіку зайшлих Жидів, що зовсім знищили

¹⁾ Тамже, ст. 128.

²⁾ Дулишкович, Историч. черты Угросскихъ, вып. II.

Його матеріально. Розуміть ся, що виссаному і зруйнованому народови тепер не до просвіти; він знає, що при теперішніх обставинах не викреше з себе нового огню, що без проводу щирих інтелігентних людей не вдіє нічого для свого піднесення, тому й емігрує цілими тисячами в надії, що за морем найде для себе красшу долю, а може й причинить ся до поправи положення тих братів, що лишають ся на рідній землі.

З усього наведеного бачимо виразно, що на угорській Руси не тільки могла бути, але була дійсно широка освіта в XVII—XVIII ст. та що вона розтягала ся на різні веретви руського народа.

І про стан сеї освіти, не тільки інтелігентних сфер, але й народніх мас, говорять нам власне ті рукописи, які переходили ся там доси, з попередніх віків. На жаль не звертано на них в ученім сьвіті відповідної уваги майже до останніх часів. Розуміть ся, що винні тут багато самі угорські Русини, які мають їх під руками, а не вміють покористувати ся тим та познайомити ширший сьвіт із цінними річами, які серед них скривають ся. Евм. Сабов, приміром, подає у своїй „Христоматії“¹⁾ назви різних рукописів, із деяких наводить навіть відривки, але доси не спроміг ся на докладний їх опис, хоч се йому, як місцевому чоловікови не трудно зробити. Я подам тут короткий огляд тих рукописів, які вже доси звісні докладнійше.

Перший пролом у сьому напрямі зробив покійний ігумен мукачівського монастиря Анатоль Кралицький. Він іще 1868 р. надрукував в унітарській час. „Свѣтъ“ (ч. 2 і 8) дві статі п. н. „Дарственныя грамоты монастыря Зарѣчскаго“ і „Древніе историческіе памятники и записки изъ архива монастыря Мстичевскаго“, де звернув увагу на те, що можна найти в угроруських жерелах для пізнання історії та культури тамошніх Русинів. Третю статю, подібного характеру, як повисші, надрукував він у тім самім „Світі“ 1870 р. (ч. 15—16, 19) п. н. „Памятники старинной русской письменности въ Угорщинѣ“. Від того часу появляло ся більше документів в угроруських виданях, але супроти порозкиданости їх, несудільного і несистемачного та ненадукового видання, вони не мають майже ніякої вартости.

В 1899 р. надрукував у „Науці“ (унітарській) Матей Вратель, ігумен монастиря в Бороняві, цікаву мукачівську літопись

¹⁾ Христоматія церковно-славянскихъ и угрорусскихъ литературныхъ памятниковъ. Унгар, 1893.

п. н. „Краткое дѣтословіе о Монастыри чина св. Василя Великаго на горѣ Чернецкой сущемъ, — еже показуеть въ котрое дѣто начался, кто въ немъ игуменомъ былъ, что достопамятнаго подь каждымъ сталося, отъ дѣта 1458-го избобрѣтенное въ листохранилищи Монастыря Мукачевскаго“. Видане не має одначе ніякого наукового апарату і мабуть довільно позмінюване так, що не може мати наукового значія.

Звістки, про деякі угроруські рукописи, подав др. О. Колесса у „Хроніці Наук. Тов, ім. Шевченка“ (ч. 4, ст. 20—22); опису їх одначе на разі не зладив.

Докладно описані угроруські рукописи маємо доси отсі:

1) „Мукачевская псалтырь XV вѣка“, середньоболгарської редакції, описана І. Соколовим у „Сборнику учениковъ В. И. Ламанскаго“.

2) Збірник апокріфічних молитов і замовлянь, списаних народньою мовою ще на початку XVIII в. (коло 1707 р.) описав і опублікував Л. А. Петров в „Журналѣ мин. нар. просв.“ 1892 р. Звідти була ся його праця передрукована теж в угроруськім „Листку“ того самого року (ч. 21 — 24). Сей самий учений рецензуючи опісля „Христоматію“ Сабова (Ж. М. Н. П. 1893, X) подав до неї цілий ряд доповнень і виписок, пороблених із памяток угроруського письменства, документів і ин.

3) „Евангеліе учительное“ із XVII ст. описав др. В. Охримович (Записки, т. XIX, Miscellanea, ст. 4—6).

Др. І. Франко описав у своїй праці „Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв.“ вісім угроруських рукописів. Ось їх назви:

- 4) Данилівське учительне евангеліе (ст. 27—37).
- 5) Рукопис Стефана Теслевцьового (ст. 44—45).
- 6) Уніварський рукопис (ст. 55—61).
- 7) Рукопис із села Літманової А. (ст. 61—64).
- 8) Рукопис із села Літманової Б. (ст. 64—66).
- 9) Угроруська Александрія (ст. 80—91).
- 10) Угроруський співанник А. (ст. 137—139).
- 11) Угроруський співанник Б. Митра Дочинця (ст. 147—151).

Я подаю тепер опис дванадцяти рукописів (два иньші описані вже дром Франком), разом отже число докладно описаних угроруських рукописів зростає на 23. Коли додамо до того кільканайцять рукописів, які називає Е. Сабов, рукописи зібрані д. Годинкою, урядником фідеїкомісової бібліотеки у Відни, рукописи,

що хоронять ся ще напевно по приватних руках (особливо у селян) та архівах, тоді переконаємо ся, що старше руське письменство в Угорщині зовсім не таке бідне, як би могло здавати ся на перший погляд, а знов із виїмок, опублікованих доси з ріжних рукописів пізнаємо, що й їх літературна вартість не мала і то не тільки для самого угроруського, але й взагалі для цілого нашого старшого письменства.

Що я не говорю на вітер про рукописи, незвісні доси науці, хоч вони певно існують, на се кілька доказів.

Коли я подорожував по Угорській Русі і питав між иншим місцевих священників, чи нема в них або в церквах яких старих рукописів, то дістав кілька рази відповідь: Були, але я передав їх д. Годинці, що цікавиться ся ними, збирає їх і удавав ся до мене за тим (безпосередно або посередно). Жаль тільки, що доси д. Годинка не подав про них ніякої звістки, ба навіть не звісно, чи вони ще в нього, чи може вже попереходили в чужі руки, як багато наших галицьких рукописів. Досить буде назвати тут Д. Зубрицького, що перепродував їх до Росії, та о. Петрушевича, що минулого року подарував кілька рукописів київському університетови.

В часі мойого побуту в Унгварі бачив я у о. Д. Гебея, тоді професора духовної тамошньої семінарії, а тепер православного священника в Америці, дуже інтересний великий рукописний календарь на 1805 або 1806 рік. Задля браку часу не міг я поробити собі з нього виписок тай здаєть ся властитель його не був би на се позволив, бо скоро я тільки натякнув про те, він сховав його зараз до шафи, кажучи, що він зробить се сам або видрукує цілий календарь. Де тепер сей рукопис — не вмію сказати. По виїзді з Унгвара довідав ся я ще, що в тамошнім міськім архіві переховуєть ся руський рукопис, зладжений чистою народньою мовою, в часів Марії Тереси. Про зміст його не міг я одначе нічого дізнати ся.

Перебуваючи в Орабині (Спішської стол.) і маючи при собі рукописи з Літманови (описані дром Франком), показав я їх при нагоді одному тамошньому селянинови. Він переглянув їх і сказав, що в нього теж був такий самий рукопис, тільки цілий, де не бракувало ні одної картки. Та коли ходив із дротом (на Спішу дуже багато дротарів), лишив його в Путилові на Буковині у дяка, що просив його про те дуже. Я звертав ся опісля до одного знайомого з просьбою, щоби постарав ся віднайти сей

рукопис, але з того не вийшло ніщо: він перейшов мабуть за той час в інші руки.

В Керестурі в часі свого побуту видів я теж багато рукописів і міг їх навіть набути на власність, але що не був при злишнім гроши, то й полишив їх так. Їх можна одначе дістати, бо тамошні селяне переховують їх дуже старанно, нема проте страху, щоби вони затратили ся.

Властитель чотирьох рукописів із Бачинець, д. Туринський; що прислав їх мині в позичку, має теж якісь незвісні мені старші рукописи, з яких попереписував прислані для мене. Чи він переписував одначе все за покотом, чи робив який вибір, того не знаю.

З сих отже фактів видно наглядно, що багатство рукописних памяток на Угорській Русі дуже значне. Тим то др. І. Франко мав повну рацию, коли писав: „Можна назвати щасливим випадком те, що дд. В. Гнатюк і проф. О. Колесса в часі своїх подорожей на Угорську Русь повіднаходили рукописи, з котрих мені довело ся опублікувати поміщені тут оповіданя. Та про те з самого факту, що в короткім часі, майже не шукаючи спеціально, вони могли повіднаходити такі багаті збірки, ми можемо догадувати ся про величезне багатство таких памяток на Угорській Русі і про велику популярність, яку за недостатчею новішої просвітної і артистичної літератури, має там доси отся література апокріфічних оповідань і легенд“.¹⁾

Про початок повстаня тих рукописів на разі не можна подати багато позитивних звісток, хоч при дальших дослідах вони певно привбирають ся. В кождім разі сконстатувати можна вже тепер, що переважна частина тих рукописних творів не оригінальна, що се перерібки відповідних чужомовних творів. Та в кождім разі не можна відмовити тим перерібкам значної дози оригінальності. Належить при тім зазначити, що деякі річи в тих рукописах зовсім оригінальні і руські (хоч не конечно угроруські), а се особливо дотикає великого числа духовних віршів, яких тексти я й подаю далі. Очевидно укладчиками тих ріжних збірників були інтелігентні люди, передовсім сьвященники. Що дотикаєть ся переписуваня і ширеня рукописів, то певна річ, що в першій лінії і розповсюджували їх сьвященники. На се вказують слова поміщені при одній проповіді

¹⁾ Апокріфи, т. II. ст. I—II.

в Уніварській рукописі: „Тѣтъ каждый май ѡха слѣхати, а хто ѡмѣгѣтъ писати, а ти совѣ перепиши“.¹⁾ Але з дальшого буде видно, що дяки та учителі деколи по просту примушені переписувати деякі твори, з аналогії знов що в Бачці й доси є між селянами „фахові“ переписувачі, що цілу зиму сидять над переписуванем ріжних творів, можна догадувати ся, що такі переписувачі були й давнїйше в XVII — XVIII столїтю. На се вказує теж устна традиція на Угорській Русі, де таких переписувачів називано „чорнокнижниками“.²⁾ З того бачимо, що в переписуваню і ширеню рукописів брали участь не тільки інтелїгенція, але й селяне: тим знов можна пояснити те значне число рукописних збірників, що переховали ся доси.

Але де в таким разі подїли ся старі рукописи, які мусїли бути, а яких відповідно переховало ся дуже мало? На се відповідь не буде трудна, коли завважимо, серед яких політичних обставин приходило ся жити угорським Русинам у попередніх віках. Напади Турків, перед якими війська мусїли ховати ся в глибокі гори, численні домашні угорські усобиці, революції семигородських князїв, вічні переходи військ вздовж і попереk Угорщини, нищене, яке за тим ішло, палене монастирів і переховуваних у них книг, образів і т. и. се все було причиною, що старших рукописів переховало ся мало.

З другого боку багато старих рукописів понищили вже в XIX ст. самі угороруські сьвященники, що виховані серед иньших обставин, уважали ті пам'ятки нашої давнїйшої літератури єретичними, шкідливими для розповсюдїня, отже й такими, які конечно треба було піддати „сожженю“. Про таке власновільне паленє рукописів оповїдали дру О. Колесї, в часї його побуту на Угорській Русі, ті самі люде, що се робили. А хто знає, кїлько і як цїнних рукописів знищено тим способом.

Не один рукопис мусїв знов пропасти наслідком недбальства або незнаня властителя, яку він цїну може мари. Я приміром, виратував один такий дуже цїнний збірник (прозовий) від вагину тїльки через те, що взяв його з кухнї знайомого сьвященника, де картками з нього підпалювано вже в печи. Коли-б був я там прибув тиждень пізнїйше, з рукопису певно вже не було-б слїду.

¹⁾ Др. І. Франко, Апокріфи, т. II. ст. XXV.

²⁾ Пор. Етногр Збірник, т. II. Ю. Жаткович: Етнографічні замітки в Угорській Русі, ст. 2—3.

Коли приглянемо ся тепер рукописам, які маємо під рукою, то побачимо, що старші з них прозові, новіші знов переважно заповнені віршами і то духовними. Сьвітських поезій не подибуємо в угроруських рукописах ніяких крім одної або двох, хоч у галицьких вони досить часті. Чому се так, не вмю пояснити. Виймок могли-б тут становити тільки похоронні пісні, що співають ся не в церкві, але при мерци, одначе зміст їх в основі також духовний. Крім того замітно в угроруських співанниках велике число Господських і Богородичних віршів, а дуже мале сьвятим. Се також відріжнює їх значно від галицьких.

В деяких віршах замітний вплив польський, словацький і сербський. На відповідних місцях буде се зазначене.

Супроти того, що в описаних мною збірниках є цілий ряд віршів не друкованих іще до нині, далі, що вони без огляду на поетичну вартість мають іще иньшу, як причинки до пізнання і характеристики епохи, серед якої витворювали ся, та людей, що їх творили і користували ся ними довгі часи і доси ще користують ся, я опублікую їх вповні, виключивши одначе ті вірші, що вже знані в Богогласника. Вірші знані вже з друку, але зі значнішими змінами в моїх рукописах, подаю теж у повній основі, бо власне ті зміни можуть вплинути на докладнішу їх характеристику.

Що до формальної сторони видання мушу завважати отсе: 1) Вірші з північної Угорщини подаю в однім розділі, з полудневої (Бачки і Сриму) в другім. 2) Цікавіші тексти писані прозою оголошу знов окремо, на скільки вони доси не були або не будуть використані в „Апокрифах“ дра І. Франка. Маю тут на думці головно „Страсти Христові“, писані місцевим бачванським діалектом та „Керестурську хроніку“, важну для ілюстрації традиції місцевих подій, передаваних із покоління на покоління аж до найновіших часів.

При виданю текстів розвязую скороченя і титли, всі вставки зазначаю [], а злишні слова чи букви (); заводжу теж нову інтерпункцію, але правопись і язикові прикмети полишаю всюди без зміни. Тільки в описах рукописів придержую ся точно оригіналів, із виймкою інтерпункції, яку й тут треба було змінити.

I. Рукописи з північної Угорщини.

A. Опис рукописів.

1. Кушницький рукопис А.

Опис цього рукопису поданий дром І. Франком у його „Карпато-руській літературі XVII—XVIII віків“ (ст. 137—139), тому не буду його тут повтаряти. Завважу тільки, що сей рукопис дістав я від дяко-учителя в селі Кушниці, Марамороської столиці, де я був у часі своєї подорожі 1896 р. Він лежав у церкві і уживав ся — як то буває там і з иньшими співаннями — до співу у відповідні свята. Тепер передав я його до бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка так само, як ч. II—IX (крім VII) і XIV.

2. Кушницький рукопис Б.

Сей рукопис описаний теж у дра Ів. Франка (і. с. ст. 139—147). Він названий у нього співанняком Митра Дочинця на підставі підпису того, хто писав його одну, найпізнішу частину. Я дістав його, як і попередній, від кушницького дяко-учителя.

3. Колопанський рукопис.

От сей рукопис захований досить добре; на початку бракує тільки одної картки й паперової тектурки з оправи; друга тектурка є, в середині і при кінці не бракує нічого. Рукопис має формат вузької вісімки звичайного сірого паперу. Усіх сторін 87. Остання сторона, 88, чиста з таким тільки написом: *Списалъ Брѣчъ (?) Феодеръ Брестовскій На тои часъ оучитель Колопанскій рокъ ѿ рождѣства Х҃а амаѢ. На долині сеі сторінки стоїть іще напис: Купиць Мешко. Хто такий сей Мешко, на певно не знаю, та зда-*

єть ся, що се селянин і житель Колопани. Він вложив до рукопису карточку паперу, вирізану в колесо, з таким, теж колесовим, написом :

Дво Богородице,
 Всѣмъ миръ заступнице,
 Ѡ противныхъ прилог[ъ] [х]рани,
 Ѡ гвєна вѣчныхъ
 Бѣхъ насъ избави,
 Явысѣ тѣ могли оузрѣти.
 Во нѣкисномъ чертозѣ,
 Го всѣмъ святыми хвѣланти,
 Го всѣмъ Ангелы вопѣти,
 Глѣсь Гаврииловъ (3) дѣвници,
 Го ангели архангели
 И херувими и серафими
 Єдиногласно
 Радѣйсѣ, радѣйсѣ,
 Господь с тобою.

В середині великого колеса зроблене менше, а в ньому написано: Прекрасна пѣснь Богородици списанъ а Ѡ Мешко Андреа рѣкою 1850.

Цілий рукопис списаний одною рукою, кирилицею, зближеною трохи подекуди до скорописи. Зрідка подибують ся теж прикраси, але поганенькі. Рукопис прислав мені о. Ю. Жаткович зі Стройни (Берегської стол.), за що й складаю йому тут подяку.

Отсей збірник відслонює потрохи й заслону генези подібних співаників. Побожний селянин хотів конечно мати понад звичайне богослужєня в церкві ще на кожде свѣято, на кожду важнѣйшу подію зі свѣятого письма, окрему пісню, яку міг би йому дяк заспівати понад обовязок і зробити невеличку привѣмність. До сього треба було одначе творити піснї, бо їх не було. Хоч-не-хоч мусїв духовний причт бавити ся в віршотворця й скакати на Пегазі. Таким чином повставало мабуть найбільше число духовних віршів, а дяки — побіч духовних, — ставали їх безпосередними творцямп.

Сей співаник замітний ще тим, що має багато віршів, яких нема зовсім у Богогласнику, а й ті що є, то значно відмінні, з малими вѣткками.

Зміст цього рукопису такий :

1. Титулу бракує, бо він був на другій стороні затраченої картки. Пісня призначена для співу на різдво Богородиці. Початок: Радость вѣла нѣк ѡвнса (ст. 3). Пор. Богогл. ст. 196, ч. 96.

2. Септѣ. во дѣ день Коздвижені[и] Чѣ Крѣа пѣснь. Поч. К златововансю т[р]ѣвѣс днѣ вострѣвенте (ст. 4—5).

3. Мѣа Октовриа во ѣ день. Покровѣ Прѣ Б. пѣс. Под. Бѣ восх. Поч. Блговѣститѣ днѣ радѣ всѣмѣ мѣрѣ (ст. 6—7). Пор. Богогл. ч. 98.

4. Мѣа Ноемрѣа во ѣ день пѣсѣ. Ярхѣ. Мѣханав. Поч. Мѣханав, кто ѡко Бѣъ (ст. 7—8).

5. Ноемр. во кѣ день. Поведенію Прѣ. Бѣ. пѣснь. Поч. Сѣа проницаѣ (ст. 8—10).

6. Мѣа декемрѣа во ѣ день. ѣ. Ніколаю п. Поч. Горы, холмы, дѣравы, лістіє, цвѣты (ст. 10—11).

7. Декем. во ѣ д. Зачатію П. Б. п. Поч. Вострѣвенте в трѣвѣ ѣ ѡмогласы (ст. 11).

8. Мѣа декемврѣа во кѣ д. Ржѣтѣв Іс. Хѣс. п. ѣ. Поч. Яггѣль пастырем ѡвѣстивѣ (ст. 12—13). Пор. Бог. ч. 26.

9. Пѣсѣ в Ржѣтѣв Іс Хѣс. Поч. Крикнѣте аггѣлѣ ѡ нѣсѣ согласно (ст. 13—14).

10. Мѣа Январѣа во ѣ д. Васілію ѣ. п. Под. Златокѣ. Поч. Язвнса блгодать (ст. 14—16).

11. Январиа во ѣ [д]. Богоавленію п. Под. Трѣце стѣа. Поч. Іврдѣа рѣкѣ ѡвѣтѣи са. (ст. 16—17). Пор. Богогл. ч. 35.

12. Пѣснь в Богоавленію. Поч. Крѣаѣса вѣдка во Іврдани (ст. 17—18).

13. В той дѣ Трѣцы ѡвленію п. Поч. Трѣце стѣа, Бжѣ ласкавий (ст. 18).

14. Во ѣ д. тогож мѣа. Сѣвѣ Іоана п. Поч. Веселѣса, краснаа пѣстыни (ст. 19—20).

15. Тогож мѣа во ѣ д. Трѣ Сѣтелѣ п. Поч. Блгодатныа ѡрганы (стор. 20).

16. Феврварѣа во в д. Стрѣктенію п. Поч. Црѣскаа порѣфра прозвѣаетъ (ст. 20—21).

17. Марта кѣ. Блговѣщенію п. Поч. Посла вѣ ѡ нѣсѣ Гаврѣилѣ ко дѣк (ст. 21—24).

18. Мѣа Япрѣла во кѣ д. Георгію п. Поч. Правды весна свѣтѣ наста (ст. 24). Пор. Богогл. ч. 193.

19. Мѣа Івнѣа во кѣ. [д.]. Рож. Іоана п. Поч. Сѣтый великій пррче (ст. 25—26).

20. Івнѣа ко кѣ [д.]. Петръ и Павла п. Под. Поухѣа прѣ. Поч. Бысокыи ѡрганы (ст. 26—27).

21. Мѣа Юліа ко кѣ [д.]. Ілію п. Поч. Істочниче бл҃гдати (ст. 28). Пор. Богогл. ч. 205.

22. Мѣа Яв҃гста ко с д. Гнѣю Превѣраженію п. Поч. На Олворѣ превѣразса (ст. 28—29). Пор. Богогл. ч. 79.

23. Яв҃гста ко еї [д.]. Успенію п. Бѣы п. а. Поч. Яр҃х҃глы з нѣа прѣйшли до Бѣы (ст. 30—31).

24. Успенію п. б. Поч. Торжественно днѣ вси воскликнѣте (ст. 31—32).

25. Успенію п. г. Поч. Троне кышни днѣ двѣгнѣса (ст. 32—35). Пор. Богогл. ч. 120.

26. Яв҃гс ко кѣ [д.]. Ускноженію п. Поч. Паматѣ твоа прѣведнаа (ст. 35—36). Пор. Богогл. ч. 209.

27. Начало сѣа чотырѣдѣсѣтницы. Пк҃снѣ ко нѣлю ѡ мытарн, показнаа. Поч. Горѣ, го, дшѣ моа (ст. 37—38).

28. Ко нѣлю масопѣстнѣ. Ѡ сѣрашно сѣдѣк п. Поч. Плачи, дшѣ, рыдай горе (ст. 39). Пор. Богогл. ч. 95.

29. Ѡ сѣрашном сѣдѣк п. б. Поч. Горе члѣкѣ тѣла сажашемѣ (ст. 40).

30. Ко нѣлю сырнѣю. Ѡ Ядамѣк п. Поч. Плакалса Ядамѣк предѣ рлѣмѣ (ст. 41).

31. Ѡ Ядамѣк п. б. Поч. Ходнѣ Ядам по раю (ст. 42).

32. Ко нѣлю первѣю сѣа чотырѣдѣсѣтницы п. Поч. Ізлѣй на ма Бжѣ со невесе росѣ (ст. 43).

33. Ко нѣлю вторѣю сѣго великого поста п. Поч. Час вы, члѣче, ѡ грѣховѣ прѣтати (ст. 44—45).

34. Ко нѣлю г крѣтопоклонѣю крѣс п. Поч. Крѣтѣ Гдѣнь оублажаѣ (ст. 45—46).

35. Ко нѣлю д сѣых постѣ п. Поч. Ягнице сѣачена (ст. 47).

36. Ко нѣлю е великопѣднѣ п. Ко п. Бѣи. Поч. Плачнте сѣрца (ст. 48).

37. Ко нѣлю з цвѣтнѣю п. Поч. Радшѣса зѣлаш дши Сѣѡна (ст. 49—51). Пор. Богогл. 52.

38. б п. Бѣханію. Поч. Днѣ бл҃гдѣть нась собѣраетѣ (ст. 51—52).

39. г п. цвѣтконосѣю. Поч. Цорко Сѣѡка днѣ веселнса (ст. 52—53).

40. Ко четвертокѣ сѣасный вечер п. Поч. Црѣю Хѣ, пане мѣлы (ст. 53—54). Пор. Богогл. 47.

41. Ко стѣи великій патокъ ѿ мѣцѣ Хвѣи п. Поч. Ѡ все створена по оумершомъ панѣ (ст. 54—56).

42. К тойже патокъ вече ѿ. Б. п. Поч. Ѡ дѣце прѣтам (ст. 57—58). Пор. Богогл. ч. 116.

43. Ко стѣю и великю свѣотѣ п. Поч. Подажиме Панѣ Богѣ (ст. 58—59).

44. Ко стѣю и великю недѣлю пасхн п. Поч. Воскрѣсѣ Іс Ѡ грова (ст. 60—61).

45. Ко четвѣтѣ Вознесеніа п. Под. Рѣ зѣло. Поч. Взыде Бгѣ ко высокои гврѣк (ст. 62—64). Пор. Богогл. ч. 64.

46. Вознесенію ѣ п. Поч. Їерусалимъ градъ стѣи Сїонѣ (ст. 64—65).

47. Ко нлю ѿ-ю на Гошествїе с. Дѣа п. Поч. Істочник дѣов- ный радѣю спѣнены (ст. 66—67). Пор. Богогл. ч. 69.

48. Всегдашнаа Прѣстей Бѣи. п. Поч. Бѣе, вѣрны ѡворона (ст. 68—69).

49. Вторая ѿ. Бѣи. п. всегдашнаа. Поч. Бѣдѣи восхвалена Ѡ всѣх родѣ земныхъ (ст. 70—71).

50. Третья ѿ. Бѣи. всѣдаш. п. Поч. Роже слѣчнаа, дѣо чистаа (ст. 71).

51. Четверта ѿ. Бѣи. п. Поч. Дѣо Мѣи прѣвѣлаа (ст. 72—73).

52. Пята ѿ. Бѣи. п. Поч. Вселеныи свѣте, людїе страны (ст. 74—75). Пор. Богогл. ч. 127.

53. Шеста ѿ. Бѣи. п. Поч. Прѣтам Дѣо Мѣи (ст. 75—76). Пор. Богогл. ч. 130.

54. Семь ѿ. Бѣи. п. Поч. Радѣиса Мѣе, нѣна црїце (ст. 76—77).

55. Осма ѿ. Бѣи. п. Поч. Дївны твоа тѣни, чѣлаа гѣвишаса (ст. 77—78). Пор. Богогл. ч. 139.

56. На погрѣвѣ п. Поч. Пришѣ ча мѣ того лѣта (ст. 79).

57. Ё на погрѣвѣ п. Поч. Ѡ всесвѣтнагѣ свѣта (ст. 80—82).

58. Ё на пѣг. п. Поч. Ѡцѣ нѣс до грѣсѣ темнаго, смѣтнаа (ст. 82—83).

59. На погрѣвѣ младенцем п. Поч. Ѡ Бѣ ласкавыи, ѡчѣе без- конечны (ст. 84—85).

60. Ё на погрѣвѣ младенце п. Поч. Голѣве, голѣве, то красно гѣркалъ ѣ (ст. 85—86).

61. Ѡ смѣрти молодѣ ѿ п. Поч. Восплачитеса и возридаѣте (ст. 87).

PUBLIKATIONEN

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supiński-Gasse, 17.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—XCVIII u. CI—CII (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publiziert bis jetzt:

1. Dreizehn Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekeji) B. I—IV u. VI—XIII enth. Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Teil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569, VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jhrh., X—XI Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jhrh., XII—XIII Ukrainische Kosaken, bis zum J. 1625). Preis I, II B. à 750 III u. IV B. 750 VI u. VII B. 750, VIII u. IX B. 750, Bd X—XI 750 Kr., Bd. XII—XIII 8 Kr., Bd. V. enth. Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Pr. 4 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg, I Teil, — 3 Kr. II Band: Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhd., — 4 Kr. III Band: Materialien zur Geschichte der Nation. Wiedergeburt der Ruthenen in Galizien 1830—1840, — 5 Kr. IV Band: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien, — 3 Kr. V Band: Philologische Schriften des Iv. Mohylnyckij. Pr. 5 Kr. VI Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg, II Teil, — 3 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.
7. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, I Bd. Pr. 3 Kr.; II Bd. Pr. 4 Kr.
8. Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 1 Bd. Preis 6 Kr.

B. Die philologische Sektion publiziert bis jetzt 12 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekeji), enthaltend: Bd. I und IV Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Konyškyj, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Teil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII u. X: Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Teil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX u. XI—XII, Die Korrespondenz d. J. Holowackvj, Preis à 7 Kr. Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Teil, Preis 3 Kr., 2 Teil, Preis 3 Kr. Bd. VI—VII: Gedichte von Taras Ševčenko, Preis à 3 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publiziert bis jetzt 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abteilungen, jede unter einer besonderen Redaktion; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskyj und Vlad. Levickij, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abteilung 2 Kr. Bände IX—XIII à 5 Kr.

D. Die Archaeographische Kommission publiziert bis jetzt folgende Werke: 1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570); Bd. VIII (Akten zur Gesch. der ukr. Kosaken 1513—1630). Jeder Bd. kostet 4 Kr., III Bd. 5 Kr.

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV. Eschatologische Apokryphen. Bd. V. Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II, III u. IV à 5 Kronen. Bd. VI. Heiligenlegenden, I Teil, — 3 Kr.

3. Kottljarevskij, Die travestirte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und öko. Verhältnisse der West-Ukraine, Preis 3 Kr.

E. Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt 19 Bände. Bd. I enthält: M. Kramarenko, Weihnachtsfeier bei den Kosaken am Meer; M. Rozdol'skyj, Galizische Volksmärchen aus Berlin, Bez. Brody; Volksanekdoten aus der Ukraine; Programm zur Sammlung der Materialien galizisch-ruthenische Land und Volk.
Bd. II, enthält: V. Hnatjuk, Die Leiermänner, ihre Lieder, Gebete aus dem Bez. Bucač; G. Žatkovyč, Ethnographische Skizzen aus Ungarn; Dykariw, Volksmärchen und Anekdoten der Kosaken am Schwarze Meer. Bd. III und IV enth.: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarn (Legenden, Novellen, Märchen, Fabeln, Sagen, Anekdoten) 2 Bde.
Bd. V, enthält: M. Dykariw, Volksgerüchte über die Zarenkrönung; M. Jelensky, Aus den Volkerinnerungen über die Fronarbeit; I. Franko, Huzulische Beschwörungen: Phylaxia Kolessa, Volksglaube im Dorfe Chodovyč, Stryjer Bez.; I. Franko, Volksgerüchte im Vorgebirgslande; R. Kaindl, Folkloristisches Material aus dem Munde der Ruthenen und der Bukovinaer Ruthenen, und andere kleinere Beiträge.
Bd. VI enthält: V. Hnatjuk, Volksanekdoten der galizischen Ruthenen.
Bd. VII enthält: J. Rozdol'skyj, Galizisch-ruthenische Volksmärchen.
Bd. VIII enthält: J. Rozdol'skyj, Galizisch-ruthenische Volksschwänke (Novellen).
Bd. IX enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarn (I. Materialien aus den Komitaten Zemplin, Šáros, Zips; II. Volkslieder aus dem Bez. Stryj, mit Noten).
Bd. X enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet von Ivan Franko (Bd. I, Heft 1: A — vidaty).
Bd. XI enthält: Ivan Kolessa, Galizisch-ruthenische Volkslieder aus dem Bez. Stryj, mit Noten.
Bd. XII—XIII enthält: V. Hnatjuk, Galizisch-ruthenische Volkslegenden, 2 P.
Bd. XIV enthält: V. Lesevyč, Ukrainische Volkerzählungen.
Bd. XV enthält: V. Hnatjuk, Materialien zur galizisch-ruthenischen Dämonologie.
Bd. XVI enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet von Ivan Franko (Bd. I, Heft 2: Vidaty—djity).
Bde XVII—XIX enthalten: V. Hnatjuk, Kolomejken (2 oder 4-zählige Volkslieder).
Bd. XX erscheint im Jahre 1911.
Bde XXI—XXII enthalten: St. Ljudkevyč, Galizisch-ruthenische Volksmelodien.
Bde XXIII, XXIV, XXVII, XXVIII enthalten: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. II, Hefte 1—2: Djity—Pisnj, Rabunok—Čas).
Bd. XXV enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarn.
Bd. IV.
Bd. XXVI enthält: V. Hnatjuk, Volkssagen über die Oprysken.
Bd. XXIX enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarn.
Bd. V.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (enthält die neuesten archäologischen Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise in der Dobruđa, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abbildung der farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithischen und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit 100 Illustrationen. Bd. III, 4 Kr. Neue archäologische Funde, Volkskalender, aus der ukrainischen Volkindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Korporationen der Huzulen in der Ukraine. Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Teil). Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Teil). Bd. VII. Die Huzulen (viertes Teil) 6 Kr. Bd. VIII—IX Die Kinostudien der Huzulen, 4 Kr. und 3 Kr. Bd. X (enthält Abhandlungen über anthropologische Untersuchungen der ukrain. Volksstammes Huzulen, samt XII Taf. und 1 Karte, über die Huzulen der Boyken (samt XXXII Taf.) und 5 neue Aufzeichnungen von ukrain. Hochzeitsbräuten und Liedern). Bd. XI (enthält Abhandlungen über die Bauernbauten und Volksarchitektur der Huzulen (mit Illustrationen) und neue Beiträge zur Dämonologie der Huzulen), 2 Kr. Bd. XII Die Osterruthenischen Volkslieder mit Melodien, 5 Kr. — Bd. XIII. Phonographierte Melodien der ukrainischen Volkslieder (Dumy), 6 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen 11 Hefen ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, 10 vorrätig.

НБ ПНУС

249202